

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

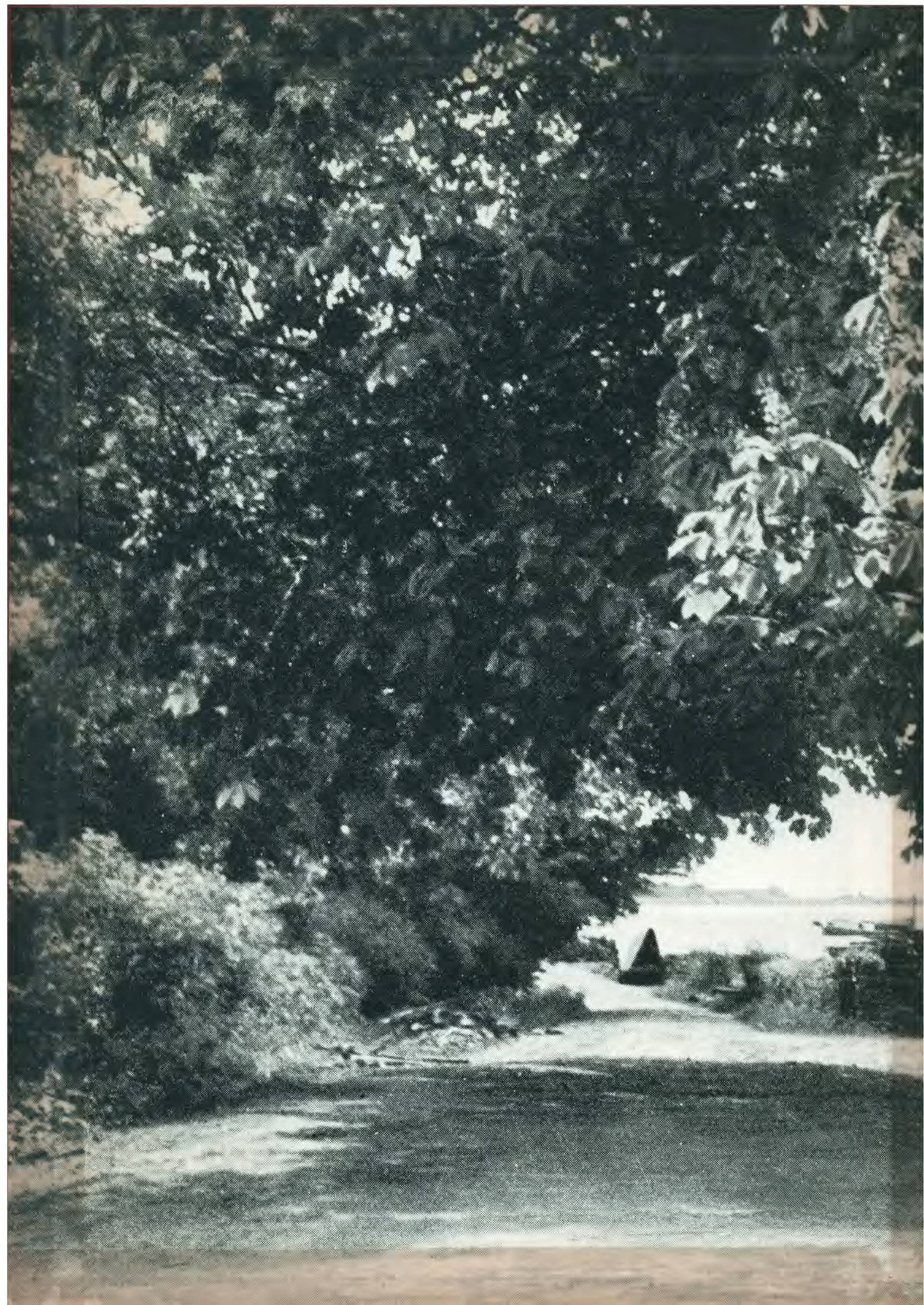
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KUNSTVEJVISER

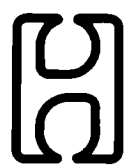

**Med
Broby
på
Vest- og
Syd-
Sjælland
fra
Kalundborg
til
Vordingborg**

HAMLET

KUNSTVEJVISER

Med Broby i Vest-og Syd-Sjælland fra Kalundborg til Vordingborg

HAMLET

FORKORTELSER

Stort forbogstav:
Bemærkelsesværdige ting

A = Alter
AT = Altertavle
beg. = begyndelse
BKV = Billedkvader
byg. = bygget
Det. = Detalje
EPIT = Epitafium
F = Font
forh. = forhen
GFS = Genforeningssten
GH = Gamle Huse
gl. = gammel
GL-MAL = Glasmaleri
GM = Gravminde
got. = gotisk
GS = Gravsten
HA = Havearkitekt
HG = Herregård
K = Kirke
KA = Kalkmaleri
KG = Kirkegård
KX = Krucifiks
LB = Landsby
MAL = Maleri, malet
mod. = moderne
MOS = Mosaik
MM = Mindesmærke
MS = Mindesten
MT = Mindetavle
MUS = Museum
N = nord
NA = Ny Arkitektur
NM = Nationalmuseet
NR = Naturreservat
nuv. = nuværende
NV = nordvest
NØ = nordøst
o. = omtrent, ca.
omb. = ombygget
PG = Præstegård
PS = Prækestol
REL = Relief
Ren. = Renæssance
rest. = restaureret
rom. = romansk
S = syd
SIGN = Signatur
SK = Skulptur
SV = sydvest
SØ = sydøst
TEX = Tekstil
ups = Udsmykning
V = vest
VM = Vandmølle
V-MAL = Vægmaleri
vs = Voldsted
Ø = øst
Arkitekt- og kunsternavne er anført med kursiv, d.v.s. *skråskrift*.
Gade- og bygningsnavne er ordnet alfabetisk.

VESTSJÆLLAND

Aggersvold HG, omgivet af grave, 1838, restaureret 1917-18; uden for parken i skoven KAPEL og MS. 1920 »Thor Thimm og hustru«.

Antvorskov, ruin af Johanniternes hovedkloster i Danmark, nuv. Hovedbygning 1857-59 *J. D. Herholdt*; MM »Hans Tausen« 1871; Danmarks højeste flagstang. SIGN: Johanniterkors.

Asnæs, i FORSKOVEN V for LERCHENBORG 27 og i VESTERSKOVEN 45 bronzealderhøje; ved N-stranden i VESTERSKOV sten med 22 Skålgruber; på VESTERHØJ GFS med REL *Troels Trier* 1920.

Avnsø GL. K, bag AVNSØGÅRD, ødekirke nedlagt 1934, interessant som gl. K, uden senere tilkommet inventar; GS 1787, 1807, 1816; Klokke 1701. AVNSØ NY K i Svebølle 1934 *Aage Herløv*, GL-MAL *Sv. Havsteen-Mikkelsen*. Velbevaret middelalderlig Teglovn i grusgrav ved AVNSØGÅRD.

Bakkendrup K, AT og PS o. 1600; 5 fig. o. 1500; MAL *J. P. Østrup*; KA Frederik 2.s navnetræk o. 1650; Klokker: 1300-t og 1611, GL-MAL *Ingolf Røjbak*. N for LB langdysse med 50 randsten.

Barnehøj, stor Oldtidshøj.

Bavnehøj, anelig Oldtidshøj.

Bavnen, stor Oldtidshøj med vid udsigt.

Bavnetop, stor Oldtidshøj.

Bildsø, Langdysse ved KNUDSRØDGÅRD med 5 skåltegn på dækstenen.

Breddysse, 2 dyssekamre, på S-lige dæksten bronzealderskibe omgivet af skålgruber.

Bregninge K, 2 døre o. 1500; KA rest 1903 *Eig. Rothe*, o. 1300 på N-væggen, på hvælvingen o. 1400, i sakristiet o. 1425; Antemensale 1578, AT 1654 *Lorentz Jørgensen*; stor Gotlands-kalkstens-F; på dåbsfadets underside indskrift: »stjålet, genfundet 1789«; i S-kapel KX o. 1525; PS og Stole 1925 *Aage Herløv*; GS 1748, 1777. KX-figur i NM. SIGN: KA.

Bromme, ældste kendte danske boplads, fundet 1942, fra ÷ 9000. SIGN: bearbejdet flint. N for KRØJERUP rester af Teglovn 1643. I plantagen MS 1945 »Bengt Rønhof«.

Bromølle, over for kroen tusindårig Taks nær ved stor vandreblok. SIGN: Taksgræn.

Buerup, i Stenhusvænge rester af middelalderlig Teglovn, GFS 1920.

Bøgebjerg, 5 Bautasten SKRÆDDERENS FALSKKE VIDNER, vikingetid.

Dalby, ved LB Jættestuerne TJØRNEHØJ og den store RÆVEHØJ.

Det grå får, Dyssekammer.

Dianalund, overlægebolig for kolonien FILADELFIA 1923-24 *Vilh. Lorentzen*.

Disagergård, Langdysse med 2 kamre, på den ene dæksten mange skåltegn.

Dronningehøj, Oldtidshøj.

Drøsselbjerg K, ombygget i 1500-t til toskibet med rige gavlblændinger; runeindskrift i N-dørens fals: »Wilhelmus«; KA afdækket 1924; på N-væggen Våben med saks, på pille i skibet Akanthus-slyng og marmorering, over sakristidøren: 1552; Antemensale-MAL o. 1540; AT 1623; stor Gotlands-F; Tindåbsfad 1630; PS 1588, stafferet 1630; i N-kapellet A-skab o. 1500; i S-skibet KX-gruppe o. 1500; i tårnet Dør 1580; Stole o. 1575; Klokke 1300-t; på KG MS »J. M. Mathiasen« . SIGN: Blændinger.

Egedysse, Runddysse med kammer og 5 dæksten, hvoraf en væltet, dæksten med et par skålgruber, 4 gangsten.

Falkenstein HG 1771, lade med hvælvet stråtag 1862.

Fledhøj, stor, velbevaret Oldtidshøj.

Frydendal K, opf. 1459 som HGskapel, KA våben og indskrifter 1581 og 1629, afdækket 1951; AT-MAL 1722 *Henrik Krock*; PS o. 1620; Herskabsstole med 3 felter fra 1600-t; Klokker 1494, 1580.

Fårdrup K, AT KX-gruppe o. 1500 i 1800-ts ramme; PS o. 1630, Pengeblok 1600-t.

Galgebakke, meget stor Oldtidshøj med vid udsigt NR.

Gerlev, se Syd-Sjællandsliste.

Gierslev K KA – aldrig overkalkede – i N-kapel o. 1525; Antemensale 1580, AT 1597 med Luther-REL?, MAL 1898 *Anker Lund*; KX o. 1500; PS 1607; Stole o. 1575 og 1625. På LØVE HERREDS TINGSTED stensætning med bautasten 1934, MS »Adolph Sell« 1955; »Thorkild Gravlund« 1948.

Gimlinge, se Syd-Sjællandsliste.

Gubbestenen med 40 skålgruber, forklaret som mærker efter troldens fingre, da han kastede stenen mod UBBY K.

Gudum K, AT med KA-baldakin 1591; Kalk 1701; Træ-F 1929; KX-gruppe o. 1300; PS 1742 *Oluf Jacobsen*; Degnestol med REL 1568; Døre o. 1630, 1741. SIGN: K.

Gørlev K, i våbenhuset 2 Runesten,

vikingetid; KA restaureret 1921 *Eig. Rothe*, i korbuen o. 1250, i våbenhuset 1474; Antemensale 1589; AT og PS o. 1600, ved skibets SØ-ende kvader med hulkors (overkalket).

Gårdhøje, 2 Oldtidshøje, i den ødelagte fundet bronzealderstenkiste.

Haldagerlille K, kridt, kamp og tegl, A med zinkafstøbning af *Thorvaldsens Kristus*; PS o. 1630 *Abel Schrøder d.y.*, stafferet 1699 *Hans Lauridsen*; Klokker: 1595 *Jens Hansen*, 1632 *Felix Fuchs*. VALDEMARSMINDE MS 1850 »Carl de Neergaard«.

Halkevad, MINDELUND ved MØLLEVAD BRO: MM »Frederik 7.« 1881, »1918 Fred. Engelhart Boisen«, 1920 GFS.

Hallelev, SKOLEN MUS: Skolehistorisk Samling, hovedsagelig billeder med 2 rytterskoler og 2 landsbyskoler historie.

Hallenslev K, gotlandsk Bægerblads-F 1300-t; PS 1648; Dåbsfad 1940 *Ole Falkentorp*; Klokke 1613 *Borchardt Quellichmeier*.

Halsskov, REVHUS 1838; K 1956 *Holger Jensen*. Sten med indskrift, fisket op af havnen 1912.

Hashøj, stor Oldtidshøj med vid udsigt.

Havedysse, Langdysse med randsten.

Havrehjerg K, i væggene rom. Gulvfliser, Antemensale-MAL o. 1550; AT med REL o. 1400; KX o. 1525; Degnestol o. 1525; PS 1625. SIGN: Figur fra AT. FRIMENIGHEDS-K 1904, AT *Stefan Viggo-Pedersen*.

Hejninge K, KA o. 1400 restaureret 1952 *Egmont Lind*; AT o. 1625; Kalk o. 1525; Oblatæske 1767; Tinflaske til berettelsessæt 1740; rom. Cylinder-F; PS 1691, omdannet 1745; KX o. 1475; Degnestol med indskårne navne 1639; Skab o. 1625; Dørfløj o. 1500; Klokker: 1646 *Claus van Dam*, 1708 *Peter Lytzen*; EPIT 1694; GS 1727.

Hemmeshøj K, Antemensale-MAL o. 1575; AT o. 1625; Guld-Kalk o. 1325; Disk 1614; rom. Bæger-F; KX o. 1450; PS o. 1585; 2 Pengetavler 1600-t.; Klokker: 1475 *Hans Pedersen*, 1619 *Hans Kemmer*, i Klokkestolen indskårne årstal. I ERDRUP Vildtbanesten.

Hjembæk K, KA i koret o. 1415 *Morten Maler*, i skibet o. 1475 med påskrifter fra »Biblia pauperum«; AT 1655 *Lorentz Jørgensen*, PS 1651 af samme; KX med profetfigurer o. 1620 *Lorentz Jørgensen*; Klokke 1200-t.; GS 1637; Kirkelade o. 1500. GL. PGS stuehus 1700-t, 27 stolpe-

fag på høj kampestenssyld, fornyet 1866-67, V-længe 1701, S-staldbygning o. 1800.

Hjorthøj, stor Oldtidshøj i sogneskel.

Holger Danskes Begravelse, Langdysse med 2 kamre.

Holmstrup SKT. SØRENS K, treskibet 1492, tresidet kor med udvendigt piscina-afløb; AT o. 1500; i koret midtfløj fra side-A og Mariafigur fra andet Side-A; KX-gruppe på indskriftbjælke; Knæfald 1700-t; Korstole o. 1500; Stole 1637, 1664; PS 1647 *Lorentz Jørgensen*; Våbenhusdøre o. 1500; i KG-smuren Skydeskår. SIGN: Korstol-REL. SKT. SØRENS KILDE.

Horsedysse, Langdysse med 3 kamre, på midterste kammers dæksten 2 store skåltegn, også på dækstenene i alt 26 skåltegn.

Hulhøj, Jættestue med 5 dæksten synlige.

Hvilehøj, HELLIG ANDERS HØJ, Kors 1767, fornyet 1952 *Martinus Sørensen*.

Hyldehøj, Dobbeltjættestue udgravet 1887, største danske jættestuefund, i NM.

Høng, TINGHUS 1838 *C. F. Hansen*; MS: 1909 »Asmund Gleeurp«; 1916 »Anders Jørgensen, børnenes ven, ungdommens vejleder, husmændenes rådgiver« *Jens Lund*; Mindebænk 1931 »Sophus Bertelsen« *P. V. Jensen Klint*; ved Gymnasiet Træ-SK o. 1970 *Georgio Apostu*. K. i FINDERUP, frådsten og kamp; Kalk o. 1325, AT 1594, opmalet *H. Munk* 1926, som også har restaureret Antemensale-MAL bag den rom. F; PS 1608 MAL *H. Munk* 1926; AT 1889 i N-kapel.

Jorløse K, Antemensale-MAL o. 1500; AT 1626, i sidefelterne MAL 1942 *Ole Søndergaard*; PS o. 1600; 2 figurer og KX o. 1500; Orgel o. 1750; GS: rom. og 1506. SIGN: Ornamet på Krontakpølse ÷8000-÷5000.

Jyderup K, KA o. 1375 restaureret 1889 *Magnus Petersen*; Antemensale-MAL o. 1550; AT o. 1600; PS 1597 med REL 1897; GS 1665. PG 1808, herskabeligt anlæg med 22 stolpefags-stuehus på meterhøj kampestenssyld, med trelænget avls-gård. SIGN: KA.

Jyderup Skov, Stenrøser fra bronzealderen, mod Ø GRYDEHØJ; bopladsfund fra yngre bronzealder.

Kalundborg. VOR FRUE-K o. 1170, kvadratisk skib, som på 4 granitsøjler bærer kvadratisk midttårn, 4 lige lange korsarme med ottekantede tårne; midttårnet, som styrtede ned 1827, genopbygget

1866 *Vilh. Tryde*; restaureret 1916 *A. Clemmensen*; KA o. 1225, restaureret 1906 *Viggo Rothe*; AT 1650 *Lorentz Jørgensen*; KX 1100-t; PS 1870 MAL *A. Dorph*; EPIT 1578, 1621, 1661, 1695. På KGS NV-hjørne GL. PRÆSTEBOLIG, nu ligkapel; i SV-hjørnet KIRKELADE »Dronning Margrethes Vognport« o. 1500, nu menighedshus.

GH: ACCISEBODEN 1700-t; Adelgade: 6-8 BISPEGÅRDEN og GL. RÅDHUS, 4 huse med fælles tag, gavlhus 1600-t, rest. 1953-54 *Aage Roussell*; 5-7 o. 1775, facade omsat o. 1900; 10 (gadedøren!) o. 1735; 13 forhuset; 15 forhuset 1500-t; 17 SCHOUS GÅRD o. 1600; 19 o. 1600 rest. 1907 *C. M. Smith*. Kordilgade: 1 1700; 3 OLE LUNDS GÅRD 1700-t; V-enden 1791 *H. Kiesling*; 13-15 o. 1800; 69 gården 1822; 83 BRYGGERGÅRDEN 1793 *J. C. Conradi*. Lindegade: 1-3 Dørkarm 1681; 4 APOTEKET 1765 *P. Hartmann*, omb. 1921 *Carl Jørgensen*, facadeornamenter 1921 *Odderskou*; LINDEGÅRDEN, bindingsværks hovedfløj o. 1650, V-fløj o. 1750, Ø-fløj 1785. Møllestræde: 2 1700-t. Præstegade: 21 o. 1500, vinduer 1935 *C. M. Smith*, Trappehus 1967. Strandstræde: 19 DANMARKS MINDSTE HUS. Torvet: 12 GYTHS GÅRD o. 1835; 13 A 1858; 13 B 1858.

NA: ASNÆSVÆRKET 1959-69 *Jørgen Magleby* og *A. J. Moe*; BIBLIOTEKSGÅRDEN 1962 *Ole Vinter HA Georg Boye*; GYMNASIET 1962 *J. C. Lauring*, MOS 1973 »Peters fiskedræt« *Birgit Krogh*; MOS 1977 *Knud Jans*; SK »Liggende kvinde« 1973 *Preben Køie-Nielsen*; SK 1963 *Birger Bo Back*; »Betontårn« og »Bassin« 1979 *Emil Gregersen*; TEX »Frithængende vævning« *Grete Balle*. KALUNDBORGHALLEN 1963-64 *Poul H. Olsen*; Fajance-SK »Blå fisk« o. 1965 *Jeanne Grut*; REL o. 1965 *Preben Køie-Nielsen*. KIRKEPLADSEN 1955 HA *C. Th. Sørensen*. NYVANGS-K 1974 *Holger Jensen* SK »Vækst« *Børge Jørgensen*, KX *Tveen Jensen*. SPAREKASSEN 1961-62. *J. C. Lauring*.

SK: Klosterparkvej 53: FRITIDSHJEMMET SK »Dreng, der spiller terre« 1973 *Preben Køie-Nielsen*. MUNKESØSKOLEN: REL »Sigrid Trier fortæller på Vallekilde Højskole« *Gudrun Trier*; MØLLEBAKKEN, ved trappen GFS 1920 *Carl Jørgensen*; Buste 1935 *Ove Rode E. Hammerich*. NYRUPSKOLEN: SK »Mor og barn« 1974 *Jens Block*; Jern-SK 1974 *E. K. OLAI-PARKEN*: RØDE KORS BØRNEHAVE SK »To børn« 1975 *P. Køie-Nielsen*. REFSNÆSSKOLEN: 12 SK »Legende børn« o. 1960 *Claes Lorentzen*; »Portræt af Signe Marie« 1976 *Hanne Varming*; REL 1974 *John*

Olsen; REL »Portræt af en grafiker« 1973-74 *Groth Nielsen*; REL »Fjeldvægs-aftegning« 1974 *John Olsen*. RYNKE-VANGSSKOLEN: Gipsafstøbning af *Thorvaldsen*. REL RÅDHUSET: SK »Jacob« 1979 *Hanne Warming*, i Byrådssalen REL *Grete Balle*. SKT. JØRGENSENBERG: »Fredssten med byens vartegn«. Skibrogade 8: MP »J. Th. Lundbye«, 18 MP »Jørgen Manniche«. Socialforvaltningen: SK 1971-72 *Egon Fischer*. Sygehuset: SK 1971 *Ole Find*. Ulfhøjsskolen: REL 1971 *Børge Jørgensen*.

UDS: Adelgade 81, DET GL. RÅDHUS, Byrådssalen: TEX 1971 *Grete Balle*. BIBLIOTEKET MOS 1962 »Prinsessen på ærten« *Inger Lise Koefoed*. POSTHUSET: V-MAL »Udsigt mod Bredekilde« 1952 *Frede Rasmussen*.

MUS: Kalundborg og omegns MUS, Adelgade 23 i LINDEGÅRDEN, med oldtids- og middelaldersamlinger, apotekerinventar, køkkentøj, borddæknings- og belysningsafdeling, bondestuer, værksteder, dragtsamling. SIGN: Bysegl 1421.

Kelstrup, Langdysse, dæksten med 25-30 skålgruber.

Kindertofte, K mønstermuret V-gavl set fra tårnloftet; AT 1741 *Ole Jacobsen*; MAL 1855 *Lucie Ingemann*; Gotlands-F o. 1300; PS 1741 *Ole Jacobsen*; Pulpiturfelt 1681; ved kapelindgangen 2 figurer fra Skriftestol 1681; Klokker: 1600 med indskr. *Jost Bodeker*, 1723 med indskr. *Friedrich Holzmann*. SIGN: F.

Kirke-Helsing, K 3-skibet; Antemensale-MA o. 1530; KA-rester o. 1525; søjlebemaling med Marmorering o. 1550; AT o. 1700; Gotlands-REL-F; KX o. 1500; PS 1588 med senere fig.; Stole 1576; Skriftestol o. 1600. MAL 1644; GL-MAL 1943 *J. Th. Skovgaard*. SIGN: Stolegavl med Treenighed.

Kirkerup K AT 1789 *Christian Holfeldt* MAL 1870 *Constantin Hansen*; A-KX o. 1700; A-skranke o. 1750; KX o. 1500; PS 1593; Stole o. 1590; Trætavle med MAL på begge sider o. 1600; 2 Dørfløje o. 1500; i våbenhuset Vievandskar; Kisteplader 1668; Klokker: 1500 *Oluf Kegge*, 1633 *Felix Fuchs*; på KG Kirkelade o. 1500, restaureret 1952. I Lunden ved Skovsgård Vildtbanesten. SKOVSGÅRDS MØLLE o. 1820.

Kirke-Stilling K, KA, over hvælvene sparsomme rester af rom. KA, på korets N-væg o. 1400, højere oppe i koret o. 1433 *Kongstedmesteren*, i buen til S-kapel o. 1450, i S-kapel o. 1510, restaureret 1868 *Jacob Kornerup* og *Eig. Rothe* 1902-16, S-kapellets 1947 *Eg-*

mont Lind; Antemensale med MAL o. 1610; AT 1602 med fig. og REL fra AT o. 1500 *Bernt Notke?*; Kalk og Disk o. 1600; Oblatæske med Cupido »indslået eller udpuklet på låget, som kommer deraf, at Frøken Rosenberg, som var ellers et meget godt menneske, tog den af sit natbord og sendte den til Kirke Stilling Kirke, da hun så at der var kun en træ-æske« (Præsteindberetning 1755), jernbeslået Skab 1668; Foldeværksdør o. 1530; A-skranke 1700-t; Egetræs-F 1902 *Anders Nielsen Hatt*; gl. Træ-F 1612 i kapellet; PS 1681 med skjult klapsæde; Klokke 1525 med flamsk indskrift; EPIT 1674; GS 1599, 1603, 1630, 1727; Gravramme 1593. På TINGHØJGÅRDS mark træbevokset RINGVOLD ved siden af vejen Kirke-Stillinge-Bilsø. N for KELSTRUP Langdysse med 2 kamre, på den ene dæksten Skålgruber. Ved KNUDSRØDGÅRD Vildtbanesten på skeldige. Ved ØLANDSGÅRD Dysse med bronzealderskibe og skålgruber. I ØSTILLINGE MS med REL 1930 »Zacharias Nielsen« *S. Lindahl*. SIGN: KA.

Kongedysse, Langdysse med vældige randsten.

Kongehøj, anelig, bevokset Oldtidshøj ved LØVEGÅRD.

Konradineslyst, S for landevejen (for-nyet) egetræskors til minde om drab på herregårdsfrøken.

Korshøj, Dobbeltjættestue udgravet 1845 og 1939 i alderdomshjemmets have i UBBY. S for LB anden Jættestue.

Korsør. SKT. POVL K 1869-71 *J. D. Herholdt* og *Hans J. Holm*; 2 - ægyptiske? - søjler ved KG-sindgangen; A-KX 1826; Vinkande 1680; Malmstager - på dødningehoveder - 1666; Sølvstager 1699; F 1871; PS 1656; Skibsmodel 1789 »Korsør«; MAL-kopier efter *Cranach*, *van Dyck*, *Rubens*, *Moroni*; Klokker: 1542 (fra Ørslev), 1587 *Mattias Beninck*; EPIT 1677, 1702, 1778; i våbenhuset KX o. 1500.

GH: Algade: 22 med bindingsværks sidehus; 25 RASMUS LANGELANDS GÅRD, »Kongegården«, forhuset 1761, facadefigurerne fornyet, *Philip Hartmann*; i Øgavlen GS; 26 forhuset 1704; 27; 31 forhuset og sidehus, bindingsværk o. 1700; 50 o. 1800. Fiskergade: 6, dørløsholt 1637. Rosenstræde med rendesten midt i gaden. Skovvej: 2 A ACCISEBODEN o. 1785, omb. 1839. SØBATTERIET: Fæstningstårn 13-400, tag 1810; Magasinbygning o. 1600; Volden o. 1600 med bastioner, Kommandantbolig o. 1800. NA: KLARSKOVGÅRD Kursuscenter, 1970,

Viggo Møller, *Thyge Arnfred* HA *Sven-Ingvar Andersen*; MARINESTATIONEN, 1962 *Holger Sørensen* og *Sv. Aage Petersen*; Missionshus »Bethania« *Jens Baggesensgade* 1889; HOTEL STOREBÆLT 1856 *F. Meldahl*; RÅDHUSET 1942 *G. V. Juel Fraenkel*; STATSBANESTATION 1907 *H. Wench*.

SK: ANLÆGGET: MM 1902 for faldne i de slesvigske krige, med 2 kanoner fra Dybbøl; Granitblok med byens vartegn 1912; ved Biblioteket: SK »Mor og barn« 1977 *Hanne Varming*; ved Halskovbroen: Sten fisket op af havnen 1912 (med indskrift); HAVNEPLADSEN: SK »Jens Baggesen« 1906 *J. Schultz*; KIRKEPLADSEN: MM 1798 »M. G. Birchner«; KLARSKOVGÅRD: SK: 1971, »Stor kasse« *Bendt Sørensen*; LOVSØANLÆGGET: Vildtbanesten; SØBATTERIET: MP »Jens Baggesen«.

UDS: i Rådhusets Byrådssal V-MAL »De fire årstider« 1942 *Folmer Bendtsen*; i Sparekassen V-MAL 1973 *Erfred Fabricius*. SIGN: Kirkespir 1870.

Kragedysse, Langdysse med 2 kamre.

Kragerupgård HG på gl. vs, midtfløj 1801-02, N- og S-fløj 1620, ombygget 1838-40, restaureret 1920 *Jens Ingwersen*.

Landsgrav, HELDIG ANDERS KILDE, Kildebygning 1918 *J. Olsen*; ved BAVNEHØJGÅRD Langdyssen KONGEDYSSE og 5 mindre høje, de to sammenbyggede.

Lange Peters Begravelse, Langdysse med 2 kamre.

Lerchenborg HG, 1743-45 *Nic. Eigtved*, adskilt med ridebaneanlæg fra avlsgården; Park HA *Jean Baptiste de Longueville*, Rosenhave 1860-66 HA *Ingwer Ingwersen*; Sneglehøj med iskælder. MUS: Oldtidssamling med arbejdsrum, H. C. Andersen-samling og det delvis tilgængelige slot. Dyrehaven NR med fredede strandarealer.

Lille Fuglede, S for vejen til Bromølle ved Buerup ØRNEBJERG med 3 stenkrede af ukendt oprindelse.

Lindehøj, smuk Oldtidshøj.

Loddenhøj, mellem RØRBY og KÆRBY Dobbeltjættestue udgravet 1885, restaureret 1940, NØ derfor Dobbeltjættestuen OLSHØJ og S for den Dobbeltjættestuen HYLDEHØJ.

Lundbjerg, 2 Oldtidshøje.

Lundforlund K, KA 1920 *H. Munk*; KX o. 1500; gl. AT-MAL 1884 *Anker Lund*; rom. Cylinder-F; PS o. 1630; Dørfløj o. 1500; Klokke 1491 *Oluf Kegge*; GS 1687, 1758; i PG-shaven Gotlands-F. AT o. 1600 i NM. SIGN: Dødningehoved.

Løve, LB herredet er opkaldt efter; Vindmølle 1880.

Mullerup, Ø for **LB** den udgravede og fredede Boplads i **MAGLEMOSE** fra ÷7500÷6000, 2 MS 1935 og 1936.

Munke Bjergby, i **CENTRALSKOLEN Thorvaldsen**-afstøbninger; MS 1949 »Anton Nielsen«; Befrielsessten ved **DYBENDAL** 1950; 3 Vildtbanesten.

Mørkøv, K, KA undersøgt 1872 *Magnus Petersen*, afdækket 1937-1942 *Egmont Lind*, o. 1450 *Iseffjordsværkstedet*; AT 1872 *Aug. Jerndorff*; Stager 1600-t.; nederlandsk Dåbsfad o. 1625; GS 1570. A-panel o. 1500 i NM. SIGN: KA.

Nordrupvester, K KA o. 1430 restaureret 1903 *Egil Rothe*, lighedspunkter både med *Morten Maler* og *Kongstedmesteren*, hvælvingssornamenter 1925; AT-MAL 1875 *Chr. Dalsgaard*; i tårnrummet AT 1742 med *MAL Lucie Ingemann* o. 1860; Kalk 1609; KX o. 1400 på Kors fra 1300; PS o. 1600. Ved **K MS** »Niels W. Gade«; i en have Vildtbanesten. SIGN: KA.

Olshøj, stor Dobbeltjættestue.

Ormshøj, Dobbeltjættestue.

Ottestrup, K KA i koret o. 1425, i skibets hvælv o. 1510, afdækket 1905-08, genrestaureret *Egmont Lind* 1953; i tårnrummet aftrukne **KA** 1550-erne; AT 1597 med dele af AT o. 1475; Kalk 1581; Stager o. 1600; PS 1624; Præstestol o. 1625; Pengetavler o. 1600 og 1787; rom Cylinder-F; Klokker: o. 1300 og o. 1525 *Lauris Hansen*; KX o. 1250 i NM. Bindingsværks-PG. Ø for **LB** ved landevejen Milepæl med *Chr. 7.s* navnetræk. SIGN: KA.

Pugehøj, Langdysse med kammer og randsten.

Raklev SKT. OLAVS-K, i Ø-gavlen rom. hoved »Ole Bulder«, i sakristiet opr. Kamin; AT 1668 *Lorentz Jørgensen*; Gotlandsk arkade-F; PS stafferet 1613; Stole 1606; EPIT 1658; GS 1555, 1582, 1643, 1654, 1688. KYSTHOSPITALET 1874-75 *F. Meldahl*; i plantagen MS 1913 »S. Engelsted« og »C. Liebe«. **CENTRALSKOLEN**: 2 REL 1966 *Birgit Krogh*. Ø for **LB** Langdysse med 3 kamre, den ene dæksten med skålgruber; Runddysse med vid udsigt.

Reerslev K, i tårnrummet brudstykke af **KA** o. 1500; Antemensale 1562; AT o. 1615 *MAL* o. 1860 *Claus Anton Kølle*; PS 1629 med senere årstal: 1695. GFS af overligger fra Langdysse 1920. SØ for **LB** Danmarks længste Langdysse med 127 randsten, en overligger med 14 skålgruber, SV for **LB** 4 Dysser. SIGN: KA.

Reersø, LB med sammenbyggede gårde fra før udskiftningen. MS: »Dronning Margrethe« 1916; »Thorkild Gravlund« 1942 med REL *Svend Jespersen* og indskr. *Vilhelm Andersen*. mus i landarbejderhus fra o. 1775 med hjemstavnsamlinger. SIGN: Gårde.

Regnshøj, Jættestue med 13 bæresten og 3 dæksten.

Rude Eskildstrup, i mosen V for **LB** fundet træfigur fra o. 500 – gudebillede? SIGN: Træfigur o. 500.

Ruds Vedby K, Kapel 1769 med stukdekorationer udvendig og indvendig, nu ligkapel; **KA** i korhvælvet, våben 14-1600, restaureret 1917; AT o. 1500; på A KX o. 1550; PS 1677; KX o. 1500; EPIT 1632, 1696, 1861; MT »J. H. J. Barner« og »G. H. Barner« og »Hille Bülow«; REL 1868 »H. G. Gamst« og 1912 »Thomas Kingo«; på **KG MM** 1912 »Peder Madsen« *F. C. C. Hansen*.

Rævehøj, DALBY ved **SANDBJERG GÅRD**, landets højeste Jættestue med 2,5 m højt kammer, udgravet 1914 med 92 skeletter; på den ene bæresten 2x2 Hjul Kors. N for **LB** flere velbevarede høje.

Rævehøj GERLEV, N for vejen fra Idræts-højskolen mod **VÅRBY A** Jættestue udgravet 1914 med bl.a. 96 skeletter. SV derfor Langdysse NR.

Rørby K, PS o. 1630; 2 1700-ts-MAL i skibet, EPIT 1739; GS 1707. KX-gruppe i NM.

Skt. Brixes Kilde (også kaldet: Bixi, Brøsi og Birgittekilde), N for **SLUDSTRUP** med fornyet trækors, fund af mange sølvmonter.

Selchausdal HG, 1856-57 *J. D. Herholdt* og *Vilh. Klein*, restaureret 1940-41 *Axel Maar*.

Skamstrup K, KA i V-hvælv o. 1350, i Ø-hvælv o. 1450 *Iseffjordsværkstedet*, rest. 1909; A med zinkafstøbning af *Thorvaldsens Kristus*, gl. AT o. 1800 *C. F. Høyer* på korets N-væg, på skibets N-væg rester af AT o. 1500; Degnestol o. 1500; PS 1591; Herskabsstol 1584; EPIT 1745; GS 1671. SIGN: KA.

Skarresholm, i Bjergsted Skov vs med to voldbanker adskilt af grav.

Skarresø NR, langs V-bredden ved **STRIDSMØLLE** og S for søen ved **KONGENS-MØLLE**; udsigtspunktet »Dronning Margrethes Ruin«.

Skellebjerg K, i apsis stukglorier fra overkalket rom. **KA**, i korbuen **KA** o. 1350, restaureret 1894 *J. Kornerup*; AT o. 1600; Gravtræ 1663. Bispefigur o. 1500 i NM.

Skellingsted Bro, rigt fundsted fra Åmosen i Maglemosetid.

Skrædderens falske vidner, 5 bauta-
sten.

Skvathøje, kun en bevaret Høj i tidligere højgruppe.

Skørpinge K, kridt og tegl; AT 1646, *MAL* 1926 *Ole Søndergaard*; Kalk 1586; PS o. 1590; Pengeblok 1600-t; EPIT 1806; GS 1639; Klokke 1615 *Georg Wolf* og *Tonniss Weis*. **KOLDEKILDE**; som aldrig fryser til, med trækors.

Slagelse. SKT. MIKKELS K, treskibet pseudobasilika 1300-t; **KA**-indskrift 1333; Tårnspir 1873 *K. Drewsen*; restaureret 1928 *Mogens Clemmensen*; Kapel 1941-42 *Jørgen Adler-Nissen*, V-MAL *Jais Nielsen*; A-prydelse *Poul Henrik Jensen*; *MAL* fra AT 1720 *Friedrich Holm*; *MAL* 1852 *Lucie Ingemann*; PS 1614; Topstykke på vægskab 1400-t med *Mikael Sjøleveje*; KX o. 1525; Kirkeskib 1860 *Johannes Rasmussen*; Klokker: o. 1370 *Olaf Henriksen Kogge*, o. 1450 *Jacob Jode*, o. 1500 *Lavres Hansen*, 1651 *Claus van Dam*. EPIT 1652, 1707, 1774, 1787, 1796, 1811; GS 1599, 1627, 1647. SKT. MIKKELS **KG**: **MM** med REL »Axelsen« 1944 *Gunnar Slot*. SKT. PEDERS-K, 1100-t, Korforlængelse og Korsarme 1300-t, Sakristi og Våbenhus o. 1500, Tårn ombygget 1667 *Hans Spilhugger*, Spir 1871, Krydshvælv med dværsgøjler o. 1300, **KA** o. 1350 rest. 1879 *J. Kornerup*, AT 1882 *Aug. Jerndorff*, Skt. Dionysius-figur fra side-A o. 1300; AT-MAL o. 1700, Korstole fra Antvorskov o. 1500, rom. granit-F fra Antvorskov (måske vievandskar), PS o. 1630; i våbenhuset GS 1307, 1334, 1360, 1366, 1683. I SKT. PEDERS **KG-SKAPEL**: REL »Påskemorgen« 1950 *Gunnar Slot*. Bindingsværks SOGNELADE 1880. HELLIG-ÅNDS-K 1864-65 *H. Chr. Hansen*, F Dåbsfad og kande 1944 *Gunnar Slot*; AT 1933 *Troels Trier*, AT-MAL 1847 *N. Simonsen*. **VOR FRUE - KATOLSK - K** i Frederiksgade 1931 *Buckzemer*; GL-MAL *Rud. Kuhn* og *H. Didtmann*. Herrestræde: MISSIONSHUS »Philadelphia« 1893 *L. Thuren*.

GH: ACCISEBOD 1798, genopført 1938 i Lystanlægget; Bjergbygade 11: ACCISEBOD 1783 *F. Bonier*; Bredegade: Hospitalets middelalderdel o. 1500, V-MAL 1938 *Niels Larsen Stevns*; Rosengade: KIRKELADE o. 1490, døre og vinduer 1879, restaureret 1962-63 *J. Brejl* og *Ole P. Hansen*; Slotsgade: BRÆNDERIGÅRDEN 1807-08 *Hans Abelin Schou*, for

enden af »Slotsalleen« 1799-1806 *Constantin Brun*.

NA: ÆLDSTE BANEGÅRD, på Volden 1856; FORPLEJNINGSHJEMMET for vejfarende 1928. Anlæg 1882, udv. 1911 og 1953; PAVILLON opr. forsamlingsbygning »Frem« 1884 *A. Clemmensen*, udv. 1914 *Kn. Larsen*; JERNBANESTATION Sdr. Stationsvej 1892; DEN GL. BADEANSTALT, nu »Kulturhus« Sdr. Stationsvej 31 1907; ELVÆRK 1909 *Knud Larsen*; DEN GL. TEKNISK SKOLE, Smedegade 30 1891-92; GYMNASIET Willemoesgade 2: 1976-77 *Friis og Moltke*, sk antikafstøbning »Kalvebærereren«; Idegårdsvej FAMILIEMARKED 1978 *Stendel og Knudsen-Pedersen*.

SK: CENTRALBIBLIOTEKET: REL 1972 »Portræt i ramme« *Lizzie Thyssen*, sk »Felix« 1973 *J. Chr. Ebbested*; Gåga-den: sk 1977 *Erik Varming*; H. P. Hansens Plads: sk »Mødet med Knok« 1973 *Edgar Funch*; LYSTANLÆGGET: GFS 1920; Løvegade 20: MP »Finn Rasmusen« 1945; Rytterstaldstræde: på POLITISTATIONEN; bygget som bolig for brandmænd, REL med brandmand og hane og vægter med morgenstjerne mod Lindorm med Hitler-ansigt, o. 1944 *Gunnar Slot*. Rosengade: sk »Frihedskæmper« 1949 *Gunnar Slot*; RÅDHUSPLADSEN: sk »Slagelsepigen« 1963 *Gerhard Henning*; SCHWEIZERPLADS: Rytterstatue »Chr. 9.« 1910 *Ludvig Brandstrup*; på nr. 7 MP »Willy Vigholt« 1945; SKT. MICHAELS PLADS: sk »Mikael og drage« 1933 *Willie Wulff*; Stenstuegade 17: 4 REL »Årstiderne« 1943 *Gunnar Slot*.

UDS: Bredegade 13-15: MAL »Hellig Anders« 1978 *Lilian Ahlstrand*; NØRREVANGSSKOLEN: TEX »Uglen« 1977 *Margrethe Agger*; SVØMMEHALLEN: 2 REL 1975 *Thomas Toft*; DEN GL. SPRITFABRIK; Valbyvej; Gavl-MAL 1980 *Erik Hansen*. LISELUND MINDELUND: MM »Vilh. Malling« 1912, »Thorvald Helvig« 1917, »P. N. Pedersen« 1916, »Morten Larsen« 1936, »Niels Dael« 1951, alle *Niels Hansen Jacobsen*. SV for byen: KONGEDYSSE med store randsten, ved LANGEBJERGGAARD og VALBYGAARD Vildtbanesten. SIGN: Accisebod.

Slagelse Høje, 2 Oldtidshøje V for Høng.

Slots Bjergby SKT. LAURENTIUS og VINCENTIUS-K, landets højest beliggende K, N-dørens karm af kridt, Våbenhus i to stokværk, den øverste gl. kirkelade; KA på N-væggen fragmenter fra o. 1225; Antemensale-MAL o. 1550; AT 1742 *Oluf Jacobsen*, MAL *Chr. Peter Getreuer*; Stager o. 1550; KX o. 1500; PS 1744 *Oluf*

Jacobsen; ved indgangen Panel fra stole o. 1575; Stole 1625-50; 2 Tin-dåbsfade 1679 og 1739; i tårnrummet Stole o. 1575; i våbenhuset Trinbræt fra knæfald 1658 med kuriøs indskrift om et barns drukning i gadekæret; Klokke 1516 med dens navn: »Oliva« og en lang trylleformel *Johannes Fastenowe*. N for LB GALGEBAKKE, bronzealderhøj udgravet 1946-47; S for den HASHØJ fra samme tid. SIGN: Kranium af henrettet.

Sludstrup K, KA o. 1430 *Kongstedmesteren*, afdækket 1896-97 *Jac. Kornerup*; AT 1626, Maria-figur fra AT o. 1500; Kalk 1499 med fig. og indskr.; Tin-Dåbsfad 1741, Messing Dåbsfad o. 1650; KX-gruppe o. 1475; PS o. 1590, MAL 1626; Stol o. 1625; Degnestol o. 1625; Klokker: 1561 *Mattis Benninck*, 1668 *Niels Jørgensen*; Pengeblok o. 1500; i tårnrummet Vievandskar. På Sludstrup Mark SKT. BRIXES KILDE. Ved landevejen ved SKØRPINGE to træ Kors.

Solbjerg K, AT 1595 MAL 1931 *Stefan Viggo-Pedersen*.

Sorterup K, AT-MAL *Lucie Ingemann*; Kalk 1480 (nyt bæger); PS o. 1630; EPIT 1619, 1658, 1751.

Spidsbanke, anelig Oldtidshøj ved GERLEV IDRÆTSSKOLE. NR

Stokkebjerg, 70 m høj fladhøj, i skoven stor 2-kamret Langdysse; ved FRIHEDEN sammenstyrtet Dyssekammer.

Store Frederikslund HG 1782-90 *A. Kirkerup*. SIGN: Hovedbygning.

Store Fuglede K, AT og PS o. 1600; Sakristidør o. 1550; KX-gruppe o. 1500 *Store Fugledemesteren*; Præstetavle og 3 Pengetavler o. 1700; GS 1676, Antemensale i NM.

Strandlyst, N for badhotellet 2 Langdysser, den ene delvis nedstyrtet i havet, og en Rundhøj.

Svallerup K, rester af påbegyndt 1100-ts-tårn; A-panel, AT og PS o. 1600; rom. REL-F; i våbenhuset KX o. 1700; GS 1739, 1790 (foran våbenhusdøren), 1802; fredlyst KIRKELADE med kamtagavle o. 1450. 3 km S for LB REGNSHØJ JÆTTESTUE.

Sæby K, KA i apsis og på korbue 1150-75, på N-kapellets hvælving o. 1520, på korhvælvet o. 1550, restaureret 1864 *J. Kornerup* og 1908 *Eig. Rothe*; KX o. 1500 og 1908; AT o. 1850 *J. L. Lund* i S-kapellet; i N-kapellet AT-REL o. 1500; Røgelseskar o. 1250; PS 1624; i sakristiet Panel 1579 og 1591 *Harmen Snedker*; Stole 1625; Dåbsfad o. 1860 *Lorenz Frølich*; GS 1460, 1467 (bemalet); i KGsmuren korsformede Skydeskår. PG

1786. Befrielsessten 1945. SV for LB Runddysse. SIGN: KA.

Sæbygård HG, Hovedbygning o. 1770, ombygget 1882; Lade 1882. I Haven stråtekt rundt lysthus o. 1800. SIGN: Hovedbygningen.

Sønderup K, rom. F med Låg 1582; PS 1616; REL med præsteportræt »H. Knud Nicolaj«; AT 1869-70 *F. L. Storch*. SIGN: F-låg.

Sørbymagle K, KA over hvælvene ubetydelige rester af gesimsfrise, i korets N-vindue udsmykning o. 1200; AT 1898 *P. Møller* i skibet, ny AT 1965 *Arne L. Hansen*; PS 1630; Dørfløj o. 1500.

Tersløse K, KA o. 1500; AT 1875 *H. Schleisner*; rom. GS, i N-kapellet GS 1562 *Hans Maler*, over Kirsten Bølle d. 1604, en af landets største GS.

Tersløsegård HG, bindingsværk 1737, senere sidefløj, restaureret 1910 *Martin Nyrop*, Holberg-mus.

Tissø NR mellem landevejen og søen.

Tjørnehøj, udgravet Jættestue.

Torbenfeld HG, på ø i sø, S-fløj med rester af 1500-ts-hus, midtfløj 1577, omb. 1755, N-fløj 1767; i parken MS 1834 *H. E. Freund*. I DYREHAVEN 250-årig eg; ved landevejen træ Kors med indskr.: »Fred. Vilh. Vilhelmsen dræbt fra flyvemaskine 1944«.

Tornhøj, anelig Oldtidshøj.

Trelleborg, Vikingetidsanlæg omgivet af ringvold med stolpehuller fra 16 huse fordelt i karreer på 4, og uden for ringvolden 15 huse og begravesplads. Af våben- og redskabsfund fremgår, at anlægget har været beboet af en »garnison« på 1000-1500 mand. Et af husene rekonstrueret af *C. G. Schultz*.

Tvehøje, 2 sammenbyggede høje.

Tømmerup K, KA 1250-1300 på korbue og N-væg, på hvælvingerne »gotiske« dekorationer 1942 *Victor Stensgaard*; AT 1623; PS 1616.

Tårnborg K, AT 1882 *Hofdame frøken von Oxholm*, kopi af spansk MAL i præsteværelset, sammesteds AT 1833 *Johannes Nordhoff*; gotlandsk Bægerblads-F o. 1250; KX o. 1375; PS og Stole 1847. vs udgravet 1894 med brolagt gårdsplads om kvadratisk hovedtårn omgivet af ringmur. HG 1803, i hegnet mod landevejen sten over hesten »Ino« fra slaget ved Isted.

Tårnholm HG, enlænget 2 stokværkshovedbygning 1798 og 2 sammenbyggede bindingsværksavlsbygninger.

Ubberup HØJSKOLE, Nu SYGEPLEJESKOLE, MS 1940 »J. Lindbæk« *Joakim Skovgaard* og *Niels Larsen Stevns*; GFS 1920 på Bystævne med stenkreds. På toppen af BØGEBJERG anselig Oldtidshøj.

Ubby K, 2 rækker krydshvælv på svære søjler o. 1200, apsis 1871 *V. Tvede*; MS fra 1700-t meddeler, at K er opført 1179 af Esbern Snare; AT 1677 *Lorentz Jørgensen*; PS o. 1620; Stole o. 1600; i loftsrummet over N-våbenhus KX o. 1500 *Store Fugledemesteren*; i sakristiet Portræt-MAL 1714; skånsk sandsten-F, ottepassig (i snit 8 cirkelslag), bægerbladsdekoration med smalle blade og 2 spinkle, dobbelte tovsnoninger; rom. GS – som bæk – ved indgangen til S-våbenhus, GS 1307 og 1404 (tærskelsten); i korgulvet GS 1795. I ALDERDOMS-HJEMMETS have Dobbeltjættestuen KORS-HØJ med skålgruber på dækstenen. N for LB GUBBESTENEN med 40 skålgruber. MS 1888 »Stavnsbåndets løsnings«.

Ugerløse K 1876 *N. P. C. Holsøe*, indvendig dekoreret af *Jens Møller-Jensen*; KX o. 1475; PS o. 1600; båret af søjler fra gl. AT o. 1625 *Anders Nielsen Hatt*; AT 1881 *Carl Bloch*; Klokke 1469 *Oluf Kegge*. vs med 2 rækker kampesten: BØRREN. V for LB 3 Langdysser.

Ulkestrup, ved Kildegård HELDIG KORS-KILDE (Jomfrukilde, Skt. Hanskilde), nu indhegnet brønd med trækors, valfartssted indtil for 100 år siden.

Ulshøj, stor Oldtidshøj med vid udsigt.

Urhøj, stor Oldtidshøj med vid udsigt.

Vagthøj, stor høj i højgruppe.

Vakkerdysse, Dyssekammer med 3 bæresten, hvoraf den ene er væltet.

Valbygård, 6 Oldtidshøje på række.

Vedbygård HG, S-fløj o. 1500, øverste stokværk o. 1540; N-fløjens S-ende 1760, resten 1855, restaureret 1900 *F. C. C. Hansen* og *H. Storck*, ved Ø-gavlen af S-fløjen bindingsværksbygning *Hans J. Holm* o. 1900.

Vemmelev K, AT 1612, Kalk »forbedret« 1597; rom. REL-F; KX o. 1475; PS o. 1625 med brille-maske; Klokke: 1616 *Georg Wolf* og *Tonnies Weiss*, 1663 *Jørgen Hansen*; i våbenhuset MT 1771. SIGN: F. REL. I SKOLENS have Befrielsessten 1945.

Vesterbygård HG 1844-46, Park med mange sjældne træer forsynet med navneskilte. I VESTERBYGARDS SKOV 2 Oldtidshøje.

Vinskoven, stor flytteblok FIRETØNDER-STENEN (Vinstenen eller Brændevinstenen); Langdysse med store randsten.

Viskinge K, i korets N-mur Piscina; KA o. 1425, afdækket 1893 *Magnus Petersen*, restaureret 1965 *Egmont Lind*; PS o. 1600; AT 1842 *Johan Vilhelm Gertner*, Antependium 1966 *Grete Balle*; EPIT 1668; Ligtræ 1559; GS 1729. VISKINGE-AVNSØ CENTRALSKOLE: UDS *Søren Hansen*. GFS 1920.

Værsløv, K gotlandsk Bægerblads-F; PS 1616; Sakristidør o. 1500; KX o. 1400; Maria og Gudfader o. 1500; Gravtræ 1619; GS 1781.

Ørnebjerg NR med 3 Stenkreds af uvis alder.

Ørslev K, KA i tårnfaget, afdækket 1965 KA o. 1450 *Unionsmesteren*; AT 1877 *A. Dorph*; i kirken nederlandsk alabast-AT o. 1500; PS 1679; GS 1566, 1587; på KG MS med REL 1903 »Vilhelm Beck« *Axel Holm*; i PGshaven: Mindelund for Vilh. Beck.

Ågård HG 1750, den ene sidefløj bindingsværk o. 1650.

Åmose, mosedrag fra TISSØ til N for HOLBÆK med mange fund fra Maglemosetid til yngre stenalder.

Årby SKT. PEDER-K, AT o. 1520 *Claus Bergs værksted*; AT o. 1450 i sakristiet; PS o. 1630; GS 1304. KOMMUNESKOLEN: 2 TEX: »Podroz« *H. Murzyn*, »Wyprawa« *L. Lyvzak*. Store sten: SORTENSTEN ved Asnæs Sønderstrand og DYRESTENEN.

Åshøj, Oldtidshøj med vid udsigt.

Kalundborg Kirke

Selv om Gisseløre-masterne behersker lufrummet, syner den gamle kirke på bakken stadig godt i landskabet.

Alle ved, at det er *Absalons* bror, *Esbern Snare*, som har bygget den, og tidspunktet omkring 1170 er der heller ingen diskussion om.

Hverken størrelsen eller korsformen er det mærkeligste ved den. Det er det kvadratiske centralparti, treskibet på begge leder med fire rektangulære siderum og små kvadratiske rum i de fire hjørner. De sindrigt sammenkomponerede kryds- og tøndehvælvninger er kupler, midthvælvet båret af slanke granit-søjler. Det er et barsk vidnesbyrd om det åndelige jerntæppe, som har ført til, at østeuropæisk kunst ikke eksisterer for danske historikere, at Kalundborg Kirke siges at være enestående. Den grundige kender af vor middelalderlige kirkearkitektur *Vilhelm Lorenzen* vrider sin hjerne for at finde noget, der ligner forbilleder, og må til 400 år ældre italiensk byzantinsk arkitektur. Det er lidt flovt at skulle gøre opmærksom på, at han ikke havde behøvet at gå længere end til Gotland for at finde de samme bærende hjørnesøjler og samme grundplan: kvadratet på det større ligearmede kors – i Skt. Lars i Visby.

Min gamle litteraturprofessor *Vilhelm Andersen*, som selvfølgelig som de andre er blank hvad Østeuropa angår, men i modsætning til dem har intuition, siger ikke ueffent: »Bygmesteren har vel tænkt på det byzantinske kors, *dronning Dagmar* fik med i graven«.

Det kunne tænkes, bygmesteren havde

Sofierkirken i Novgorod med kvadratisk midtrum og fire sidetårne, 1045-1050.

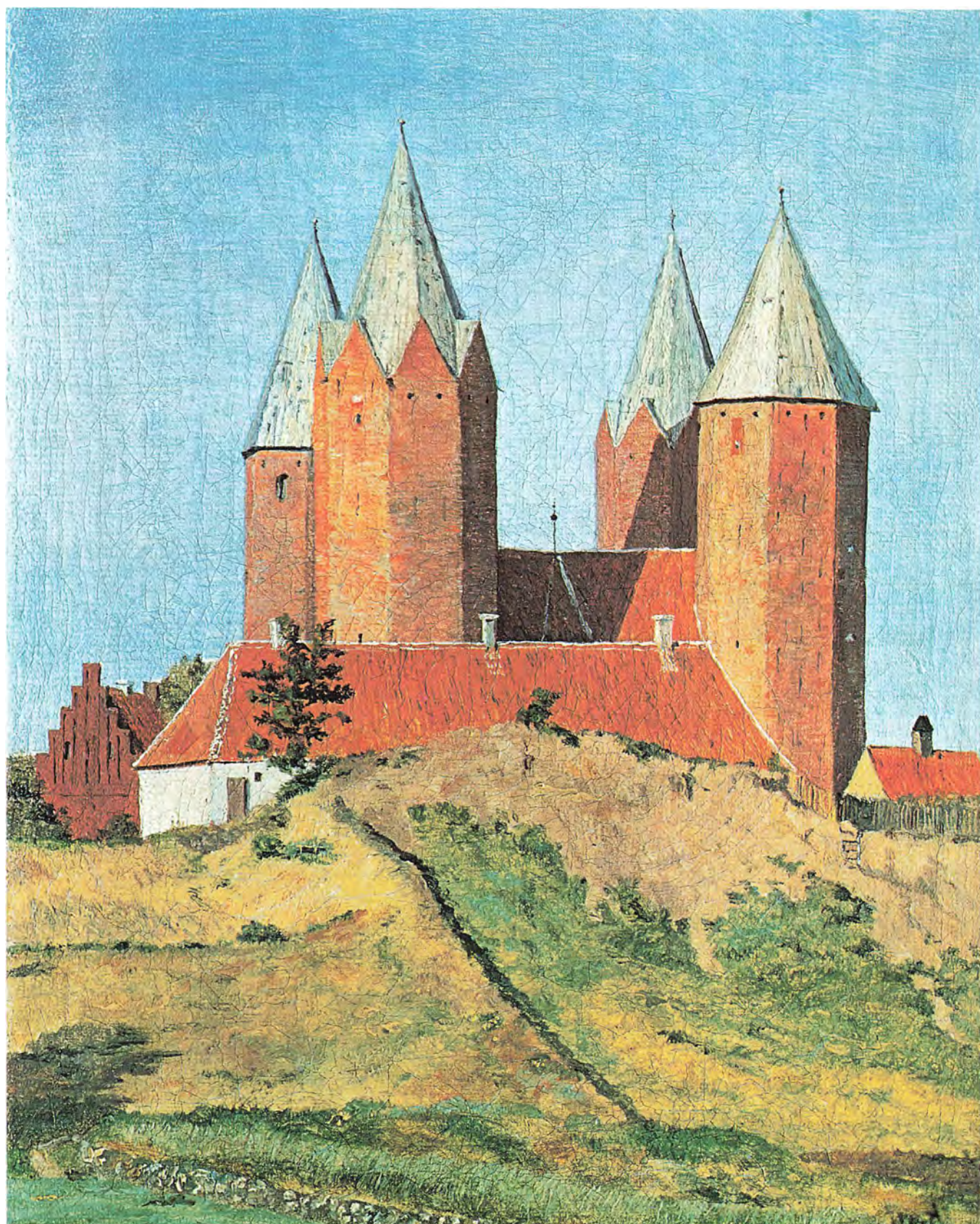

Jørgen Roed: Roed og Constantin Hansen på kanetur, 1830. Hirschsprungs Samling.

Det middelalderlige Kalundborg. Farvelagt tegning i Nationalmuseet. For neden: J. Th. Lundby: Kalundborg Kirke 1837, uden midttårnet, som var styrtet ned 1827 og først genopførtes 1867-71.

kendskab til andre byzantinske kors end akkurat det, dronning Dagmar fik med i graven.

Francis Beckett har fært af noget, når han nævner, at den brandenburgske Harlungenberg har kvadratisk overhvalvet skib, men fortsætter: »men her hører ligheden op. Den havde intet midtertårn. Kalundborg Kirke adskiller sig fra alle kendte korskirker af byzantinsk type ved de klart fremspringende korsarme, centraltårnet og de fire tårne over korsarmenes ender«. Beckett burde have skrevet: »de af mig kendte korskirker«, for det myldrer med dem i det gamle russiske område.

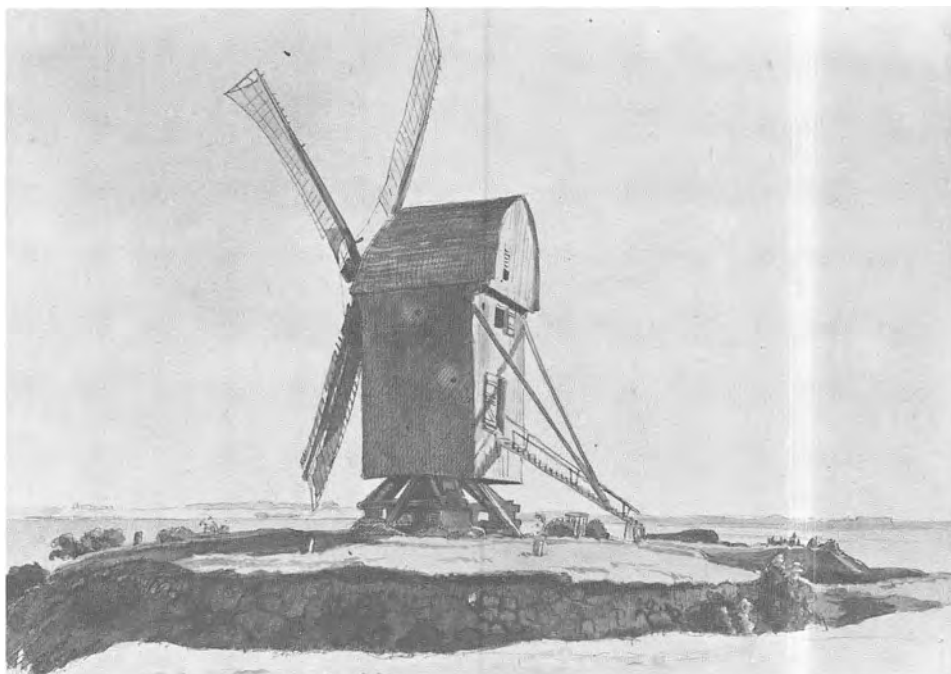
Der er vist ikke tvivl om, at bygmesteren for nysnævnte Skt. Lars i Visby har været en russisk emigrant. Gotlands nære forbindelse østpå fremgår af meget andet. Og i bygningstiden – 1225-50 – havde mongolindfaldene sat byggeriet i stå i hjemlandet, så det er rimeligt, driftige folk har søgt anden arbejds-mark.

Det ligger lige for, at *Esbern Snare* har haft bygmesteren for Kalundborg-kirken med hjem fra sine vendiske krigstogter. Gennem alle tider har duelige håndværkere hørt til det mest eftertragtede krigsbytte. Men det strider unægtelig mod det fra *Saxo* overleverede billede af venderne som udelukkende sørøvere og barbarer. Måske det i den forbindelse lige skal noteres, at der ikke meldes om én eneste af venderne brændt dansk kirke. Det skulle nok være blevet husket.

Der har været mere fredelig forbindelse med venderne, end *Saxo* og senere historikere vil være ved. Begge de store Valdemarer har russiske mødre. De har formentlig ikke været krigsbytte. Og *Valdemar* er da forresten et russisk navn: *Vladimir*, som på russisk betyder ikke mindre end: Verdenshersker. Men hvor meget Kalundborg Kirke ligner de russiske af samme type; den adskiller sig i silhouetten fra dem ved sine spidse spir i modsætning til deres kupler. 1314 brændte Kalundborg Kirke, det vil sige taget og tagdækningerne. De nuværende spir er fra efter 1314, og som på det tidspunkt var blevet almindeligt: gotiske. Der er, synes jeg, al grund til at mene, at de har afløst en slags kupler, noget i retning af Tveje Merløses, som er ældre end Kalundborg Kirke.

Sigrid Undsets Kalundborg

Sigrid Undset har som barn oplevet Kalundborg en sommer, hun mindes

J. Th. Lundbye: Kalundborg Møllebakke, 8. og 9. september 1846. Kobberstiksamlingen.

»som en sammenhængende række solskinsdage. Himlen var altid blå, og allerede fra morgenstunden var det så hedt, at den fik et blegt skær, og lindenenes og de store valnøddetræers store kroner, som kuplede sig over byens solbrændte, røde tegltage, så ud som var de faldet i søvn i varmen; ikke et blad rørte sig, og den grønne farve var helt mat.

Torvet foran bedstefars hus virkede stort og øde, for de omkringliggende huse var små og lave – selv Rådhuset lige overfor, som var bygget i to etager og havde et ur foran på maven, lignede et hus fra Noahs ark. Torvet var brolagt med runde strandsten, og mellem stene voksede en egen slags græs, meget lysegrønt og fint. Det var nedtrampet på de steder, hvor vejene gik på kryds og tværs over torvet, men ellers stod det så grønt og smukt; hønsene gik og pikkede, og bagerens duer slog ned, vraltede

kurrende rundt – og pludselig fløj de igen med klaprende, brusende vingeslag.

Bedstefars lange én-etages empireejendom lå tilbagetrukket bag to vældige lindetræer, som havde stået der, længe inden huset blev bygget. Men størstedelen af trafikken gik skråt forbi deres vinduer og drejede om hjørnet til Adelgade. Og ved den ene ende af bedstefars hus stod vandposten. Dang-dang sagde pumpestangen dagen lang, og vandet fossede og skvulpede i vaskebaljerne, for der var gerne nogen, der stod og skyllede tøj. Piger og koner fra gaderne omkring torvet gik til og fra posten med spande i åg over nakken eller stod i klynger og sludrede. Alle mennesker dér i byen brugte blånelse i skyllevandet, når de vaskede hvidt tøj, så spildevandet, som stod mellem brostenene, havde en interessant blå farve. Luften i den gamle by havde en egen underlig lugt – en ram

»Sigrid Undsets Hus«, *Gyths Gård med mindeplade for Sigrid Undset 1882.*

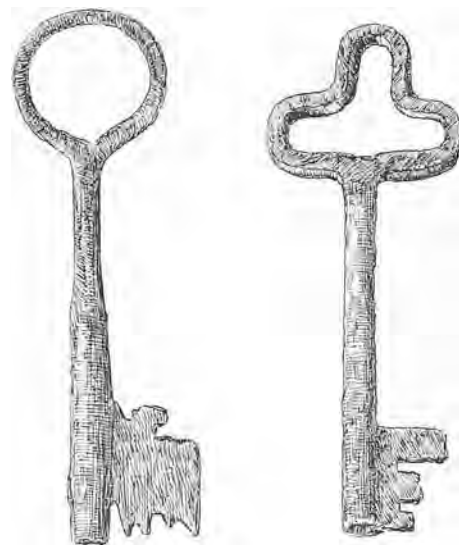
dunst af uhumskheder og alt det affald, som menneskene dag efter dag efterlader sig, og en mangeartet og stærk duft af alle de overdådigt frodige og blomstrende vækster på de små gårdspladser og i haverne, hvor mulden i mange århundreder var blevet gødet af de mennesker, som havde færdes her. Alt afløbsvand fra husene stod og sivede i de åbne rendestene, indtil en tordenskylle nu og da rensede op. Den hæsle lugt fra ejendommenes udhuse blev dulmet af vinløvets mærkelige skarpe vellugt, for et espalier med vinstokke havde de fleste på den luneste mur, og det var altid et af byens spændende problemer – mon druerne bliver modne i år? I alle krinkelkroge blev hyldebuskene høje som træer, og der var mørkt og muggent i skyggen under dem. – Tidligt på sommeren druknede alle andre lugte i den søde og svaile duft fra hyldens tusinder af hvidgule blomsterskærme; hen på sommeren krydrede de luften med den besynderlige stramme uddunstning, som minder om sved, men alligevel er dejlig. Men i den tid, da lindetræerne blomstrede, lå hele bedstefars hus svøbt i honningduften fra deres kroner og den summende lyd fra myriader af bier og hvepse og humlebier, som arbejdede i de blege blomsterduske under bladtagerne.»

Christian Ellings Kalundborg

Christian Elling har i sin erindringsbog »Aftenspil« fortalt om samme tids Kalundborg: »Det var et sølle hus, som ikke havde en klat jord bag sig, med en hyld og et par stikkelsbærbuske. Til de store købmandsgårdes herredømme turde man trøstigt regne én eller flere haver, et »vænge« med grønsager og måske en »lund«. I min barndom har jeg oplevet denne lyksalighed. Næsten alle ejendomme på nordsiden af Kalundborgs hovedgade havde hver sin lange have, der steg op mod Møllebakken. Øverst lå lysthuse, nogle grundmurede, med en betagende udsigt over fjorden mod Asnæs. Et særlig udmærket areal var købmand Lunds »Bankehave«, et af paradiserne i Troels-Lunds barndom. Oppe ved kirkegården fandtes Lindegårdens eden, der rummede et mageløst, knudret morbærtræ (endog større end vort). Og bag et vaklende og frønnet plankeværk fandtes et vildnis, der ejedes af kancelliråd *Gyth*.

Hans datterdatter *Sigrid Undset* har omtalt den i »Elleve år«. Jeg husker hende en sommerdag i dette dunkle rige, der lugtede af hyld, af råd og katte. Ved

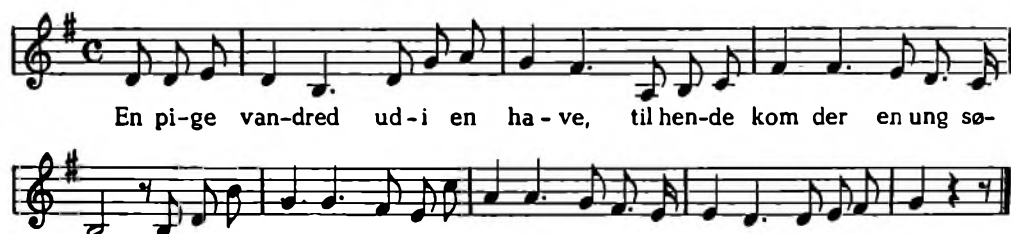
byens modsatte ende lå den Kjær'ske gårds pragtfulde haver i terrasser. Der fik man en indianers brune hænder af friske valnødder, og dér lærte man artiskokkens velsignelser at kende. I hine fjerne dage fyldtes man med asperges indtil lede. Radiserne *bed*, hvilket ikke mere er tilfældet. Man sov til middag i en hængekøje mellem en akacie og en ask og gad næppe samle taffelfrugt op fra jorden. Over alle baggader lå ved sommertid en tung duft af jasminer, og når de små lodder blev vandet før solnedgang, stod der en ånde af liljer og kirkegård over deres hække. Om efteråret hørtes stormen i træer, om vinteren tød ugler fra de sorte grene.

To jordfundne nøgler i Kalundborg Museum. Tegning af Alfred Truelsen 1980.

Christian Elling: Fotografi af provinshave, o. 1960.

En pi-ge van-dred ud-i en ha-ve, til hen-de kom der en ung sø-

mand, han sagde: „Hør du, min kære pi-ge, vær kun for-sik-ret, jeg elsker dig!“

Selma Nielsens noder til en af hendes sømandsviser.

Selmas sømandsviser

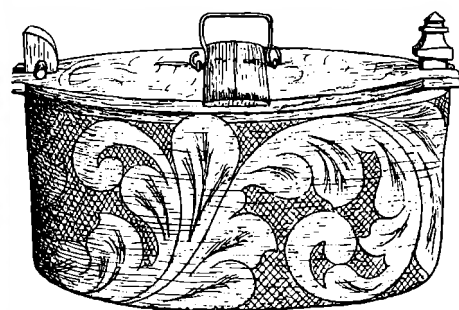
Da jeg midt i 30'erne havde kastet mig over indsamling af sømandsviser fra sejlskibenes tid til Folkemindesamlingen, blev en af mine mest givtige meddelere *Selma Nielsen*, af gammel Kalundborg-sømandsfamilie. I det udvalg af viserne, jeg fik trykt i »Sangbog for den danske sømand«, stammer adskillige fra hende. Seancerne i det teglhængte hus i stuen med porcelænsbundene og væggene dækket af tremastere hører til mine uforglemmeligste oplevelser. Jeg noterede tekster og Aina melodierne. Et eksempel: »En pige vandred udi en have – til hende kom en ung sømand ...« Det viser sig, at han har været borte i syv år, og kæresten kender ham ikke igen. Men så siger hun: »Er du den ven, som du det siger, – da vis mig nu, hvad jeg gav. – Så tog han hånden ud af sin lomme, – han sagde: Se min søde skat, –

her er den ring, som vi brød tilsammen. – Der hun den så, hun til jorden faldt – og han tog hende i sine arme ...«

Det er den brudte ring, hvis to dele skal passe sammen, som i det gamle Grækenland var kendetegnet for mennesker, som var adskilt i lang tid. Det, som har givet anledning til vort ord: *Symbol*, af det græske »symbollein«, som betyder »lægge sammen«. Det gjorde indtryk på mig at møde den gamle græske idé i levende tradition i Kalundborg.

For oven i midten: Stempel i det ene af kobberkarrene for neden med Christian 4.s stadig aktuelle: RFP – riget fattes penge. De fire kobberkedler for neden er fundet på Hallebygårds mark, formentlig nedgravet under Svenskekrigen. Kalundborg Museum. Tegnet af Alfred Truelsen, 1980. For oven til højre: To dragter fra Kalundborg Museum, manden fra Ellede, konen fra Røsnæs, begge i Raklev Sogn, o. 1800. Chr. Waagepetersen, fot. 1980

Aage Jørgensen: Tejne i Kalundborg Museum.

Asnæs

Mens vi gemmer Kalundborg-fjordens nordkyst med *Refsnæs* til en anden gang, tager vi en afstikker til dens sydkyst. Nordpå er det *Odsherred*, og vor tur i dag er i *Løve herred*, hvad trods herredsvåbnet ikke har noget med løver at gøre, men ordstammen er den samme som i »lørdag«, der jo betyder »vaske-dag«; det staves 1231 »løghæ«. Og *Asnæs* er naturligvis næsset i askeskoven.

Ad den lange allé kommer vi til *Lerchenborgs* storslåede herregårdsanlæg, hvis hovedfløj og sidefløje indrammer den indre gård – cour d'honneur – adskilt ved ridebane fra ladegården. Det indre var nok værd at se; nu må vi nøjes med parken, men den er også besøgt værd med lindegange, rosegårde, klippede buske og hække – at sige i dens ældste del: parterrehaven, ellers lagt om i følsom engelsk havestil.

Hvis man overkommer det, skal man tage turen helt ud til halvøens spids med det tjørnebegroede overdrev.

Lerchenborg set fra Rosenhaven.

Viskinge

Viskinge Kirkes kalkmalerier er enestående for deres tid – 1400-tallets begyndelse – og der kan ikke være tvivl om, at mesteren må have været på valsen i det

sydlige. Det ser ud som en yngre kunsthistorikers påvisning af slægtskabet med altertavlen i Wildungen i Westfalen ikke kan anfægtes; flere detaljer går igen begge steder.

Det er vort første renæssancemaleri med direkte forbindelse til det nordtyske og længere ude med 1300-1400-tallets store italienske murmaleri.

Kalkmaleri i Viskinge Kirke fra 1400-tallets begyndelse. Korsegang og Veronica med svededugen.

Evas skabelse på kalkmaleri i Bregninge Kirke fra 1200-t.

Bregninge

I Bregninge vil jeg foreslå at tage døren i øjesyn, inden man åbner den. Den hører ikke til de ældste af vore jernbundne døre, det er gotik som størsteparten af kalkmalerierne inde i kirken, men en morsom parallel til dem.

Hvælvingerne har spoleret det meste af kirkens gamle udmaling fra før 1300, men medaljonerne, som endnu er der, er vidunderligt poetiske: Eva svæver op fra den sovende Adams lænd som et luftigt drømmesyn, og ved siden af den ny-skabte Adam har Vorherre glemt sin »støbeform«.

Hvælvingsbillederne er højgotik, lige omkring 1400. I den første udmalede hvælving østkappe kommer døden ridende på sit grå øg med et afhugget

Kalkmaleri i Bregninge fra o. 1400: Jeg er døden.

hoved på en stage og den plattyske indskrift: »Ich being (bin) der dot mit gewalt«, sammen med en pelikan, som i overensstemmelse med den middelalderlige naturhistorie mader sine unger med blod fra sit bryst. I sydkappen er der et stort billede af et skib i havsnød, en djævel blæser storm i sin trompet, en hel flok er i færd med at flå sejlene af masterne og rive ankeret og takkelagen af. De nødstedte skibsfolk anråber søfarerhelgenen *Nikolaus* – og han dukker op og redder situationen. I vestkappen

To af de tre døde konger.

har en spinkel Skt. Jørgen dumdrigt taget kampen op med den vældige vingede drage.

I nordkappen er der på den ene side en løve med sine dødfødte unger, som den på tredjedagen kalder til live ved at ånde på dem.

I vestfagets nordkappe frelser Mikael en sjæl med den ene hånd, mens han med den anden rammer sin lanse i dragens gab. I østfaget et dagliglivsbillede fra dronning Margrethes tid: klapjagt på hjort og hind.

Kalkmaleri i Bregninge Kirke fra o. 1400: Klapjagt.

Kalkmaleri i Bregninge fra o. 1400. Kalkmaleri o. 1450 i Bregninge: Skt. Nikolaj redder skib besat af djævle.

Ikke noget at tage fejl af: i østkappen tre konger i al deres pragt; de møder tre andre konger i skikkelse af skeletter med kronerne drattende fra de mulnede kraniehoveder, og skriftbånd: »I er hvad vi engang var, vi, hvad I engang skal blive.« Plattysk: »Dat ii nu sint, dat war wi« og »dat wi nu sint, dat werden ii.«

I sakristiet er billederne en god menneskealder yngre, fra Isefjordsværkstedet, en udførlig fremstilling af Katharinalegenden og under den Peter med nøglen, Maria Magdalena med salvekrukken og Skt. Morten, der deler sin kappe med krøblingen.

På vestvæggen under helgenhistorien er en munk med tiggerpose på ryggen; han sidder uden for kirken og giver syndsforladelse til en knælende mand og en kvinde med rosenkrans. Et glimt af livet ved den gamle kirke for 500 år siden.

For oven til højre: Kalkmaleri i Bregninge fra o. 1400: Løven, som kalder sine dødfødte unger til live ved at ånde på dem. For neden til venstre: Kalkmaleri i Bregninge af Isefjordsværkstedet o. 1450. Foran kirken sidder en munk, som lægger hånden velsignende på hovedet af en af de knælende foran ham. To står med rosenkranse i hænderne.

Igennem Davrup Skov med Hulegen, som har frelst mange fra deres gebrækligheder, når de er kravlet nøgne gennem hullet mellem de to sammenvoksede stammer og er blevet født på ny. Nu er den revnet.

Og videre over Bjergsted Bakker, et temmelig voldsomt landskab efter sjællandske forhold, med tjørnekrat, enebær, vildroser og gyvel langs stengærderne op og ned ad »bjergene«.

Skarresø og Jyderup

Vestsiden af Skarre Sø er fredet, men der er ingen adgang, så man må nøjes med

P. C. Skovgaard: Udsigt over Skarresø, 1845. Statens Museum for Kunst.

synet fra bakkerne og trøste sig med guldaldermalernes mange nærbilleder fra den.

Og *Jyderup Kirkes* højgotiske kalkmalerier er en af de stationer på den kalkmaleristudietur, vor rejse i denne egn bliver, som vi ikke må lade gå fra os. Der er farvemusik i dem, helt ned til det pragtfulde olmerdugstæppe på Marias seng. På Helligtrekongersbilledet er oksen og asenet anbragt i en lille trækasse,

et sætstykke fra teaterforestillingen, som egentlig hører til fødselsscenen. Maleren rokerer overhovedet suverænt med de gamle historier. I *Bebudelsen* liver han op på sceneriet med en hund og et par legende gedebukke, og på hver side af den korsfæstede har han en engel og djævel. De plejer at være der for at tage sig af henholdsvis den gode og onde røvers sjæl, men der er ingen røvere i *Jyderup*.

Josef optræder som pottemager. *Selma Lagerlöf* har broderet en nydelig historie på legenden med Jesusbarnet, som laver lerbugle og puster liv i dem.

Og på korbuens vanger er der et par livstræer, det ene er »Kundskabens Træ«, for slangen kravler i det, men det modstående vokser ud af et stort dragegab.

Josef som pottemager. Kalkmaleri i Jyderup o. 1375.

De hellige tre konger. Kalkmaleri i Jyderup o. 1375.

Nidhug i Ygdrasil? på korbuen i Jyderup, o. 1375.

P. C. Skovgaard: Parti af Delhoved Skov, 1847. Statens Museum for Kunst.

Lauritz Hartz: Landskab. Stokkebjerg, 1946. Sorø Museum.

Delhoved Skov og Holmstrup

På vejen sydover fra Jyderup kommer vi forbi *Delhoved Skov* ned mod Skarresø, hvorfra *P. C. Skovgaard* har hentet mange af sine skovmotiver.

Kirkegårdsmuren i *Holmstrup* er forsynet med skydeskår inde under fladrundbuede nicher, hvor armbrøstskyterne har kunnet sidde beskyttet.

Selve kirkehuset har ikke fæstnings-

Carlo Dalgas: Får på høj ved Skarresø, 1845. Hirschsprungske Samling.

karakter som så mange af de gamle kampestenskirker. Kirken er yngre end dem, fra 1492. Det kunne være om den *Oehlenschläger* skrev: »Den gotiske stenmasse knejser – brunrødlig, skummel i måneglans.«

Den er så stor, fordi det var en rig pilgrimskirke. På korets tværbjælke står: »Til ære for bekenderen Skt. Søren, som på dette sted efter Guds befaling ilede de dødelige til hjælp med guddommelige mirakler.«

Det må formodentlig være i form af den hjælp, folk fik ved at se og eventuelt berøre den knokkel af ham, som opbevarede i kirken. Sådan set er miraklerne ved Skt. Søren knokkel endnu større, end man dengang vidste. Den blev nemlig for nogle år siden fundet i alterbordets helgengrav og viste sig at være en fodrodsknokkel af et svin.

Der har nu aldrig været ret meget kød på Skt. Søren. I forhold til de fleste andre helgeners mirakuløse meriter er der ikke meget at sige om Søren. *Severinus*, som han hed på latin, skal være død 480 og skal have været en usædvanlig venuesæl missionær, som germanere og romere skattede i lige høj grad i grænselandet, hvor han virkede, ja, endog såvel arianere som katolikker skal have respekteret ham; de brændte ellers hinanden efter noder på det tidspunkt. Fredsommelighed skaffer sjældent stor berømmelse.

Der er da også grund til at tro, at Holmstrups ry for hellighed stammer fra før, man vidste noget om St. Severinus på egnen. Det skal nok hidrøre fra den gamle hedenske helligkilde, som stadig

For oven: Helligkilden i Holmstrup 1975. For neden: Poul S. Christiansen: Fra Skarresholms ruiner, 1909. Sorø Museum.

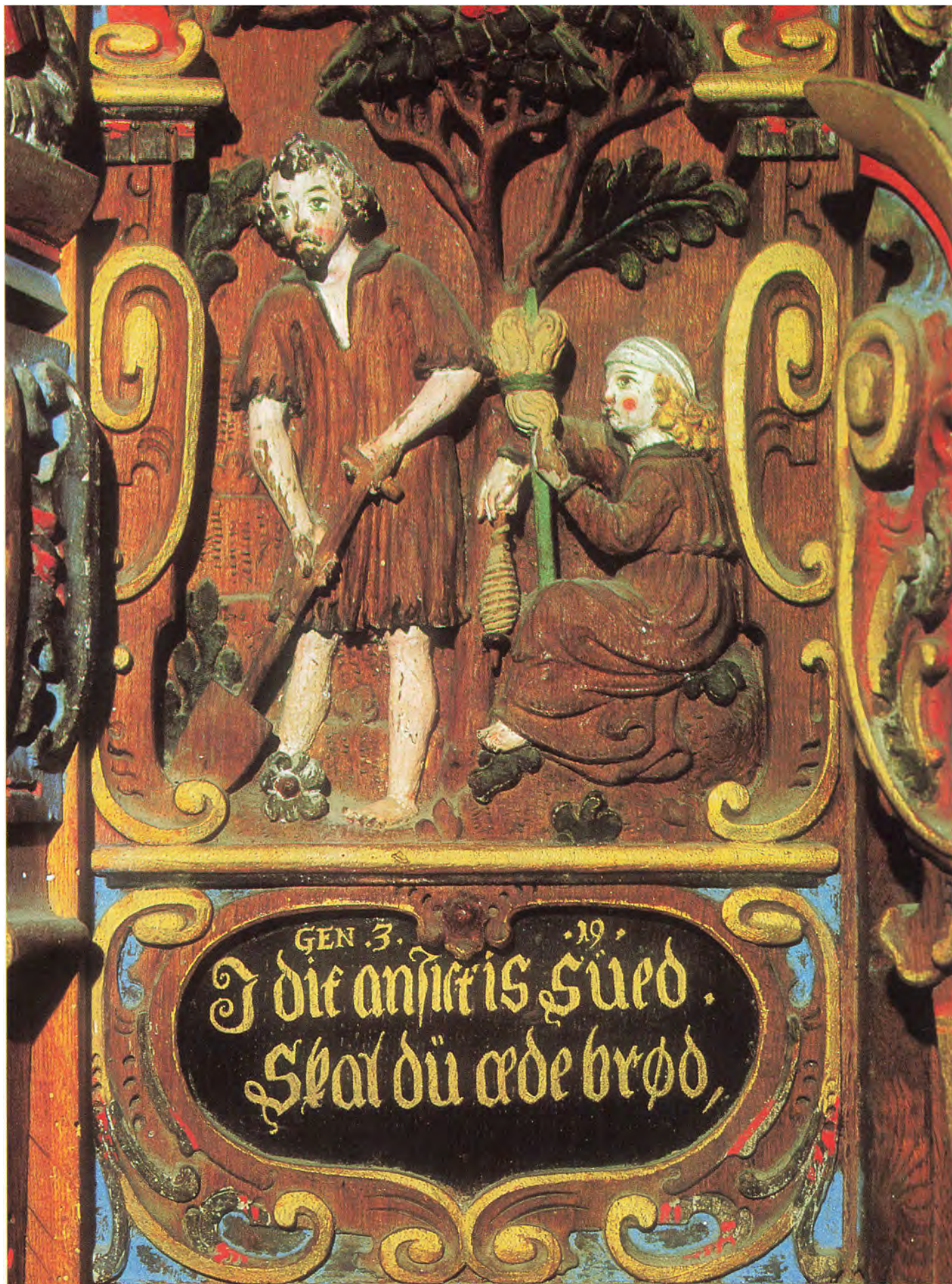

er der – ved vejen syd for kirken. I første omgang reddedes den ved at blive om-døbt til Skt. Søren's kilde. Ved de store kildemarkeder, som blev holdt ved den, faldt der også noget af til kirken. Men så kom reformationen. Christian 3. pålægger lensmanden at »udtage af kirken, hvad der fandtes af helgenbilleder og andet afguderi, hvortil folk ofrede gæs, lam og høns«. Og *Palladius* skriver, at: »Der kom en god dannemand til sognepræst i Holmstrup; hvo did kommer med sin ugudelighed, den viser han hjem igen. St. Søfren er blevet brændt, hans blok er hedentagen.« Og kildemarkedet vækker forargelse på højeste sted. Frederik 2. skriver flere kongebreve om Holmstrup kildemarked, som giver et godt billede af det leben, der har været. Kildegæsterne møder bevæbnede og ud-kæmper større bataljer, de gør stor skade på skovene, opbrænder bøndernes gærder og afbeder deres bedste græsgange; og meget skarnsfolk forsamles, som bedriver stor synd ved overflødig drik, mandslet og anden uskikkelighed.

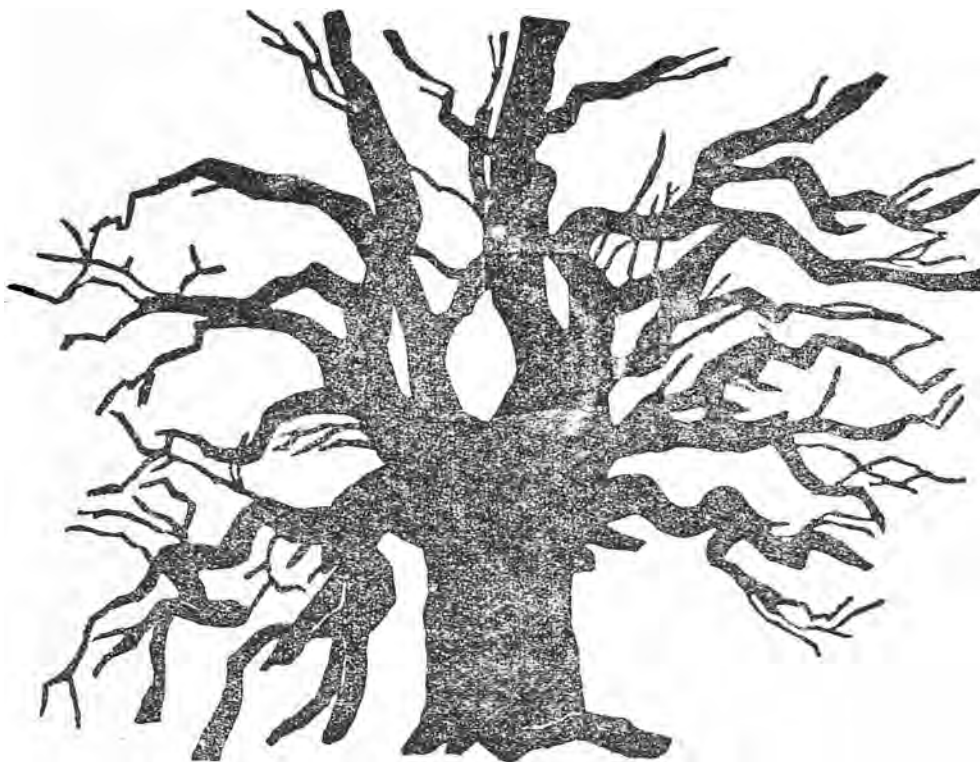
Og kilden mistede sin kraft, fordi en mand vaskede sin blinde hests øjne i den. Hesten fik synet igen, men bulen blev lukket. Kildemarkedet flyttedes til Kalundborg.

Skt. Søren's Kirke

Men Skt. Søren's Kirke er der altså endnu, en imponerende kirkehal med tre højthvælvede skibe. I skumringen, når der allerede ligger mørke under hvæl-

Gravende Adam og spindende Eva på prædikestolen i Holmstrup Kirke af Lorentz Jørgensen 1647. Træspaden er skåret i ét stykke. I indskriften er ikke blevet plads til »dit«, så skriftstedet har ændret mening.

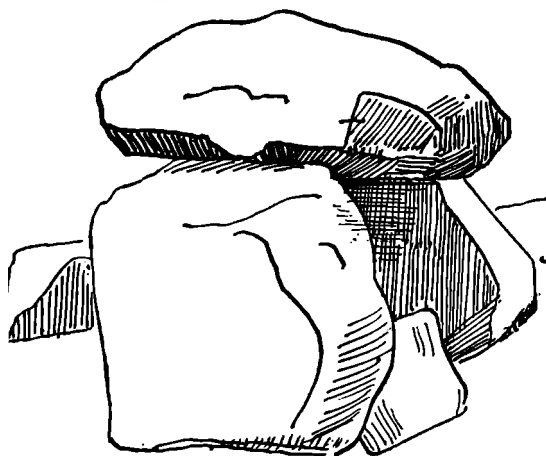
Sv. Havsteen-Mikkelsen: Bromølle-taksen 1952.

vingerne og i krogene, løfter murpillerne de profilerede spidsbuer som rækker af slanke bøgestammer – som *Skovgaards* i Delhoved Skov.

Bromølle

I det lille anlæg over for kroen i Bromølle står den gamle taks, som *Martin A. Hansen* mener må være halvandet tusind år gammel og skånet, fordi den er et gammelt helligtræ. Han skriver: »Taksen, *idegranen*, var sine steder knyttet til guden *Ull*, og *H. V. Clausen* mente, der havde ligget en *Ull-helligdom* et stykke øst for Bromølle ved gården *Ulvig*, der af ham blev tydet som

Vilhelm Wanscher: Gravkamret til Langdysse i Vinskov o. 1925.

Ull-vi. På bakken ved gården ligger der stadig en lund med et underlig dystert og vildt udseende. *Ull* regnes af enkelte forskere at være identisk med *Heimdal*, og denne guddom er atter knyttet til *Gammel Uppsals* berygtede helligdom, hvor der stod et eviggrønt helligtræ, som nok har været en taks.»

Bromølletakssens stamme er på det sidste blevet dækket af en siskengrøn lavart, så den i halvmørket inde i løvhytten under grenværket lyser mystisk fosforescerende.

Trækronens grene danner en tæt kupel, snoede som slanger om hinanden, seje og elastiske som buer. Takstræet var yndet til buer lige fra stenalderen.

Mørkøv

På vor vestsjællandske kalkmaleri-odyssé er Mørkøv sensationen. *Egmont Linds* mesterværk!

Jeg kan ikke bare mig for et hjertesuk. Nu er han død. Jeg skal ikke mere som så mange gange komme til en kirke uden at ane, han var der, og blive hilst af hans velkomstråb oppe fra stilladset. Vi har mange kalkmalerier fra Isefjordsværkstedet, men kommer man til Mørke – som *Lind* hårdnakket kaldte den – beklager man næsten, at de er blevet fundet så tidligt, så så meget er gået tabt.

De grønne og blå farver, som de andre steder så at sige helt er borte, stråler her i

deres oprindelige pragt, og først dem er det, som i kontrast til de røde, brune og gule, giver klang til ensemblet.

De skriger og skråler hjerteskræende i helvedesscenerne og jubilerer kvidrende med de frelste i paradiset og buldrer i englenes basuner. Englene taler latin, og det har været et fremmed sprog for maleren. I indskriften: »Jeg vil samle alle folk i Josafats dal og der skifte min arvelod med dem«, har han i stedet for »disceptabo«, holde skifteret, skrevet »disputabo«, disputere, en absolut original opfattelse af dommedag som en diskussion.

Skamstrup

Provsten, som i 1908 opdagede kalkmalerierne, har beskrevet det: »Det begyndte helt eventyrligt. Anledningen var nogle mistænkelige revner i forbindelsen mellem de østlige hvælvinger. Ved deres istandsættelse blev jeg opmærksom på spor af kalkmalerier. Jeg telegraferede straks samme dag – det var 1. juni 1908 – til Nationalmuseet. Inden aften var dr. *Mackeprang* på pladsen, og så gik det løs tre dage i træk – hvor vi så ud af kalkstøv allesammen! Det var så spændende som nogen opdagelsesrejse! Her en blomst eller en ranke eller et helt træ, her en engel, dér en djævel, her et hus, dér et skib: her paradís, dér helvede ...

Hvad er det nu for en sejlads, vi ser afbildet? Det er en fremstilling af det gamle folkevisemne, som er bevaret i tre tekster, som besynger Hellig Olavs og Harald Hårderådes kapsejlads – den, der nåede først til Trondhjem skulle være konge i Norges land.»

Inden sejladsen har Harald foreslået at de skulle bytte skibe, så Harald fik

Kalkmaleriet med fødslen i Mørkøv.

Til venstre: »Ormen hin glade« med Harald Hårderåde. Til højre: »Bjørnen den lade« med Olav den Hellige. Kalkmaleri i Skamstrup o. 1350.

»Ormen hin snare« – med dragestavnen – og Olav »Bjørnen den lade«. Men »Oksen« skød sådan fart, at Olav måtte binde sine folk fast eller stuve dem ned under dækket. Pileskuddet har Skamstrup-maleren kludret med. Olav skød ikke bagud, men fremefter, ind mod land, som han rigtigt gør det på det tilsvarende kalkmaleri i Højby ikke så langt derfra.

Folkevisen siger: »Kong Olav spændte buen for sit knæ – pilen, den faldt bag sejletræ.« Skibet skød altså så stærk fart, at det nåede land før den afskudte pil.

Forklaringen var, at Olav inden færd den havde hørt en messe i kirken. Skønt

han fik bud om, at Harald allerede var stukket til søen, sagde han: »Lad dem sejle, der sejle vil. Messen vil vi lytte til.« De folk, som fik kalkmalerierne malet, vidste hvad de gjorde.

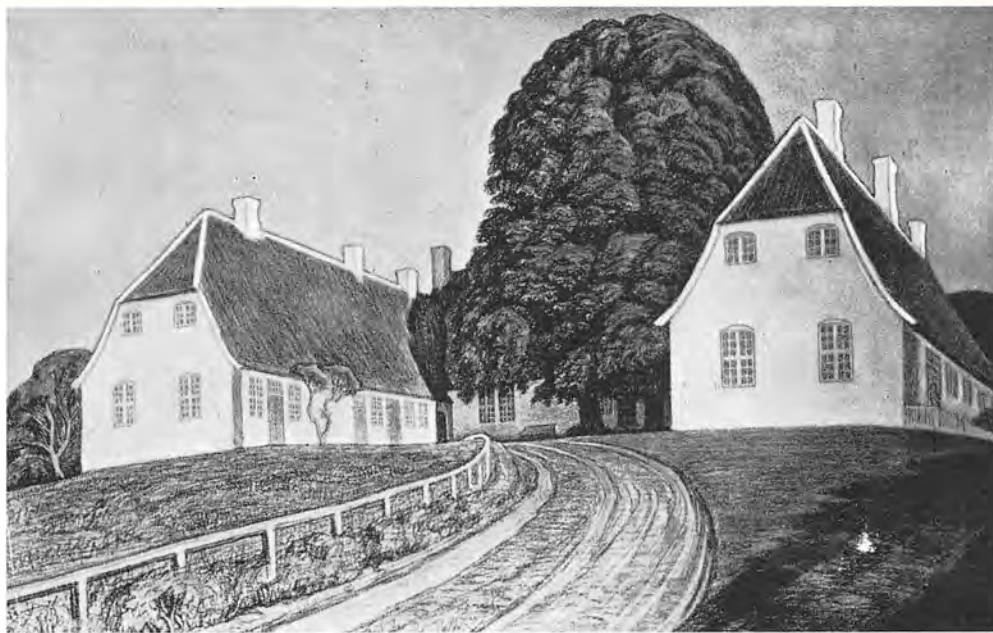
Men vi er ikke færdige med kalkmalerierne endnu. De, provsten og vi har snakket om, er midtfagets. Østfaget har også billeder. Det er Isefjordsværkstedet, og det er, efter hvad vi har oplevet i Mørkøv, sørgeligt at se, hvor meget der må være gået tabt hvad farverne angår. Men tegningen er der jo, og det tør nok antydes, der er smæk for skillingen i Skt. Stefans-legenden. Han blev som spædbarn stjålet af djævelen,

der anbragte ham i et hult træ og lagde en skifting i vuggen i stedet, men en biskop, som tilfældigvis kom forbi, ordnede sagerne. Og Skt. Laurentius' martyrium, som byder på piskning og kølleslag, kogning i olie og stegning på rist. Endvidere to romerske officerers martyrier: Hippolytus, som blev slæbt til døde, bundet til en løbsk hest, og Romanus, som blev flænset og halshugget sammen med kejser Valerians egen datter, som de to flotte officerers skæbne havde gjort så stort indtryk på, at hun omvendte sig for at kunne ledsage dem til Paradis.

Hippolytus slæbes til døde af vilde heste. Kalkmaleri af Isefjordsværkstedet i Skamstrup o. 1450.

Efter Egmont Linds nyrestaurering.

Erich Struckmann: Indkørsel til Tersløsegård, o. 1940.

Stenbord i Tersløsegårds have. Vita Lund fot. 1978.

Th. Steins statue af Holberg ved Det kongelige Teater 1875, med stokken, som ligger i Tersløsegård.

Tersløsegård

Tersløsegård var ny, da Holberg købte den, bygget 12 år før – 1737 – og det trefløjede, hvidpudsede bindingsværkshus med det høje, men stærkt skrånende tegltag har, som det nu fremtræder, ikke lidt af Holberg-tidens atmosfære. Der er ikke mange af hans personlige ejendele.

Holberg skrivende ved pulten og med kaffekoppen, som er afbildet ved siden af. Maleri af Carl Thomsen 1883. Århus Museum.

Kaffekoppen, siger de, skulle være der, en ordentlig spølkum med så stor og dyb underkop, at det nok snarere har været den, han har drukket af. Når gamle bondekoner drikker af underkoppen, kan det være et levn fra en tid, hvor »koppen« var kande og »underkoppen« drikkeskål.

Stokken skal også nok være autentisk. Ordentlige folk havde dengang en stok, de kunne være bekendt. Th. Stein har kopieret den omhyggeligt og givet Holberg den i hånden på statuen foran Det kongelige Teater.

Og så er der naturligvis stenen ved trappen, som den lille spinkle mand betjente sig af, når han skulle stige til

hest. Sporene af gamle gange under havens store græsplæne kunne være efter gangene, hvor den passionerede fodgænger, der som ung havde gået på sine fødder gennem hele Europa, som gammel moverede sig i hvide silkestrømper og spændesko.

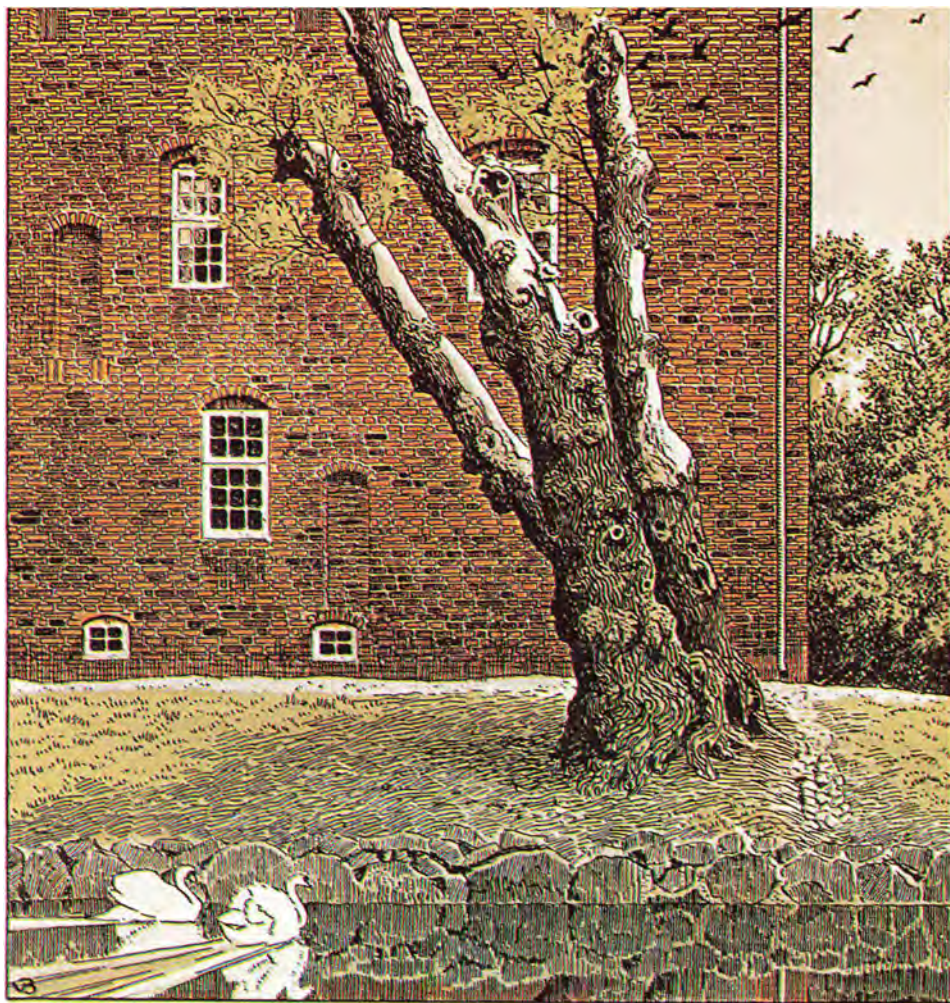
Rummene er i al fald de samme, havesalen midt i huset, arbejdsværelset med kakkelovnen, han i epistlerne fortæller, han i koldt vejr var nødt til at holde sig i nærheden af, og den brede, lyse forgang, hvor han savede og kløvede brænde.

Han har i en epistel 1748 beskrevet sin tilværelse på Tersløsegård:

»Jeg finder behag i at se jordens grøde fremspire og at indhøstes, at see kiør og får gåe ligesom i procession til deres sammelpladser morgen og aften. Luften

Interiør fra Tersløsegård med inventar fra Holbergs tid.

Viggo Bang: Vedbygård 1933.

og roelighed forårsager også at mit helbred dér er lidt bedre end udi staden. Intet incommoderer mig på landet uden sviin og hunde. De førstes selskab plager mig om dagen, og de sidste forstyrre undertiden min hvile om natten, men det er tvende nationer, som man må holde noget til gode i henseende til deres nytte: thi svinene føde os, og hundene forsvare vort gods og eyendom mod tyve. Hvis du engang vil besøge mig på landet, skal det være mig kiært, og må du blive der så længe du lyster, helst om du, som jeg, uden mad og drikke kan leve af den pure luft.«

Den inkarnerede pebersvend testamenterede temmelig ironisk Tersløsegård til enkesæde. To af beboerne er landskendte, fordi Herman Bang – hvis fader var præst i Tersløse – har portræt-

Holbergs kaffekop. Knud Pedersen fot.

teret dem som Louise-ældst og Ida-yngst i »Ved Vejen«.

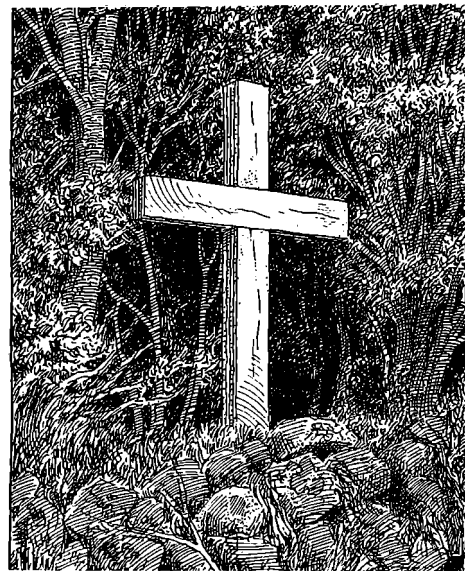
Skellebjergkorset

Efter Skellebjerg, ved vejen op til herregården Konradineslyst, står ved et gammelt stendige et stort trækor. Dér skal en ung pige fra Vedbygård være blevet myrdet og smidt i vandhullet, som stadig er på den anden side vejen. Morderen blev pågrebet i Kalundborg Havn, fordi en hund angreb ham og gav anledning til, at folk genkendte ham. Dengang korset blev sat, var et landevejsdrab noget. Nu indgår to i den daglige statistik.

Vedbygård

Gennem Ruds Vedby med dammen overskygget af mægtige trækroner og med den hvide kirke med rokokokapellet til Vedbygård.

Sydfløjen er fra omkring 1500, et befæstet stenhus, som alligevel faldt for bønderne i bondekrisen i 1530-erne, men umiddelbart efter blev genopbygget, og samtidig er nordfløjen kommet til. Gården er efter en mønstergyldig restaurering, hvor de gamle vinduer, døre og

Viggo Bang: Skellebjerg-korset, 1939.

skoldehuller er genåbnede, en af vore smukkeste gotiske gårde. Og så er det interessant, at H. B. Storck – som har hovedansvaret for restaureringen – har bygget forvalterboligen i 1878 i en stil, som vist kan siges at være begyndelsen til moderne dansk arkitektur.

Skrædderens falske vidner

Lige efter Reerslev står op ad en sidevej på Bøgebjerg en gruppe på fem bauta-sten, sikkert fra vikingetiden. De grå gubber står sært fortabt med deres for længe siden glemte budskab. Folketsagnet har haft travlt med dem, og deres navn på egnen er »Skrædderens falske vidner«. En rig og en fattig bonde var i klammeri om et stykke mark. Da sagen kom for retten, havde den rige bonde underkøbt skrædderen til at vidne for sig sammen med nogle andre fra byen. Og det endte altså med, at de blev forvandlet til sten, da de var på vej hjem efter den falske edsafklæggelse. »Historien er en poetisk drøm steget op fra folkedybet,« siger Christian Elling. »Alle de forunderligste sten i vort yndige land har først været mennesker,« siger han.

To af »Skrædderens falske vidner«. Knud Pedersen fot. 1980.

Sæby Kirkes apsis fra 1150-75. Akvarel af Jacob Kornerup 1864.

Sæbygård

Esbern Snare skal have endt sine dage på Sæbygård, hvor han faldt ned ad en trappe og brækkede halsen. Men det er med *Kingo*, at Sæbygård bliver et begreb. Han var en hyppig gæst på gården, og skrev om den: »Sæbygårds koklage over den hornmægtige og klov-agtbare Tyr-gilding, som forleden den 22. august 1665 ved en uformodet død hastelig blev henrykt.« Det er en bidsk parodi på tidens svulstige begravelsesdigte og beskriver omstændeligt, hvordan studen druknede i karpedammen – som er der endnu, uden karper.

Kørerne brøler gudsjammerligt over deres tabte tyr, som i sine velmagtsdage var »sikkerlig til sine køer i rette tid at springe«. Portrættet er temmelig groft tegnet i en typisk herremands lignelse både hvad angår opfostring, udseende og levemåde. Det er yderligere en ondskabsfuld pointe, at tyren er blevet kastreret og må ende sine dage som stud.

Sæby Kirke

I Sæby Kirke er der romansk kalkmaleri for fuldt orkester, en pragtfuld dyster, men storslået apsisdekoration med den tronende himmelhersker på dybblå, sortundermalet baggrund siddende på regnbuen, og i korbuen runde medaljoner med de kristne dyder i skikkelse af byzantinske hofdamer med perlebesatte kroner og øregehæng. De ligner hinanden meget, men har haft påskrevet, hvem der var hvem. Den i toppen er man blevet enige om er galt restaureret, der står CARITAS, kærlighed, men der skulle have stået HUMILITAS, ydmyghed. Derimod er PATIENTIA, tålmod, god nok. På korbuehvælvet foran er livligt-frodige gotiske blomsterslyng og i kapellet yderligere skabelsen, treenigheden og dommedag i djærv ekspressionisme, som overgås af det samtidige træskårne alter underneden, en korsfæstelse, hvor navnlig den onde røver er grotesk med Storm-Petersensk støvle

med stort hul i snuden på den ene fod. Restauratoren har misforstået røvernes udtryk og byttet om på dem. Han med støvlen ser efter moderne begreber skamfuld ud, efter middelalderlige skulder han ondskabsfuldt. Den anden, synes vi, er indbildsk og vigtig, i virkeligheden stråler han af glæde, fordi Jesus lige har sagt, at han skal være med ham i Paradiset i dag. Han skulle hænge på Jesu højre side.

Gørlev-runestenene

Det er ikke min skyld, de to runesten i Gørlev Kirkes våbenhus knuser hinanden. Da de var ved at opstille den nyfundne, var jeg tilfældigvis til stede og prøvede forgæves at få de gode folk til at stille en op i hver side af våbenhuset som mægtige portalsøjler på begge sider af indgangen. Jeg gik så vidt, at jeg mindede præsten om, hvordan hans forgænger, da den første runesten blev fundet og mureren gjorde præsten opmærksom på, at der stod noget på

Korbuedekorationens dydebilleder. Akvarel af Jacob Kornerup, 1864.

Den gode røver på altertavle i Sæby fra o. 1500. Knud Pedersen fot. 1980.

stenen, bad ham passe sit arbejde og få støbt cementen til den ny trappe med det samme, så den behjertede mand, muren fortalte om det, måtte hakke den nystøbte cement af for at overbevise sig om, at der var noget at telefonere til Nationalmuseet om.

Sådan blev den mest spændende runesten, vi har i landet næst efter Jelling-

stenen, fundet. Der står med tydelige, let læselige runer på dens forside først: »Thjodvi rejste denne sten efter Odinkar,« derefter runealfabetets tegn på rad og række i alfabetisk orden, og til slut: »Nyd kumlet vel.« Og på bagsiden en utydet indskrift sluttende med tre i-er, tre s-er, tre t-er, tre i-er, tre l-er og derefter: »Jeg satte runerne ret, Gunne,

Judaskysset på kalkmaleri i Gørlev, 1474.

Den onde røver. Figurerne er byttet om i kirken. Knud Pedersen fot. 1980.

Armund.« Det er interessant med runealfabetet, det eneste bevarede fra vikingetid, men navnlig utydesformlen har voldt runologerne meget hovedbrud. Efter lyden: summen, hvislen, hyl, gurglen! Efter runernes form: lige streger, lyn, spyd, plejle, snit, hug, slag, stød, stik, knald ...

Prøv at læse det højt: iii-sss-ttt-iii-lll.

Lucasokse på apsisdekorationen i Sæby.

For oven til højre: Gudmund Vagn Hansen: Runestenene i Gørlev Kirkes våbenhus. For neden indskriften på den store stens bagside opstillet ind mod væggen, så den vanskeligt kan læses. Runerne er - th, m, k, i, i, i, s, s, t, t, i, i, i, l, l, jak sata runa rit ...

Stifter med totårnet kirke på korbuen i Gørlev o. 1250. Hans hat og kappe er typisk russisk bojardragt, som den afbildes på ikonerne fra tiden.

P. C. Skovgaard: Parti fra Helleby Å, 1847. Kvæget er malet af J. Th. Lundbye. Hirschsprungs Samling.

Kalkmalerierne i Gørlev

I våbenhusets hvælv over runestenene er der kalkmalerier i djærv 1400-tals stil. Jesus er blevet en brav borgertype. Inde i kirken står på korbuen en herremand fra begyndelsen af 1200-tallet med en totårnet kirkemodel. Både hatten med den opkrammede skygge og den knækorte kappe kunne befinde sig på en russisk ikon fra tiden. Vi er i vendertogføreren *Esbern Snares* gamle område. Kirken, han holder i hånden, har kuppelformede tårndækninger.

Dragten er, også bortset fra den »russiske« skindhue med opbøjet kant, bemærkelsesværdig »fremmedartet«. Her i landet gik storfolk ellers 1250 med lange kjortler, de knækorte var gammeldags – eller udenlandske. At det ikke er gammeldags dragt fremgår af, at hoserne er sribede på langs, i to farver: lyserødt og gult, det første kendte eksempel her til lands af tveskift-dragt.

Reersø

Reersø er ikke mere ø. Der er vej over den lavvandede vejle med strandvolde og kær og tusindvis af måger, viber og lærker, men den gamle øs kystskrænter står tydeligt nok tegnet i landskabet. Så afsondret har den været, at landsbyfællesskabet dér først ophævedes for alvor 1862, og gårdenes jorder ligger stadig spredt på op til en halv snes forskellige steder. Alligevel bliver man skuffet, hvis man på Reersø troede at finde en

velkonserveret bondeby fra landsbyfællesskabets tid. Efter at der er kommet havn, er ikke bare en villaby groet op ved den, men stationsbyhusene er skudt op mellem de gamle gårde. Men nogen er der altså endnu, firlængede, hvidkalkede bindingsværksgårde, adskilt af smalle smøger mellem de bulede lervægge på grundvold af uhugne kampesten. Op ad murene gror brændende stokroser, og over væg og roser lyser de mosgrønne tagskæg. Alt fremhæver hvidheden: »det hæg, som skyldes ethvert hus til pinsedag. Thi uden at væggene kalkes, bliver det ikke pinse.« (Gravlund).

Gravlund

Det er ikke tilfældigt, jeg citerer *Gravlund*. Han sad livet igennem på Reersø og skrev og skrev om Reersø.

Bygaden i Reersø, fot. 1970.

Men da jeg omsider kom dertil, var han rejst, på den lange rejse uden retur.

I midten af 20'erne havde vi vekslet adskillige breve.

Jeg var helt på det rene med, at det var folk af hans slags, den fremvoksende nazisme udnyttede med fraserne om »Blut und Boden«, men han vidste noget om historie, og i den artikel, jeg fik ham til at skrive til mit tidsskrift »I morgen«, leverede han et solidt forsvar for det fælleseje, man var begyndt at bruge det russiske ord »sovjet« om:

»Ti, tyve bønder af jævnstore gårde skiftes til årlig efter rækkefølge at være oldermænd, fører for ejerlavet. De rådslår på byens torv, stævnet eller i oldermændens stue om alt, hvad der skal ske i fælliget.

De gjorde det i tusind år.

For hundrede år siden blev dette lovkyndige jordfællig brudt af »velgørere«, »bondevenner«, der mente at tjene bonden, folket, eller sig selv – i hvert fald kapitalismen – ved at udskifte landsbyjorderne i privatdrift.

Bonden stred oftest imod, men velgørerne var for stærke; de tvang bonden til at udskifte jorden og flytte ud af landsbyfælliget. Værre måtte han slide for den internationale kapital, som båndlagde hans slægtsjord. Værre var han stedt under den end under herremandsvældet. Men han vidste det ikke selv, han troede, han havde det godt og fik sin ret. For han sultede ikke... Han træller nu på en hovmark, som siges at være hans egen. Han arbejder ikke på en stedlig godsherres mark, hvor han visse dage om ugen kunne sende sine unge karle og piger ud – de dansede, når de havde endt hovdagen – nej, nu træller han, spekulerer, gransker, slider, aser for at skaffe renter til de obligationskøbere, der har part i hans egen jord... Fælliget er brudt, og alle ulykker kommer deraf.« Jeg skrev til Gravlund: »Det internationale ord for fællig er »kommunisme«.

Trætrug til lysestøbning. Brugt af Thorkild Gravlund som papirkurv. Tegning af Alfred Truelsen 1980.

Prædikestolen i Kirke-Helsing fra 1588, som Thomas Kingo har stået på.

Gravlands Reersø-tækkemand udtrykker meget godt indskrænketheden og resignationen i den århundredlange nat, efter at det danske bondefolk fik knækket ryggen i den store bondekrig.

»I (jo) mindre vi laver, i (des) bedre ded går. Sålænge det vårer! Je ligge itte og kriver (kryber) omkring på taget hele daven og surrer og binder ded fast på alle leder. For ska ded ryge av, så ryger det av alligevel. Men ded je binder, ded binder je hardt. La vos aldrig gøre andet end vi er nødt til, så gør vi itte mere end ded der er det rejtige.«

Museet og Margrethestenen

Museet har til huse i en faldefærdig gammel rønne med lerklinet bindingsværk. Der er mørkt og rodet derinde. Mange af de bedste ting er taget i forvaring af de fem beboere, som varetager museet. Thorkild Gravlands »papir-

kurv« var noget af det morsomste, en trækasse til lysestøbning. Der står en fattig sten for dronning Margrethe, der fritog Reersø-bønderne for afgift til kronen, »fordi landet var da for skovs og krats skyld ikke tjenligt til andet end fægang og fiskefang«. Der er hylt og roser om den – og snadrende ænder i ajledammen ved møddingen.

Rævehøj

Fra Reersø mod Dalby langs højrækken, som markerer oldtidsvejen.

Rævehøj går for at være landets højeste jættestue. Vi er i yngre stenalder omkring 2000 før vor tidsregning i det kollektive bondesamfunds tid – så gammelt er Gravlands »fællig« – hvor hele landsbyens befolkning gravlagdes i den store fællesgrav.

Kirke-Helsing

Det er ikke nogen almindelig landsbykirke: treskibet med hvælvinger, båret af to pillerækker, med kalkmalerimarmorering. Det er vel nok renæssance! Alt det fine kommer fra Italien, så de gode danske teglsten skal se ud, som var det stenhuggeri i ådret marmor.

Fonten er det artigste, af den gotlandske Lojstastenmester med fantastiske fabeldyr og Hellig Olav og Skt. Katharina. Prækestolen er mere almindelig, 1588, men med nogle groteske evangelistfigurer. De har været nye, da Kingo stod på den prækestol som kapellan for den affældige Worm, hvis enke

og søn han overtog. Sønnen Jacob Worm fik han meget bøvl med, men det skal vi snakke om, når vi kommer til Slangstrup, hvor de begge havnede. Og hvortil han også hjemførte præsteenken Sille Balckenborg.

Det må være præstegårdshaven i Kirke-Helsing, som er åstedet for hans digt i den traditionelle hyrdestil, hvor Sille er blevet Chrysillis:

»Du mindes vel den aftenstund, – jeg dig ved hånden fik – og ene hos dig gik. – Endog at månens røde mund udblæste kuld og vind – dog blussede frit dit sind. – Aftens tvang – var ej lang, – time var som øjeblik, – tiden flød, – talen brød – begge hjerters skjulte nik. – Da blev den dulgte glød – oppustet klar og rød, – indtil vort hjerteblod – i lue stod...«

Treenigheden på stolegavl i Kirke-Helsing 1576.

Solhjul i jættestuen Rævehøj.

Helligåndsdue på glasmaleri i Kirke-Helsing af Johan Thomas Skovgaard 1943.

Mullerup-Drøsselbjerg

Syd for Kirke-Helsing ligger øst for vejen Mullerup Mose med sort tørvejord brudt af marker med mosehuller og uendelige sivskove. Ved vejen står en mindesten for degnen i Drøsselbjerg, som gjorde Danmarkshistorien mere end dobbelt så lang som den var før med sine fund i mosen. J. M. Mathiasen bragte mere end 4000 dyreknogeter for dagen: elsdyr, vildsvin, urokser, bjørne, meget bearbejdede, også flintredskaberne de havde skåret og skrabet dem med, en 15000 flintflækker.

Et vittigt hovede har aktualiseret nadverbilledet på altertavlen i Kirke-Helsing.

Kølle, harpuner og fiskekrog fra Maglemosetid, Nationalmuseet.

Her afsløredes den tidligste danske jægerkultur fra fastlandstiden, altså da Lille og Store Bælt var flodarme og Øresund en lukket fjord. De ældste ting var 12-13000 før vor tidsregning, de yngste fra $\pm$ 6-7000.

En afstikker til Mullerup Havn med Skipperkro i et gammelt bådhus og en spøg miniaturekopi af Bergens »Tyskerbrygge« med gavlhuse på række.

Drøsselbjerg har runeindskrift på karmen til den tilmurede norddør: Wilhelmus, kirkebyggeren vel, eller stenhuggeren, som måske har været den samme. Så er den toskibet og har kalkmalede akan-tusslyng og marmorering, 1552.

Tin-dåbsfad fra 1632. En sengotisk

Gavlhuse i Mullerup Havn. Knud Petersen fot. 1980.

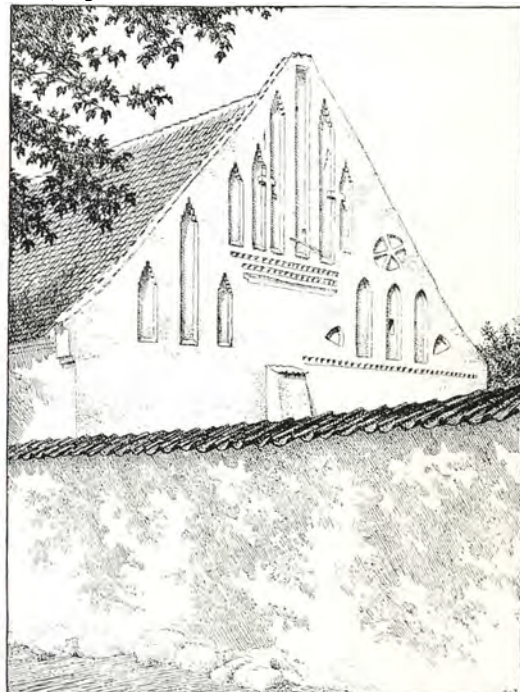
krucifiksgruppe af Næstved-krucifiksmesteren (Becketts Store Fugledemester), fra omkring 1520.

Kirke-Stillinge

Der er kalkmalerier fra hele fem værksteder og perioder, men alle inden for 1400- og 1500-tallets begyndelse.

I sydkapellet et storslået, helt enestående billede af Joakims og Annas møde ved den Gyldne Port. Flottre dragtbillede af et fornemt herremandspar lige efter 1500 ejer vi ikke. Den mand har kunnet male tøj, man fornemmer ligefrem kropsligt Annas blødt og yppigt draperede foldeværk og Joakims bløde, varme kappe. Begge med lange slyngede halstørklæder.

Aage Jørgensen. Blændingsgavl på Drøsselbjerg Kirke.

Aage Øbro: Tudeåens udløb ved Næsby Strand, 1923. Sorø Museum.

Dragterne er fra Flandern, som var den tids modecentrum, og sjovt nok har den ene klokke i Kirke-Stillinge flamsk indskrift.

Lad os læse den! – Flamsk og dansk er beslægtede sprog. Der står: »Bourbon met cleinder compaignie – Bourbon med et lille selskab – doen ic Johannes was gehoten – da jeg (klokken) Johannes blev støbt – hielt de lelye ins zinder singnourie – holdt liljen (den franske konge, hvis våben var den franske lilje) i sit område – gheva(n)ghe(n) verwo(n)en in echten geschloten – fangen, overvunden og fængslet – 1525.«

Joakims og Annas møde på kalkmaleri i sydkapellet i Kirke-Stillinge o. 1510.

Fransk politik i Kirke-Stillinge! Klokens relieffer er et kronet b (Bourbon), en Jacobsstav med pilgrimstaske, en Lukasokse, samt en drage ved indskriftens begyndelse og en ørn ved dens slutning. Altertavlen, hvis ramme er fra 1600-tallet, rummer en korsfæstelsesgruppe fra omkring 1480 af lybækkeren Bernt Notke. Det er et naturtro øjebliksbillede, hvor nogle af figurerne vender ryggen til os; de er fotograferet uden at ane, at de blev det. Notkes dragtfolder med de skarpe knæk afspejler kropsbevægelserne under dem storartet illuderende.

Så har prækestolen »snydesæde«, så præsten har kunnet sidde ned, når han »stod« på den.

Har man lejlighed til det, skal man bede om at få se oblatæskén, som er et lille stykke koket rokoko med en Cupido på låget. »Frøken Rosenpalm tog den fra sit natbord, da hun så kirken kun havde en trææske.«

Bronzealderskibe

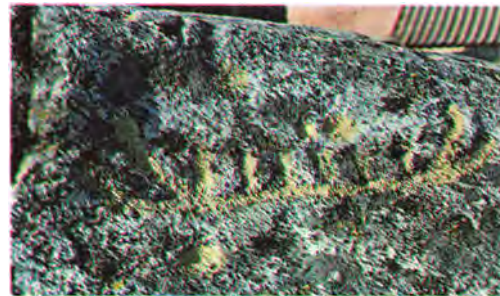
Men der er også helleristninger i Kirke-Stillinge. Ved Ølandsgården på vejen mod Store Kongsmark er der på en

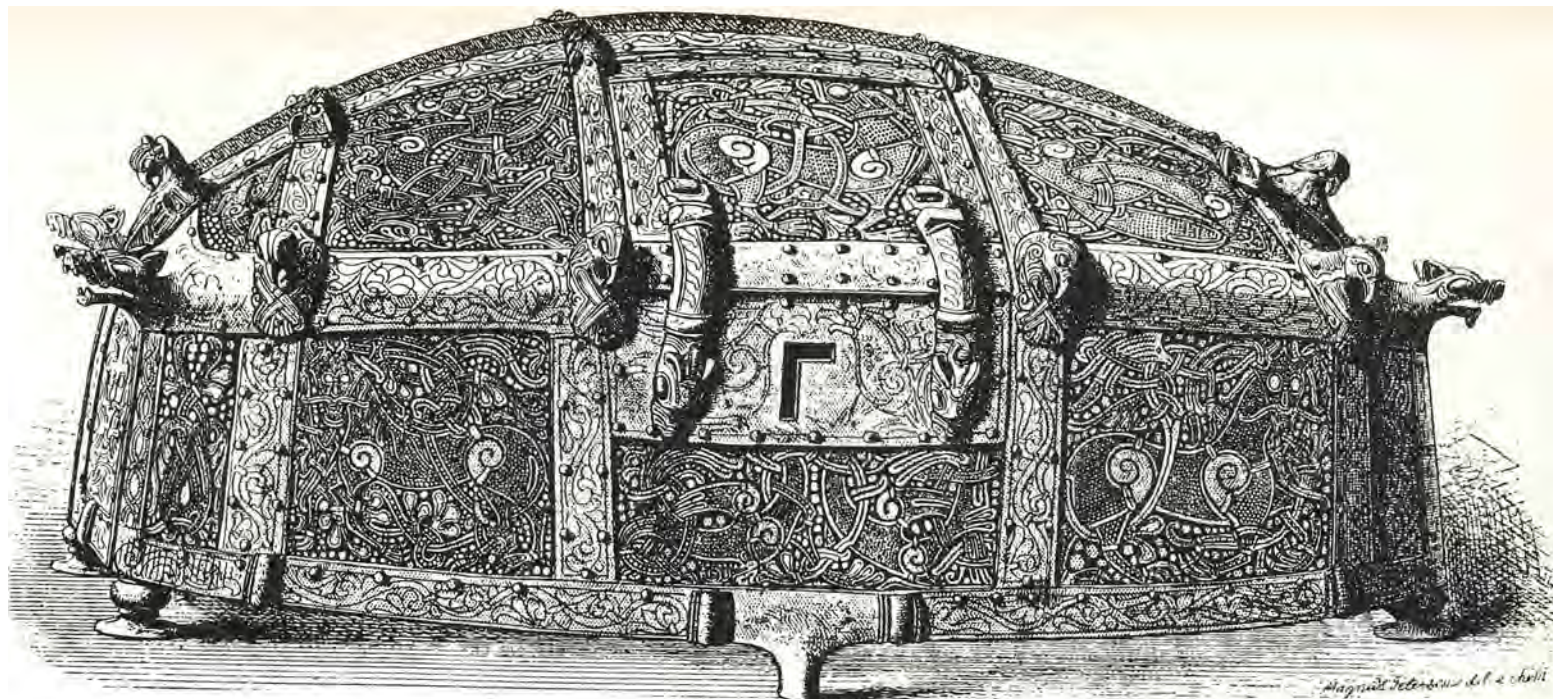
tokamret langdysse på den enes dæksten to bronzealderskibe, det ene næsten en halv meter langt, omgivet af vel et par hundrede skålgruber. Rigtige bronzealderskibe med »kølførængelser«, så man må nok regne med, at de er hugget længe efter, at stenene lå på plads i graven.

Tante Æbele

I Kelstrup har jeg levet lykkelige og frugtbare dage – som flygtning. Under besættelsen var jeg en tid nødt til at gå under jorden og fandt tilflugt i gården hos »Tante Æbele«, som børnene kaldte Ædelborg Vejlager. Ædelborg er nok et højskolenavn, hun var den lyslevende Askov-tradition, på hendes reol stod Brorsons »Troens rare klenodie« ved siden af Arups Danmarkshistorie. Men hun var fra egnen. Vejlager ligger lige ved Tudeåens udløb.

Bronzealderskib på Langdysse ved Ølandsgård.

Kordula-skrinet i domkirken i Kammin i Pommern, dansk arbejde fra o. 1000. Krumvægget langhus, som Nørlund og C. G. Schultz benyttede som udgangspunkt for deres rekonstruktion af Trelleborghuset.

Udstøbte stolpehuller på et af de udgravede Trelleborghuse.

Bugge, at nordboerne kaldte venderne »trælle«, altså ligefrem oversættelse af »slaver«. Det ligger snublende nær, at det skånske Trelleborg er anlagt som et vendisk støttepunkt, at det er skåningernes navn på venderne – trællenes – borg.

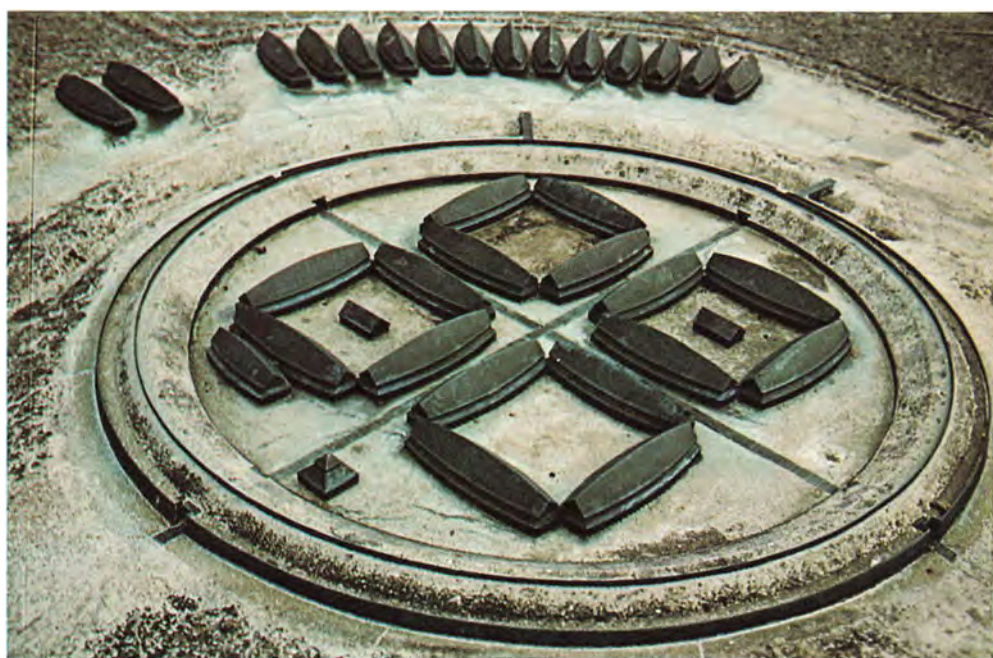
Hvor Vårby og Tude Å mødes, ligger Trelleborg. Som det nu fremtræder, er det ved selve sin størrelse imponerende. Ringvolden omslutter 1½ ha og er nu 25 m i gennemsnit for enden, men har set anderledes ud i sine velmagtsdage. Gennem hele anlægget har gået to veje, krydsende hinanden nøjagtigt i rundkredsens midtpunkt, sigtende mod de fire verdenshjørner.

I hvert af de fire mellemrum mellem vejkrydssets arme har ligget fire huse i firkant, stødende sammen i hjørnerne.

Trelleborg

Den forklaring på navnet »Trelleborg« som var den almindelige, da man begyndte at interessere sig for de mange Trelleborge, vi har, at det skulle komme fra det gamle danske ord for »lægte« tralle, bl.a. kendt fra tralværket i kirkerne mellem skib og kor, og hentyde til palisaderne på Trelleborgene, har vist ingen tilhængere mere. Og der er foreslået flere fantasirige tydinge. Wilhelm Marstrand har gjort opmærksom på, at der langt inde i Rusland mellem Ilmen og Ladogasøen 1268 nævnes et »Trælleborg« både på tysk »Dhrelleborch« og på russisk »Cholopij gorodok«, ordret oversat »de livegnes eller trællenes borg«. Og på linje med det anfører den norske historiker Alexander

Model af Trelleborg-anlægget. Vikingeskibsmuseet i Roskilde. Mogens Andersen fot.

Det er et sådant hus, man har prøvet at rekonstruere uden for borgen. Hvor meget enkelthederne i rekonstruktionen kan drages i tvivl, selve størrelsen må være rigtig. Stolpehullerne stod tydeligt tegnet i muldlaget ved udgravningen og er nu udstøbt med cement. Efter at man på det ganske lignende anlæg, *Fyrkat*, ved Hobro var blevet opmærksom på, at den yderste række stolpehuller var skrå, har man foretaget en efterundersøgelse i Trelleborg og konstateret, at de også har været det dér. Det vil formentlig sige, at tagspærene har været bøjede og gået ned til jorden, også i gavlerne, så taget også dér har været buet.

Væggene har bestået af lodrette stolper, og alle huse har været bådformede, men med lige afskærne »stavne«. Såvel det enkelte hus som det hele anlæg er næsten uhyggelig præcist geometrisk, og måleenheden har tydeligvis været den romerske fod; de store huse er nøjagtigt 100 fod! Det taler unægtelig stærkt for indflydelse østfra. På det tidspunkt var byzantinerne (og araberne) ene om at fortsætte de antikke bygningstraditioner. I Vesteuropa forekommer ingen bygningsværker fra perioden af samme regularitet.

I hvert hus har kunnet være soveplads for 60-70 mand, altså i hele lejren med fuld belægning 1000 mand.

Der kendes tre lignende anlæg: *Fyrkat* ved Hobro, *Aggersborg* ved Limfjorden og *Nonnebakken* i Odense. Det lyder bestikkende og er i øjeblikket den herskende opfattelse, at det drejer sig om træningslejre for vikinger til de store

Englandstog, som endte med Englands erobring. Bygningstiden er efter de sidste årringsanalyser af træværket nogenlunde sikkert omkring 980. Svend Tveskægs Englandstog 994 og fremover til den endelige erobring 1013.

Da lejrene byggedes, sad Harald Blåtand endnu på tronen. Omkring 985 kommer det til åbent brud mellem Harald og hans søn Svend Tveskæg. Politikens »Hvornår skete det« resumerer den almindelige opfattelse af grundene til det: »en voksende uvilje mod kong Haralds fredelige og folkelige styre. En ny generation er vokset op med hu til fortidens krigerske eventyr. Denne ungdom samler sig naturligt om Svend.« Her er noget, som ikke stemmer. Det er ikke den »fredelige og folkelige« Harald, der forbereder Englandstog, og det er ham, der sidder på tronen, da lejrene bygges. Men navnlig er det mistænkeligt, at de overhovedet ikke nævnes af *Saxo*. Han gør ellers sit yderste for at fremhæve de danskes storhed og magt, og det havde været noget at prale af.

Men har det drejet sig om en fremmed besættelse, har det ikke været noget at snakke for meget om. Vi oplever selv i disse år, hvordan sidste besættelse i stigende grad bagatelliseres.

Og det er foreslået, at det drejer sig om besættelseslejre. Den »lærde smed«, *P. Christensen Try*, har stillet spørgsmålet: Hvorfor forsyne træningslejre og kaserner med så drabelige befæstninger, som lå de i fjendeland?

Han anfører også, at i begravelserne uden for lejren var ikke blot unge, men også ældre mænd, kvinder og børn, hvad stemmer dårligt med teorien om uddannelseslejre.

Fremmed besættelsesmagt? Hvilken? Vender selvfølgelig. *Alexander Bugge* har foreslået: opsamlingslejre for vendiske slaver, »trælle«. Hvorfor ikke omvendt: vendiske besættelseslejre?

Den mulighed at disse venderborge kan være blevet bygget i forståelse med den fremvoksende kongemagt har ingen taget i betragtning. Man har accepteret *Saxos* senere opfattelse af venderne som fødte fjender uden at tage i betragtning, at den fredelige forbindelse med dem må have været meget betydelig. Kortet over samtlige fundne danske mønter fra før år 1000 afslører, at næst efter Sverige og Gotland (der jo repræsenterer forbindelsen med Rusland) har al handel været med de vendiske lande.

Efter den ældste og troværdigste af samtidens sparsomme kilder, *Thietmar af Merseburg*, blev Harald forjaget af

Svend Tveskæg og »flygtede til vendernes land, hvor han døde«. Det har ikke været et pludselig opstået venskab. Hans svigerfader var moskovit. Det skulle vel aldrig forholde sig sådan, at den Harald, som efter Jellingestenen »vandt sig al Danmark«, gjorde det med vendernes hjælp? Og forklaringen på befæstningsanlæggene at befolkningen ikke var alt for begejstret for den ny kongemagts styreform?

Forklaringen på de fire porte

Mere som et kuriosum, men eftertanke værd alligevel, skal jeg nævne *Sidney Cohens* henvisning til de vendiske kultpladser som mønster for grundplanen. I deres centrum stod en billedstøtte: Vendernes Thor: *Perun* med fire ansigter vendt mod anlæggets fire porte i verdenshjørnerne. *Svantevitstøtten*, som blev brændt ved Absalons indtagelse af Arkona, siger *Saxo* udtrykkelig havde fire hoveder.

»Svantevit«-stele med fire ansigter fundet i floden Zbruz i Polen.

Kort over fundstederne for danske mønter fra før år 1000.

Efter Brita Malmer

Allikestårnet i Korsør fra 1200-t., fot. Sv. Bessing og Adam S. Paltoft.

Korsør

Korsør har navn efter »øret«, den grusede strand, som de andre øre-byer har det. På den har vel stået et kors, som så mange andre steder, rejst af nu glemte grunde, men her så stort, at det har kunnet tjene som sømærke ved indsejlingen til naturhavnen i noret. I vikingetid og tidlig middelalder lagde man havnebyerne så langt ind i land som muligt, af hensyn til forsvaret vel. Og det har man også gjort her.

Vi kommer ved den forbavsende store Tårnby Kirke forbi et 1100-tals voldsted, det gamle *Tårnby Slot*, med fundamenter af et kvadratisk hovedtårn og ringmure omkring en gårdsplads, hvis brolægning er bevaret.

Da man i 1200-tallet ikke længere var bange for at lægge havnene ud til kysten, bl.a. fordi vender-indfaldene ophørte, byggedes den ny Tårnby, hvor den stadig står: *Allikestårnet*, med navn efter fuglene omkring og på det som i det samtidige Kalundborg, hvor bare det gamle navn på allike: »kå« er beholdt.

H. C. Andersen og Baggesen i Korsør

H. C. Andersen gjorde sit bedste for at sige noget pænt om Korsør: »Jeg skal

hilse så meget flittigt fra Korsør, den er en by, som er i opkomst! Den er en levende by, der har dampskib og postvogn; engang skulle den altid kaldes ækel, men det var gammel mening.« »Jeg ligger ved havet,« siger Korsør. »Jeg har landevej, og jeg har lystskov, og jeg har født en digter, der var morsom, og det ere de ikke alle.«

Digteren er *Jens Baggesen*, og hans statue kan da for resten ses, med hans elskede stedmoderblomst i hånden, den rigtige »Baggehund«, som *Kamma Rahbek* kaldte ham, med bondesmilet om munden og det sammenknebne skipperøje – det venstre, det højre er vidtåbent, drømmende elegisk. *Baggesen* var en problematisk natur.

Hvilehøj

Oehlenschläger har 1804 på vej til Langeland passeret Hvilehøj, som vi gør det på vejen til Slagelse: »Hist, hvor akset jorden dølger, – hist hvor øjet blidt forfølger – agrens tunge, gule bølger – sort et kors på højen står, – Hellig Anders rejst til ære, – at hans ånd kan altid være – egnen nær, og omsorg bære – for sin ager år for år. – Hver gang blomsten engen spætter, – hver gang unge løv sig fletter huldt i maj, da først sig sætter – nattergalen der og slår.«

Hellig Anders Høj. Tegning af Andreas Friis 1936.

Anders havde åbenbart etableret sig som en slags rejsefører for pilgrimme og var taget til det hellige land med et rejseselskab på 12 Slagelse-borgere. Da de andre havde fået nok og besluttede sig til hjemrejsen, fordi der var god vind, tog han ikke med, eftersom det var påskedag, og han ville ikke gå glip af fromessen i havnebyen Joppe. Da han kom ud fra den, var hans ledsagere stukket til havs, og han begav sig da på hjemrejsen til fods.

Straks efter kom der en rytter, som tilbød ham en plads bag sig på hesten, og dér faldt Anders i søvn.

Da han vågnede, lå han på *Hvilehøj*. Og det var ikke senere på dagen, end at han kunne nå aftenmessen i Slagelse.

Korset, man havde sat til miraklets admindelse på højen, faldt omkuld hundrede år senere, men da der opstod kvæggpest på egnen efter det, fik man det fornyet, og det er det blevet siden, sidst 1952.

Jens Baggesen. Medaljon af C. A. Lorentzen. Frederiksborgmuseet.

Chr. Eckardt: Kystparti ved Korsør. Statens Museum for Kunst.

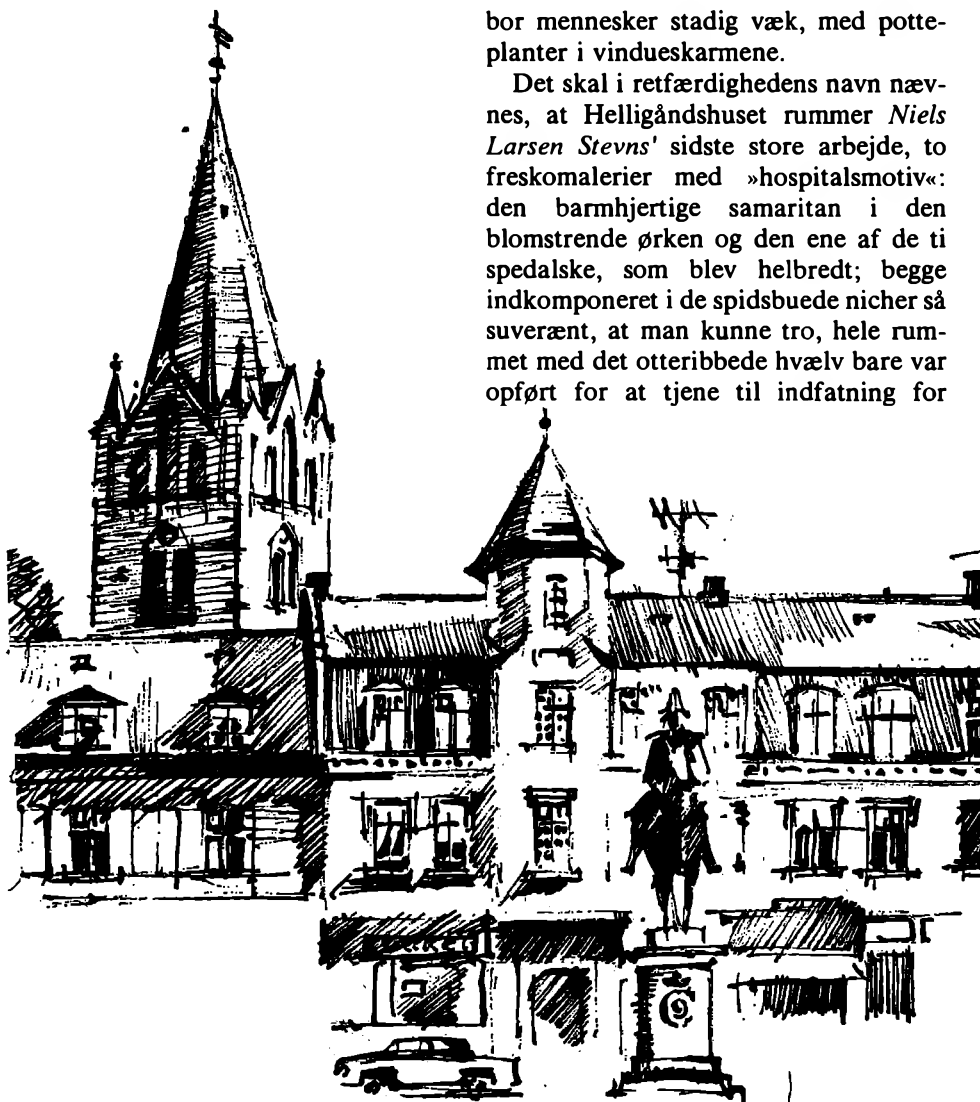
Slagelse

I Slagelse er der ikke meget at opdage. Vor første rejseforfatter: *Jens Baggesen* kalder byen »kedsomhedens moderstad«, og vor største: *H. C. Andersen*, bogstaverer ligefrem navnet: »Plagelse«. Men de har da også begge gået i skole dér.

Dens pæneste hus er ved at være dens mindste, jeg tænker på *acciseboden* fra 1783 i Bjergbygade. Det er i hvert fald rart, at der ikke er museum i den, men

Acciseboden i Slagelse. Knud Pedersen fot. 1980.

bor mennesker stadig væk, med pottplanter i vindueskarmene.

Det skal i retfærdighedens navn nævnes, at Helligåndshuset rummer *Niels Larsen Stevns'* sidste store arbejde, to freskomalerier med »hospitalsmotiv«: den barmhjertige samaritan i den blomstrende ørken og den ene af de ti spedalske, som blev helbredt; begge indkomponeret i de spidsbuede nicher så suverænt, at man kunne tro, hele rummet med det otteribbede hvælv bare var opført for at tjene til indfatning for

For oven i midten: Schweizerpladsen i Slagelse, tegnet af Alex. Secher 1975. For neden: Prospekt af Slagelse i Frederik 5.s »Danske Atlas« 1753. Det kongelige Bibliotek.

billederne. Det omvendte er naturligvis tilfældet. Maleren har i sit sprog: farven, tolket sin oplevelse af rummets stemning, givet den perspektiv og dybde, historisk og idémæssigt.

Skt. Mikkel

Skt. Mikkel skulle efter Saxo være den ældste endnu eksisterende danske kirke, bygget i 1000-tallet. Michael var den af helgenerne sydfra, som tidligst blev populær i Norden. Han var en beskeden officer i den himmelske garde, men blev sin herre tro, da Lucifer startede det store oprør i himlen. Sådan en mand kunne vikingernes efterkommere acceptere. Og i Slagelse satte de ham i byvåbnet. Men der er ikke sten på sten tilbage af den første kirke, som vel

Gunnar Slot: Relief på Politistationen. Dragen har Hitlers ansigt. Vend billedet på hovedet, så er karrikaturen af den skrigende diktator ikke til at tage fejl af! 1942.

Miniature af Peder fra Slagelse. Signaturen står ved den lille figur for oven, som åbenbart er et selvportræt. Den fremragende miniaturemaler kendes kun fra dette ene manuskript, som nu findes i Biblioteca Laurenziana i Firenze; det blev omkring 1430 købt i Lybæk af Cosimo de Medicis agent, og det må stamme fra 1100-tallets slutning.

sagtens også har været af træ. Bygningen, der nu står på stedet, er fra 1300-tallet og hårdt restaureret. Det gamle inventar blev bortauktioneret i 70'erne. For indtægten opførtes det aldeles latterlige »tyske« spir på tårnet.

Skt. Peder

Skt. Peders bygning er ældre, en romansk kvaderstenskirke fra 1200, med 100 år senere teglstenskor og tårn fra samme fabrik som Skt. Mikkel. I den er der en træfigur, som tidligere ansås for at være et portræt af Slagelse-helgenen Hellig Anders, men forestiller Skt. Dionysos. Han står nemlig med sit halve afhuggede hoved i hånden, hvilket er et højt besynderligt foretagende for Hellig Anders, men ganske naturligt for Dionysos, som blev skalperet.

Heldigvis var hånden med hovedet brækket af. Ellers var det sikkert blevet solgt, da man realiserede inventaret. Kirkeværgerne ved Skt. Peder har ikke været mindre entreprenante forretningsfolk end Skt. Mikkel. Da de 1815 havde udbudt den store klokke til salg og ingen bud fået, slog de den i stykker og solgte malmen efter vægt.

Frihedsmonumentet

Jeg begyndte mine Slagelse-bemærkninger med at sige, at der ikke var meget

Gården i Smedegade 49. Søren Hansen fot. 1980.

at opdage. Det kommer selvfølgelig an på øjnene, der ser.

Jeg har det jo ikke med at give kunstværkerne karakter, men vil godt sige, at for mig er Gunnar Slots Frihedsmonument på Kirkebakken vest for Mikkel Kirke ganske simpelt det danske frihedsmonument og baggrunden, når jeg af og til har været temmelig forarget over andre af genren andetsteds.

Af samme billedhugger er der på politistationen et par uanselige relieffer, som er værd at tage nærmere i øjesyn – og som har noget med sagen at gøre. Huset er bygget til bolig for brandmænd, og på det ene relief galer den røde hane, og på det andet går en vægter med morgenstjerne løs på en lindorm. Den lindorm har Hitlers hoved! – og det er ikke lavet efter, men midt under besættelsen.

Gunnar Slot: Frihedsmonument 1949. Knud Pedersen fot. 1980.

Så præker de ræve for de gæs. Kalkmaleri i tårnrummet i Ottestrup Kirke, o. 1510.

Ottestrup

Det må ikke have været let at være invalid i Ottestrup i 1500-tallets begyndelse. Djævlene på kalkmalerierne er ganske simpelt invalider med træben og andre gebrækkeligheder.

Maria blotter sit bryst og siger: Ecce ubera quæ lactasti, se den barm, du har diet. Det er udtryk for den sokratiske opfattelse, at synd er uvidenhed, dyd viden. Hun siger: Menneskene er ikke onde, men dumme. Du har også engang været et lille fjols...

Helvedesgabet med fordømte, blandt dem en konge og en bisp, Ottestrup o. 1510.

Men hvor er hun smukt malet!

Det er i det hele taget iøjnefaldende, hvor interesseret maleren er i personerne. Han tegner dem suverænt som det passer ham, nogen store, andre ved siden af ganske små. En fortæller af Guds nåde!

Så snakker de ræve for de gæs

I tårnrummet historien med rævene og gæssene, som i perioden mellem de to bondekrigs har været et populært emne for adskillige kalkmalere: klassekamp i kalkmalerier.

Den ene ræv med præstekrave – vort ældste præstekrævebillede! – på en prækestol, som vist også må være vort første prækestolsbillede, prædiker for de andægtige gæs, mens en anden ræv stikker af med en af dem.

På billedet overfor hænger gæssene de to ræve i en galge. Det foregår efter alle kunstens regler, to af dem ordner oppe på galgen rebene, de andre fire haler i dem. Den ellers så fornuftige Saxtorp skriver min salighed: »Denne illustration til fabelen om ræven og gæssene har næppe almindeligt socialt sigte, men er snarere rettet mod lægprædikanter, der netop kunne tænkes at bruge sådan en sæbekasseprækestol.»

Hør nu her: Billederne må være malet omkring 1510. Da havde kirkerne ikke ret mange prækestole i det hele taget, »sæbekasseprækestol« er en dårlig vittighed.

Og hvad det sociale sigte angår. 20 år efter kom den store bondekrig, som rejste bogstavelig talt alt, hvad kunne krybe og gå, mod den gamle sociale orden og som kun blev knust takket være de fremmede lejetropper i adelens sold. Det, som kan undre, er at sådanne billeder i det hele taget blev tilladt i kirkerne.

Marcus-løve i koret i Ottestrup Kirke, o. 1425.

Gæssene hænger rævene på væggen overfor.

Gulvfliser og gravsten

I samme tårnrum er på væggen opsat nogle mønstrede, glaserede gulvfliser, der er fundet i kirkegulvet ved sidste restaurering. De er meget interessante, fordi de næsten alle andre steder er gået til, og gulvene har været en væsentlig del af de gamle kirkers udsmykning.

Alle gravstenene, som nu er sat op på væggene, har ligget i gulvene. Da der kom faste stolestader efter reformationen, var gulvet ikke længere noget, man interesserede sig for.

Invalid bøddel. Ottestrup o. 1510.

Gravsten i Antvorskov. Kun de nederste 2/3 er bevaret, tegnet 1756 af Søren Abildgaard.

Antvorskov

Antvorskovs ruin er ikke det store nummer. Det er ikke meget, der er levnet af landets største johanniterkloster. Når klostret blev så stort, hænger det sammen med, at det også fungerede som alderdomshjem. Johannitterne var en korsridderorden, som ydede gæstepleje for pilgrimme i Palæstina, og selv om johanniterklostrenes officielle opgave var at støtte kampen mod de vantro, blev hospitalsvirksomheden deres vigtigste opgave.

Ruinerne er ikke fra selve klostret, rester af en køkkenfløj, et par romanske huse af uvis anvendelse, fundament af en stald og en brolagt gade. Men i det lille museum er der kakler, fliser, husgeråd og brudstykker af gravsten.

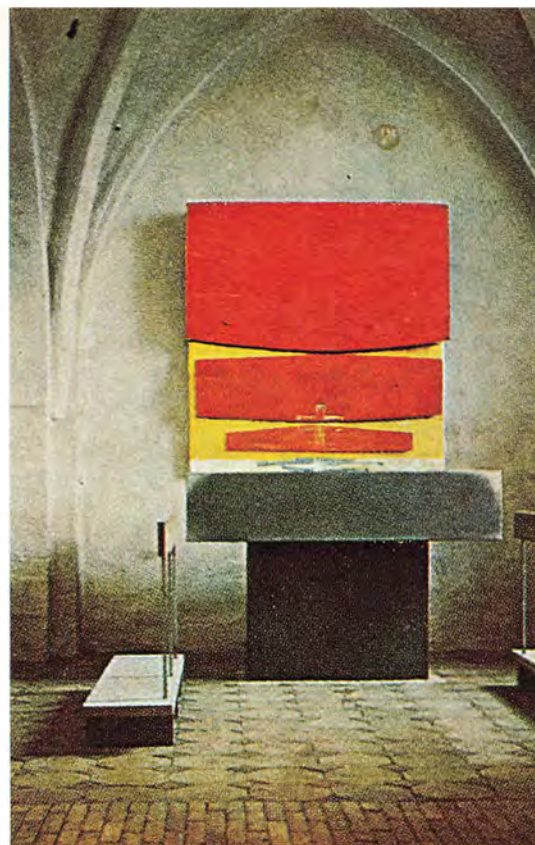
Klosterruinen i Antvorskov. Fot. Sv. Bessing og Adam S. Paltorp.

Alex Secher: Slotsbjergby med fjernsynstårnet. 1975.

Slots-Bjergby syd for Slagelse. Fjernsynstårnet

Sørbymagle har abstrakt altertavle af Arne L. Hansen, fra 1965.

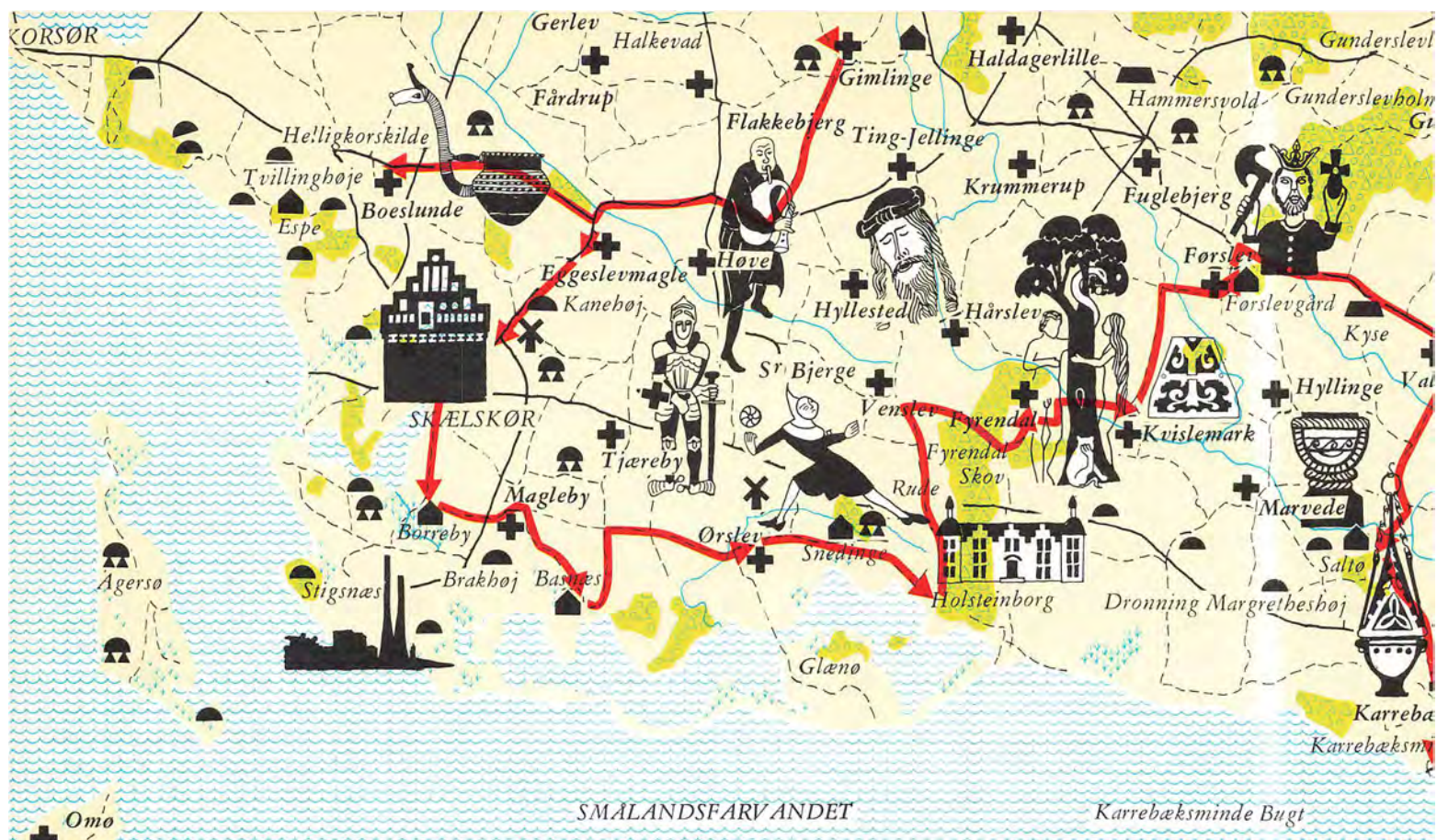
Slotsbjergby

Op ad landevejen ligger to af landets største menneskebyggede høje. Jeg skrev ikke: *gravhøje*. Det er det nemlig åbenbart ikke.

Den sydligste af højene er ikke udgravet, men den nordligste blev det 1946-47, og dens navn, »Galgehøj«, viste sig berettiget, for så vidt der i det øverste lag fandtes talrige skeletter af henrettede, hængte med og halshuggede uden hoved. I højens sider var adskillige brandgrave, som dokumenterer, at den må have ligget der i yngre bronzealder.

Der kan ikke herske tvivl om, at højen er menneskeværk. Den store jordhøj var omgivet af flere stenkapper med jord imellem. Men der var ingen centralgrav. Det er ikke en gravhøj.

Jeg har et forslag til en forklaring på det kolossale jordarbejde, men gemmer forklaringen til vi på vor videre tur kommer til nogle andre bronzealderhøje, som heller ikke har grav, men hvor der er iagttaget nogle detaljer ved opbygningen, som jeg mener giver et fingerpeg.

SYDSJÆLLAND

Agersø κ, nuv. skikkelse 1878 J. D. Herholdt; KA 1921 C. L. Toft; AT kopi efter Carl Bloch i rammeværk fra o. 1650; Kalk 1688; Oblatæske 1702. Nådestolo o. 1500 i NM.

Allerslev κ, Faksekalk og kridt, i N-dørens karm to runeindskrifter; AT med malet 1590, men noget ældre Bårse Herreds Snedker; ps o. 1600 Schrøders Værksted; KX o. 1300; restaureret Povl Jensen 1835 med ny metalkrone; Kalk 1812; REL C. G. V. Bissen; Vægskab 1700-t; rom. GS genanvendt 1630 og 1758. Ved AMMENDRUP Jættestuen Rishøj, SV for REKKENDE SKOV Jættestue, i ORE-MANDSGÅRDS SKOV 27 Oldtidshøje; i NEBLE SKOV stor Rundhøj BISPEHØJ, N for skoven Vildtbanesten 1762.

Atterbakke, NR, 103 m høj med vid udsigt.

Ballestrand NR N for VIEMOSE SKOV.

Basnæs HG 1842-46 G. F. Hetsch, restaureret 1952 Vilh. Lauritzen; MS 1863 »Jacob Brønnum Scavenius« (med indskrift af H. C. Andersen).

Beldringe HG 1561, bæltmuret kridt og tegl.

Beldringe κ, AT 1730 Rasmus Dam, MAL 1800-t, ps 1605 Abel Schrøder MAL 1699, Klokke 1603 Borchardt Quellichmeier. GFS 1920.

Blåbæks Møller NR VM med Mølledam 1600-t ombygget o. 1800, i drift i modsætning til vindmøllen overfor, 1820.

Boeslunde HELLIGKORS-κ, o. 1300 Kridtsten, tårnet vekslende kamp- og teglstensskifter; Antemensale o. 1535, AT 1925 Niels Skovgaard, Fig. fra gl. ps o. 1620, Korstole 1400-t, GS 1608, Gravramme 1667, i Ø-gavlen MT med REL »Morten Quistgaard« 1801 Johannes Wiedewelt; AT o. 1450 Boeslunde-mesteren i NM. HELLIGKORS-KILDE med stensat brønd. MS: »O. J. Moltke«, 1853, »Absalons kamp« 1916, »F. J. Borgbjerg« 1935. På BORGBJERG BANKE fundet Guldkar fra ±100-+500 1842 og 1874. NV for LB Dyssekammer, i ALLERUP FEMHØJ med 4 storhøje, 2 km V derfor 2 Hellekister, ved Ø-BØGEBJERG Langdysse. SIGN: Guldkar fra Borgbjerg.

Bondebakker, Vildtbanehegn.

Borreby HG 1556, restaureret 1884 Mejborg, nyrest. 1924 Mogens Clemmensen, udragende stokværk og skyttegang, »Tinghus« i borggården fra 1550-erne, Ø-længde 1605, V-længde 1607. S for gården vs med borgbanke og tør grav; i tværgraven sten med indskrift »Damon et Pythias immortale virtute 1796«. MS 1865 »A. F. H. Castenschiold«. Ved vejen mellem MAGLEBY og STIGSNÆS Jættestue i bortgravet høj.

Brakhøj, anselig oldtidshøj.

Bregentved HG, N-fløj o. 1650 med Kapel 1731-35 Lauritz de Thura, REL på væg og loft Joh. Fr. Hännel, AT, PS og Orgel indbygget i V-væggen. V- og S-fløj og tårn 1886-91 Axel Berg. I Parken bl.a. Spansk Edelgran, Skærmelm og Skyrækker. 22 oldtidshøje, de 6 ved ULSE sø; Obelisk 1770. Flere skulpturer af Wiedewelt, MM A. V. grev Moltke 1859, H. V. Bissen, MM Fr. J. grev Moltke-fodstykke G. Hetsch, MM Fred. grev Moltke 1924.

Broksø HG 1915-16 G. B. Hagen.

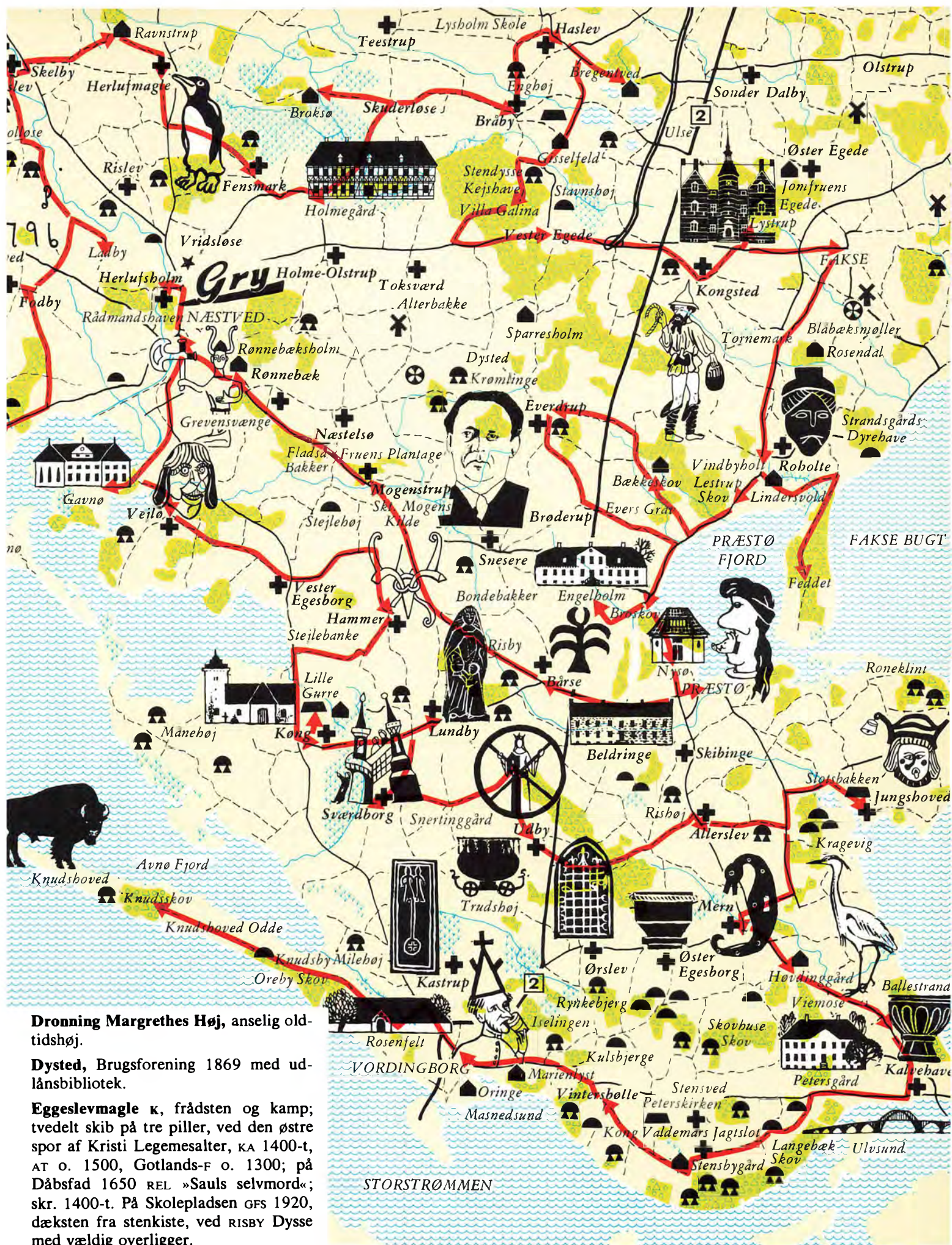
Brokov, vejanlæg fra oldtid og middelalder med bronzealders skålstén.

Brøderup, KORSKILDESKOLEN UDS 1980 Villy Daugaard; S for LB KORSKILDEN.

Bråby κ, Kridt, AT-MAL 1833 Constantin Hansen; Gotlands-F 1100-t Calcarius-mesteren; Korsranke 1695; Stager 1698; PS 1938 Jacob E. Bang, Kobberbeslået Kirkekiste, Messehagel 1722, EPIT 1675; i våbenhuset 5 1700-ts-GS; på κG Pyramide o. 1800 »Maria var altid dydig«.

Bækkeskov HG 1796-98, restaureret 1920 J. Ingwersen, i Parken HA Edv. Glæsel. Duetræ (Davidia).

Bårse κ, rom. F med runealfabet og gyldental Bonde Friser, ps 1604 Bertel Snedker, AT-MAL 1862 Th. Wegener; ved indgangen Panel Udby-snedkeren, i V-enden Pulpitur 1638.

Fontehimmel o. 1600, ps 1604; Klokke 1507 *Hans Jensen*; GS 1600; Kisteplader; i våbenhuset Runesten »Ulnod« middelalder. I skoven ved GERDRUP MS »P. C. Quistgaard«.

Engelholm HG 1781-85, rest. 1833.

Enghøj, Dyssekammer.

Enø, på S-spids OVERDRETVET NR med forblæst tjørnekrat.

Espe HG 1700-t, nuv. uds. ombygning 1848.

Everdrup K, over hvælvene svage spor af rom. KA, AT 1633 *Abel Schrøder d.y.*, MAL 1877 *A. Dorph*, KX 1475 i N-kapel, over korbue o. 1635 *Abel Schrøder*; rom. REL-F, PS o. 1635 *Abel Schrøder*, med indsatte *Thorvaldsen*-fig.; Klokke 1608 *Borchart Quellichmeier*, EPIT 1738, GS 1606, 1676, Kisteplader. I gadekæret SK »Sisyfos«, GFS 1920, ved PRÆSTESKOVEN »Slage Langpattes sten«. I EMDRULUND Langdysse. Ved KRØMLINGE Runddysse med vældig dæksten, Ved SKT. PEDERS KAPEL MM »Anders Lassen« 1948 *Marius Andersen*.

Evers Grav, Langdysse med randsten.

Fakse K o. 1500, bæltmuret kridt og tegl, rom. Karmsten med REL i Faksekalk, KA i tårnrummet restaureret 1877 *Jac. Kornerup*, genrestaureret 1950 *H. Borre*; AT-MAL 1717 *H. Krock*, PS 1612 *Eiler Axelsen Schrøder*; KX-gruppe o. 1525 *Næstved Krucifiksmester*; 2 Stolegavle med REL o. 1500; REL »Korsnedtagelse« 1964 *Axel Hansen*; Klokke 1655 *Claus van Dam*; EPIT 1651 MAL *Bartholomæus Paproccki*, 1755-1788; GS 1684, 1710. Røgelseskar i NM. Nørregade 9: RASMUS SVENDSENS SKOLE 1633. Torvet: SK »Rimfakse og Skinfakse« *Aage Petersen*. I Sygehusets Have MS med REL »Vilh. Hertel« *A. Bundgaard*, 1919. FAKSE KALKBRUD 1 km langt, 500 m bredt 70 millioner år gammelt koralrev. mus med mineraler, forsteninger og lokal kulturhistorie. I STUBBERUP SKOV langdysse JUNKERSHØJ med to kamre.

Feddelt, landtange med »jysk« landskab, lyng, plantage og klitter over mægtige rullestensformationer. Gravhøj med MM 1927 »Otto Reedtz-Thott«; i plantagen MS 1929 for samme.

Fensmark SKT. MARIA-K, kridt og kamp, A-keramikgruppe 1957 *Arne Bang*; PS 1901 med Timeglas 1608; Degnestol 1605; Kisteprydelse 1739; på KG påfaldende mange tyske navne på bøhmiske glaspustere. PG: stuehus 1836-37, ældre avislænger restaureret 1959 *H. H. Engquist*. SK »Mor Danmark« 1949 *Arne*

Bang. Holmegårdsvej 55: SK *Aksel Nielsen*. Ved Dammen: MS »Grundloven 1848«. Bautasten med REL »Chr. Winther«. HOLMEGÅRDSHALLEN: REL »Fodboldspillere« 1977 *Ib Wolffbrandt*, SK »Masker« 1977 *Jacob Bang*. SIGN: Cement-SK af *Aksel Nielsen*.

Fladså Bakker NR, smal åsryg, rest af MOGENSTRUP ÅS, bakkehældet uberørt med græsgange og fritstående træer.

Flakkebjerg K, KA over hvælvene spor af KA o. 1300; i skibet o. 1475, i korets Ø-kappe o. 1425 *Morten Maler*, i korbuen o. 1400, på korets N-væg o. 1275; Katekismus-AT o. 1615; A-KX og ibenholtfig. o. 1700; PS 1584; Klokke 1495; 2 fig. o. 1500 i NM. I UNGDOMSHJEMMET Buste »C. C. Müller« 1886 *Th. Stein*. I LUNDEN »Kammeratskabssten« 1924.

Fodby K, KA o. 1250 over hvælvene på triumfvæggen; på skibets S-væg o. 1350; AT kopi efter Rubens 1888 *L. Saraauw*; Træ-F o. 1650; Bly-KX 1700-t.; PS o. 1600 *Abel Schrøder d.æ.*; samtidig Himmel, Rygpanel o. 1635; Stole o. 1620; Degnestol o. 1650; Præstestol o. 1600; Herskabsstol 1585; Dørfløj o. 1500; GS 1708 »Poul Christensen Fodbygaard, skudt på hans goer af en svensk parti«; Klokke 1592 *Borchart Quellichmeier*. GFS 1920. N for BISTRUP 500 år gl. tjørn »Busken«.

Fruens Plantage NR, eneste uberørte del af MOGENSTRUP ÅS, landets eneste planås, hvis ryg ikke er skarp og smal.

Fuglebjerg K, nuv. skikkelse 1888 *Vilh. Petersen*; AT: Katekismustavle o. 1600, med vinger og topstykke o. 1700; KX o. 1475; PS 1632; Stole 1664, 1758; Degnestol 1564; Præstestol 1632; MT o. 1725; 2 Træfig. *Abel Schrøder*; i tårnrummet GS 1642; Klokke 1593 *Mathias Benninck*; MS »Frederik 7.«, kopi af *H. V. Bissens Buste N. Bonderup*; GFS 1922. Ved vejen mod FLEMFOTTE stor Jættestue. Ved REJNSTRUP SKOV Vildtbanesten.

Fyrendal K og HG, N-fløj 1609; i A-bordets bagside rum med smedejernsdøre 1685; AT 1685; rom. (ophugget) F; Sølvdåbsfad 1684; Kalk 1677 *Jørgen Stilcke*; KX o. 1500; Korgitter o. 1640 *Peder Jürgensen*; PS 1616 *Anders Nielsen Hall*; Stolegavle med REL o. 1609; EPIT o. 1630, 1670 *Abel Schrøder d.y.*; GS 1554; 2 gravfanestænger, den ene med rest af dug; i tårnrummet Sandstensbord o. 1650; Klokke 1490 *Oluf Kegge*; på KG MM med REL »Martin Hansen« 1927 *Rasmus Andersen*; Lysarme og Røgelseskar i NM. Ved landevejen GFS 1920 *Stenhugger Jensen*. SIGN: Stolegavl o. 1600. I FYRENDAL SKOV ved landevejen

til NYRUP Langdysse med dobbelt række randsten.

Førslev K, rest. 1892 *G. Tvede*; KA på korbue og korets N-væg o. 1200, i hvælvet o. 1380, samme mester som i Skt. Peder i Næstved, rest. 1892 *Jac. Kornerup*; AT o. 1650 *Abel Schrøders værksted*, MAL o. 1700; Gotlands-F med REL 1300-t; KX o. 1600; PS o. 1650; Stole 1653; Klokke 1595 *Borchart Quellichmeier*, 1724 *Henrik Tessin*; GS 1544 *Martin Bossert*, 1607 *Roskilde Succesors værksted*; i N-kapel Kisteplader. SIGN: F-REL. På HOLSTEINSMINDE MS: »A. Stephansen«, »Chr. Nielsen«, »Leopold Budde«.

Førslevgård HG, trefløj 1726 på vs med delvis bevaret grav o. 1550.

Fårdrup, se Vest-Sjællandsliste.

Gavnø HG, nuv. udseende o. 1740 men S-fløjen Skt. Agnete-kapel fra o. 1400, Ø-hjørnetårn o. 1600; i kapellet A-dække med broderet KX 1700-t.; AT 1670 *Abel Schrøder d.y.*, Staffering 1741; KX o. 1500; flere middelalderlige fig., dels af lokal oprindelse, dels fra Tyskland; på A Elfenbens-KX 1600-t; spansk Bogstøtte o. 1750; KX o. 1300; F o. 1650; PS o. 1670; Stole 1576, 1651-52; Brudebænk 1575; Pulpitur 1771, fornyet 1913-14; Pengetavle 1670 *Abel Schrøder d.y.*; GS 1536 *Martin Bossert*. Blomsterløgspark med moderne SK: »Vikingsøjlet« 1965 *Gilbert Nielsen*; »Løg« 1968 *Ole Christensen*. mus med stor nederlandsk MAL-samling og slotsinteriører. SIGN: Hovedbygningen.

Gerlev K, KA o. 1525 *Morten Maler*, rest. 1912 *Eig. Rothe*; Antemensale-MAL 1589; AT 1687 *Lorentz Jørgensen*, Kalk og Disk 1586; Stager o. 1550; PS o. 1635; Skriftestol o. 1650; MAL o. 1760 *J. G. Hertzog*; GS 1745; Klokke 1722 *Laures Hansen*, 1765 *Michael Carl Troschell*. Ved KRAMSVAD rækværksindrammet SKT. PEDERSKILDE. SIGN: KA.

Gimlinge K, KA i korbuen 1372, i korets Ø-fag 1409 *Morten Maler*, rest. 1921-22 *Eig. Rothe* og *N. Rich. Rasmussen*; Ranker 1300-t; Antemensale-MAL o. 1600, AT o. 1600, MAL 1680; Kalk 1833; KX-gruppe o. 1400; PS 1594; Malmkrone med 15 (oprindelig 18) arme 1694; EPIT 1693; Klokke 1618 *Hartwich Quellichmeier*, 1634 *Felix Fuchs*; Kirkelade o. 1500; Monstranshus 1521 i NM. SV for LB fritstående Dyssekammer.

Gisselfeld HG, nu adeligt jomfrukloster, Hovedbyggn. 1547-75 med vægtergang og skydeskår, rest. 1869 *J. D. Herholdt* og 1915 *Martin Borch*. Stor park med karpedamme og sjældne træer: Gingko,

Kæmpetuja, Magnolie robus, Duetræ, Sumpcypres. mus i bindingsværkshus, med kulturhistorisk samling.

Glumsø K, Antemensale-MAL o. 1515; AT o. 1640 *Abel Schrøders værksted*; Kalk 1597 (bægeret nyt); KX o. 1520; PS 1650-54 *Abel Schrøder d.y.*; MT 1736, 1790, 1797. V for LB Dyssekammer. I ØSTERSKOVEN 5 Langdysser, 1 Runddysser, 3 dyssekamre, 1 Jættestue og 4 Høje. GFS ved GLUMSØ SØ, ved K »Befrielsessten« 1945.

Glæne NR med vejdamning fra STUBBERUP HUSE; ved VESTERFED søgt bade-strand.

Grevensvænge HG, trefløj og med trefløj avlsgård, S-fløj o. 1640, sidefløj 1888-89, rest. o. 1900 *Aug. Klein*; bindingsværks agerumlade 1776; avlsbygninger 1878 og 1938. Fund »nogle år før 1779« med mindst 7 småfigurer fra bronzealder ÷ 900 ÷ 700: 2 hjelmklædte mænd med økser, 3 kvinder med snoreskørt og 2 langskørte.

Gunderslev K, AT o. 1640 *Abel Schrøder d.y.*; Kalk 1587; PS o. 1630 *Abel Schrøder d.y.*; Træ-F o. 1650 *Abel Schrøder d.y.*; Korgitter o. 1650 *Abel Schrøder d.y.*; Degnestol o. 1550; EPIT o. 1590, 1672; GS 1529, 1550, 1584, 1617, 1654, 1672, 1678. Bispefig. o. 1500 i Næstved mus. På begge sider HULEBÆKKEN middelalderagre. I KNURREVANG MS »K. H. Lindberg« 1942.

Gunderslevholm HG, 1729, moderniseret 1787. I DYREHAVEN stor Langdysser, Ø for skoven Langdysser.

Gunderslevlille, ved SUSÅEN på NØ-siden Runddysser, S for den Langdysser, på modsat side åen to Langdysser og høj med Jættestue.

Haldagerlille, se Vest-Sjællandsliste.

Halkevad, se Vest-Sjællandsliste.

Hammer K, kridt, Faksekalk og tegl; 1100-t, nogle steder sildebensmuring, romansk Tårn, i korets N-vindue Bkv. o. 1050. Under A-klædet Antemensale-MAL 1504; AT 1642 *Abel Schrøder d.y.*, stafferet 1744 *Niels Christensen Lund*; KX-gruppe o. 1525 stafferet og på nyt kors 1744; PS 1667 *Abel Schrøder d.y.*; Stole og to statuetter på Orgelpulpitur 1667 *Abel Schrøder d.y.*; Døre o. 1500 til sakristi og S-våbenhus, Pengeblok o. 1600; Pengeblok o. 1650; i tårnrummet Stole 1587 og 1592; GS 1591, 1669; Klokke 1616 *Hartvig Quellichmeier*. PG i stråtekt bindingsværk, stuehus o. 1645, ændret 1841, på avlslængernes port indskåret årstal 1788. FØRSTE BRUGS-

FORENING på Sjælland 1869. SIGN: Orna-ment i korets N-vindue o. 1050.

Hammersvold, vs med to borgbanker med fælles grav og ydervold.

Harrested Gård HG, N-del bag hovedbygning o. 1500, forlænget i 1840-erne.

Haslev K, udvidet 1914-16, drejet med skib og kor N-S-vendte *H. Lønborg-Jensen*; AT MAL 1855 kopi efter *Eckersberg: Schønstrøm*; Messehagel o. 1750; F 1936 *H. Lønborg-Jensen*; KX 1941 *J. Chr. Andersen*; PS 1579; Stole 1560; Degnestol o. 1640; GS 1558; Klokke: o. 1375 *Olaf Henriksen*; 1615 *Hartvig Quellichmeier*.

NA: HASLEV TEKNIKUM 1968; SEMINARIETS UDVIDELSE 1968 *Johannes Exner*. BORGER- OG REALSKOLE: REL »Vanddråben« 1972; *Johan Galster*. HÅNDVÆRKERSKOLEN: Dobbeltportræt-REL 1950 *Johan Galster*. Lystanlæg i gl. PS have PRÆSTELUNDEN MM »C. H. Luckow Nielsen« 1947.

MUS: Frederiksgade 6 med lokalhistorisk samling.

Helligkorskilde, N. for Boeslunde K medstensat brønd.

Hemmeshøj, se Vest-Sjællandsliste.

Herlufmagle K, KA 1961 *Rud-Petersen og Birgitte West*; MAL *Lucie Ingemann* i tårnrummet; kopi efter *Carl Bloch* i gravkapellet; PS 1627 *Abel Schrøder d.y.*; Præste- og Degnestol 1578; EPIT 1634, 1676 MAL *Hans Lauridsen*; GS: rom. 1486, 1532, 1581, 1629, 1634; Kisteplader; i kapellet 2 Sarkofager 1781 *Johs. Wiedewelt*; Klokke: 1418 *Daniel og Michiel*, 1722 *Friedrich Holtzmann*; KX o. 1400 i NM. TØFFELPERS HUS 1700-t.

Herlufsholm K, landets bredeste enskibede K-rum; KA 1885 *V. Ahlmann*, i S-korsarm heraldisk ørn o. 1425; gl. A-plade ved korets Ø-væg; A-opsats 1863 *J. Herholdt og F. Oxelberg*; i nygotisk rammeværk fransk elfenbens-KX o. 1225, Antemensale o. 1525, ved siderne 12 apostel-REL og 2 kirkefædre fra lektorium; Malmstager 1567; søjlebåren firkløverfont fra Gotland; PS 1623 *Ejler Abelsen Schrøder*; Stole 1627 *Mons Snedker*; Lænestol 1692; 2 egetræsskabe o. 1500; Orgel 1692; Præsterækketavle 1700-t. I S korsarm KX 1851 *J. A. Jerichau*. Korets Ø-fag indrettet til gravkapel efter 1565; tidligere A-tavle af alabast med knælende Herluf Trolle og Birgitte Gøye; stor, fritstående tumba med alabastfigurer af ægteparret og på hjørnerne evangelister; Vægtavle af sort kalksten med Herluf Trolles levnedsskrivelse, alt af *Cornelis Floris*, restaure-ret 1965 *C. J. Baumbach*; yderligere i

kapellet portrætbuste af Pernille Gøye *Jacob Binck*, 2 rustninger med sværd, GS 1571 og 1609. I N-korsarm MM af sort kalksten og hvidt marmor med sk af Marcus Gøye, flankeret af »Retfærdigheden« og »Pallas Athene« med svævende »Fama« *Thomas Quellinus*, gravskrift af Thomas Kingo; foran EPIT 3 sarkofager 1698, 1700 og 1717, 3 Gravfaner, i S-korsarm 7 MT, 1947 over Herlovianere falden i 2. verdenskrig. EPIT 1640, 1713, 1796; MT 1624, 1638, 1945; GS 1381, 1408, 1409, 1419, 1422, 1500, 1503, 1520, 1539, 1575, 1668; Klokke: o. 1250, o. 1300 med indskr. »Katerina« og billede af klokkestøberen *Morten*; 1440 med indskr. »Gertrud« *Jens Nielsen*. På KG: MM 1804 »Joh. Ludvig Bernth« REL *T. Muhle*, »Hans Bøchmann Melchior« 1831 REL *H. E. Freund*; »Anders Winding Brorson« REL *H. E. Freund*; »Carl Hall« 1908 *A. Clemmensen og H. V. Bissen*; »Albert Emil Leth« 1844 SK *A. F. Pacht*. REKTORBOLIG 1974 *Albert de Lange*; LÆRERBOLIG 1873 *Herholdt*; SYGEHUS OG BIBLIOTEK 1915 *G. Tvede*; KOSTSKOLE udvidet 1960-75 *Jørgen Stærmose HA Klaaborg, Lindholdt og Moos*; ved avlsgården 25 m høj *Fraxinus excelsior*. Ved PG MS »Fred. Bajer«, »Kvindevalgret«.

Hesede Skov med udflugtsstedet VILLA GALLINA og Planteskole med mange sjældne træer; Dyssekammeret KEJSHAVE STENDYSSER.

Holløse, S for LB Runddysser med to kamre, på begge dæksten Skålgruber.

Holmegård HG, bindingsværk 1635 (indskr. over porten), på N-gavlen en »Hemmelighed«, i et af de mønstermurede tavl vindmølle: SIGN: Hovedb. GLASVÆRKET REL 1975 *Jacob Bang*.

Holme Olstrup K, kridt og Faksekalk, KA over hvælvene, i skibets Ø-hvælv o. 1550; AT 1939-40 *Kai Louis Jensen*; KX o. 1475; PS 1675-80 *Lorentz Jørgensen*; gl. AT-MAL 1689. I RAVNSTRUP SK ved *Ib Wolffbrandts* hus.

Holsteinborg HG med delvis bevarede grave, N-fløj 1598, Ø-fløj 1639, S-tårn 1642, N-tårn 1649; i V-fløjen K, AT 1728 *Hinrich Krock*, KX o. 1780, PS og Stole 1728. I Haven med tre lange lindealleer MM med REL »F. A. Holstein« »de fattiges hjælper og faderløses trøster«. SIGN: Hovedb.

Hyllested K, KX o. 1525 *Næstved Krucifiksmester*; AT 1594; Kalk 1555; PS o. 1600 opr. lektorium; 2 Præsterækketavler; Klokke 1666 *Nicolaus Jürgen*. PG o. 1840. SIGN: KX.

Hyllinge **κ**, Faksekalk og kamp, ATs midtstykke o. 1525; vinger og topstykke o. 1650, MAL 1668; rom. Firkløver-F; KX o. 1475; PS o. 1640; Dørfløje o. 1650 og 1700; Pengetavle o. 1600; i tårnrummet GS 1567 *Roskilde Successor*; Kisteplader; Klokke: 1592 og 1593 begge *Borchard Quellichmeier*.

Høvdingsgård HG 1852-55 *V. Walther*, i skoven SV for gården Runddysse. I haven ved ØSTERGÅRD stor høj med spiralrampe.

Høve **κ**, Gråsten og kamp, Tårnet gl. sømærke, KA 1450-75 rest. 1935 *Egmont Lind*, AT o. 1600, omdannet o. 1700, MAL 1700; KX o. 1250 med korsblomster o. 1500; PS o. 1475; Klokke: 1616 *Georg Wolf* og *Tonnies Weis*, 1642 *Claus van Dam*. FRIMENIGHEDS-**κ** 1879 *A. Bentsen*. KA 1909-11 *Niels Skovgaard*; PS-REL 1944 *Bruno Hansen*; på KG MM (med 2 sammenslyngede S-er) (Samstyre) »N. P. Nielsen« *A. Bentsen*; MS »Rasmus Dinesen« 1907 *N. Hansen Jacobsen*. SIGN: Akvarel i NM af KA i Høve **κ**.

Hårslev **κ**, frådsten og kamp, det oprindeligt fritstående Tårn på N-siden kombineret med våbenhus, kamtagavlene N-S-vendte; AT 1525, midtparti 1632 *Abel Schrøder d.y.*; Stager o. 1550; Kalk 1572. KX o. 1400 i NM.

Iselingen HG 1802, restaureret 1874 *J. V. Dahlerup* og *F. Bøttger*, Spir 1920.

Jomfruens Egede HG, S-fløj o. 1525 omdannet 1797 *C. F. Harsdorff*, N-fløj 1636, omdannet o. 1800. **κ** o. 1600 med Tårnets nederste stokværk fra 1200-t; AT 1614 MAL *F. L. Storch* o. 1860, 2 fig. fra AT og 2 fra KX-gruppe o. 1500; rom. Tønde-F; GS 1542, 1557, begge *Roskildeværkstedet*; Kisteplader. KX i NM. MS »K. V. Nielsen« 1927. VS NYRUPGÅRD med bevarede fundamenter.

Jungshoved **κ**, kridt og tegl, Tårn på N-siden med geværskydeskår; KA over hvælvingerne 1300-1400-t., o. 1500 restaureret 1961-62 *O. Hellitz*; AT o. 1500 *Bårse Herreds Snedker* er helt omdannet til ramme om *Thorvaldsen*-REL af gips; Monstransskab o. 1500; Processions-KX o. 1515; brændtlers-F med *Thorvaldsen*-REL; ved våbenhuset rester af Gotlands-F; PS o. 1610 *Abel Schrøder*; i tårnrummet 2 sarkofager 1787-88 *Johs. Wiedewelt*. I skoven NØ for BØNSVIG Jættestue SVEND GØNGES HULE, i STORE HESTEHAVE Langdysse; S for den forstyrret Jættestue.

Kalvehave **κ**, KA-rester over hvælvene, 1300-t; AT o. 1600 *Bårse Herreds Snedker*; Stager o. 1600; KX o. 1500 på kors

fra o. 1400; Gotlands-F; PS o. 1600 *Jørgen Ringnis* (?); i udbygningen SOL-DATERKIRKEN; Pulpitur o. 1700; Klokke: 1477 *Johannes Nicolai*, 1618 *Hartwig Quellichmeier*. EPIT i tårnrummet o. 1650. Vievandskar og Røgelseskar i NM. KG: SK 1980 *Carl Emil Krøger*. SKOLEN: REL. 1963 *Carl Emil Krøger*. Ved PETERS-VÆRFT: Officershuse 1801. SIGN: F.

Kanehøj, stor bronzealderhøj benyttet som rettersted.

Karrebæk **κ**, i N-kapel, KA o. 1500, afdækket 1890 *Jac. Kornerup*; på S-tilbygnings Ø-væg Tæppedekoration 1697; KX o. 1250; 2 Røgelseskar o. 1500; Træ-F med himmel o. 1650; PS o. 1610, rygpanel o. 1630 *Ejler Abelsen Schrøder*; Stole o. 1600 *Ejler Abelsen Schrøder*. EPIT 1748; GS 1551, 1585(?), 1615, 1711, Begravelsesspade 1828; Klokke 1598 *Borchardt Quellichmeier*. SIGN: Røgelseskar.

Karrebæksminde, ladeplads med male-risk stejleplads med garn og ruser.

Kastrup SKT. CLEMENS-**κ**, Guldbroderi fra A-dug 1776; AT o. 1500; Kalk 1575; KX o. 1300; F signeret *Bonde Friser*; PS o. 1600 *Bertel*, med 2 timeglas o. 1700; Kirkebøsse o. 1850; i tårnrummet Bænk 1656; på våbenhusdør Beslag o. 1300, i våbenhus rom. GS; Klokke o. 1500 *Laures Hansen*. SIGN: rom. GS.

Kejshave, Stendysse med kammer.

Knudsby GL. SKOLE, Jættestue.

Knudshoved NR, ved STUBY Jættestuen MILEHØJ, S for OREGÅRD Jættestuen TROLDHØJ; i OREBY SKOV høj med dæksten af Jættestue; N for skovridergården RUNDHØJ og V for den Langdysse; på ODDEN ved vejens N-side Langdysse; på ODDENS spids halvkreds af svære stenblokke og Ø for den 3 parallelle stenrækker, måske husgrunde fra oldtiden.

Knudsskov, Jættestuekammer; i SØ-hjørnet og ved vejen mod Ø Langdysse og udgravet Jættestuekammer.

ongsted **κ**, kridt og kamp. KA i de to Ø-fag o. 1435 *Kongstedmesteren*, rest. 1885-86 *Jac. Kornerup*, i de tre V-fag o. 1500 *Brarupmesteren*, rest. 1961 *Olaf Hellvik*; AT 1600 *Bertel Snedker*; Korgitter og PS 1619 *Ejler Abelsen Schrøder*; Gotlands-F 1200-t; Degnestol o. 1535; Herskabsstole 1586 *Abel Schrøder d.æ.*; Smedejernsknagerække 1700-t.; 2 pengetaavler med adelsvåben; bag A glaserede Liljefliser fra det gl. gulv; EPIT 1624, 1625, 1626; GS 1559, 1562; Klokke: 1397 *Johannes Fastenov*, 1590 *Bernhard Gelgeter*; FORSAMLINGSH. 1888. SIGN: KA.

Kong Valdemars Jagtslot, vs ved STENS-BYGÅRD.

Korsør: Se Vest-Sjællandsliste.

Kragevig NR, mod SV SLOTSBANKEN omgivet af volde og grave; yderst på næsset kratbevoksning.

Krummerup **κ**, KA 1942; AT-MAL 1848 *Lucie Ingemann*; KX o. 1500; PS 1626 *Ejler Abelsen Schrøder*, Himmel o. 1600; Stole o. 1630; Pengeblok o. 1600; GS 1771; Klokke: 1579, 1610 *Borchardt Quellichmeier*. Ved KATRINEHOLM: Vildtbanesten; Befrielsessten 1945.

Krømlinge, ved vejen til NR. TVEDE Runddysse, i BRANDELEV HOLME SKOV Langdysse med skålgruber på dæksten.

Kulshjerger NR med KOBANKE (med radiomaster), vid udsigt.

Kvislemark **κ**, Tårn på skibets N-side, over hvælvet stærkt medtagne KA; i hvælvingerne og på N-væg o. 1535 *Kongstedmesteren*, rest. 1926 *Eig. Rothe* og *Egmont Lind*; AT 1615 *Anders Nielsen Hatt*; Træ-F af samme; Bly-dåbsfad o. 1650; KX o. 1600; PS o. 1630; Stole 1630; Kiste-KX o. 1600; Klokke 1300-t med indskr. Skolen: REL »Barn med ugle« 1944 *Gunnar Slot*. SIGN: REL på F-fod.

Kyse vs med delvis udslettede grave.

Køng **κ**, Tårn og nuv. udseende 1790-erne, AT 1792 MAL 1869, kopi efter *Abraham Wuchters* og fig. fra AT 1651; KX o. 1450 under Baldakin 1792; Fontelukke 1792; Stole 1792; EPIT: 1673, o. 1675; GS 1630, 1656; i KG-smuren 1819 marmorvase med indskrift MM »bortkaldt til en højere virkekreds«. HOSPITAL 1793. ØBJERGGAARDS GL. HOVED-BYGNING med MM »N. Ryberg«.

Ladby **κ**-ruin med kridt- og kampkvadre.

Langebæk Skov, Langdysse, Ø derfor i ØSTERSKOV en stor og 2 små høje, mod SØ gruppe på 9 høje.

Lestrup Skov, KLUDEEGEN, hultræ med klude som offergaver på grenene.

Lille Gurre, vs i ØBJERGGAARDS Have.

Lindersvold HG 1802, nu Julemærkehjem.

Lundby **κ**, AT 1732-33 *Rasmus Dam* MAL 1800-t; 4 små fig. fra AT o. 1500; Smedejern-A-skranke 1734 *Ole Andersen*; rom. F signeret *Bonde Friser*; KX o. 1525 *Store-Fugledmesteren*; PS 1606 *Abel Schrøders værksted*; Degnestol 1578; Stole o. 1630; Dørfløj o. 1500; 3 Pengetavler 1700-t.; Ligbære 1700-t; GS o. 1650, genbrugt 1739; i ligkapellet MOS 1977-78 *Villy Daugård P.*; ved **κ** SK:

Svend Gønge; ved BIBLIOTEKET SK »Far og søn« *Claes Lorentzen*; Svend Gøngeskolen: SK Svendborgpigen, 2 fig. fra Blågårdsplads, Buste »Fridtjof Nansen« og fire barnebuster, alle *Kaj Nielsen*; UDS MOS *Villy Daugaard P.* SIGN: Elisabeth på AT.

Lundbygård HG 1815 restaureret 1910 *G. Tvede* og 1943 *Mogens* og *Peter Koch*; Lade (nu Ridehus) 1777, andre avlsbygninger 1930 *Otto Brüel*. I hovedbygningens Ø-fløj MUS med oldsagssamling. GFS muret støtte ved landevejen *Jens Johansen*.

Lundforlund, se Vest-Sjællandsliste.

Lystrup HG, 1579, E-formet grundplan (Bygherren Erik Grubbe), restaureret 1857 hvor trappetårnet fik spir, nyrestaureret 1944 *Fritz Schlegel*. SIGN: Hovedb.

Magleby SKT. LAURENTIUS-K, kridtsten og tegl, AT O. 1500; KX O. 1375; PS O. 1630; Gotlands-F; Degnestol O. 1500; EPIT 1723; GS 1623, 1721; MT for faldne 1849-50; Kobberkalk i NM. MS 1937 for »Krigen mod England 1807-14«. HOSPITAL 1758; FORSAMLINGSHUS 1886.

Margrethevold, VS i Borgenakke skov med cirkelrund borgbanke og ringvold.

Marienlyst NR, ad den offentlige BAKKEBØLLESTI anlagt på det sløjfede banespor til KALVEHAVE.

Marvede K, KA O. 1525 *Ottestrupmesteren*, fremdraget 1942; KX O. 1475; PS O. 1630 *Abel Schrøder d.y.*; Klokke med indskr. 1685 *Claus Jørgensen*. SIGN: F.

Masnedsund, KA *Gertrud Boberg* O. 1970.

Mern K, i N-kapel KA 1916; AT 1858 *J. L. Lund*; gl. AT O. 1600 *Bårse Herreds Snedker*; i kapellet hoved fra KX O. 1500; ved indgangen *Vievandskar*; PS 1596 *Bertel Snedker*; Stole 1600 og 1630; Dør 1637; GS 1612, 1747; Klokker: O. 1350 *Olav Henriksen Kegge*, 1617 *Hartvig Quellichmeier*. 1200- og 1300-ts-figurer i Vordingborg MUS; FORSAMLINGSHUS 1888; SIGN: Dørbeslag 1637.

Milehøj, Jættestue.

Mogenstrup K, KA O. 1425 *Morten Maler*, rest. 1912-13 *Eig. Rothe*, på N-væggen O. 1500; over S-døren mandshoved i kridtsten; på A *Thorvaldsen*-REL, fig. 1600-t. og Elfenbens-KX 1700-t.; Bispefigur O. 1500; over S-døren KX O. 1800; PS 1633 *Abel Schrøders værksted*; 2 Pengeblokke, den ene med 10 pengepalter; Kalk O. 1425; i våbenhusvæggen Kildeblok til de kilderejsendes ofre. SKT. MOGENS KILDE over for kroen, flyttet fra

KIRKESKOVEN NR. SIGN: Tucholsky.

Månehøj på SVINØHALVØEN, Dobbelt jættestue ved vejen mod ODDEN, på modsat side vejen Langdysse og ved ØSTERGÅRD Jættestue.

Nysø HG, 1671-73 *Evert Jansen*, omgivet af grave, med fransk have mod S og ladegård mod N. I kavalerfløjen *Thorvaldsen*-MUS. I parken Atelier VØLUNDS VÆRKSTED bygget for *Thorvaldsen* 1838. Ved landevejen Vildtbanesten. SIGN: Thorvaldsens Atelier.

Næstelsø K, i koret KA-indvielseskors; AT O. 1600, ændret 1725; KX O. 1375; rom. F; PS 1632 *Abel Schrøder d.y.*; Degnestol O. 1600. GFS af gl. ledsten 1920. SIGN: F.

Næstved. SKT. MORTENS-K, nederst i murene kridtsten fra O. 1200, 1292, Tårn 1400-t.; KA på korets N-væg O. 1375, rest. 1914 *K. Hansen-Reistrup*; i skibets N-pillerækkes arkade Messebillede O. 1350, nu kopi fra restaurering 1883; derover Bomærkeskjold O. 1435; AT 1664 *Abel Schrøder d.y.*; Side-AT-MAL 1526; KX O. 1520 *Store-Fugledemesteren*; Malm-F 1515 *Laures Hansen*; PS *Abel Schrøder d.æ.*, med fig. O. 1650 *Abel Schrøder d.y.*; Stole 1577 og 1598; Lysearm O. 1600; 2 Messehagler 1700-t.; Klokke 1521 *Henrik Campen*; EPIT: 1640 med MAL *Abel Schrøder d.y.*; O. 1660 *Abel Schrøder d.y.*; i postamentet MAL *Hans Lauridsen*; 1660; GS: 1565, 1577, 1602, 1620, 1623. SKT. PEDERS-K, nuværende skikkelse ombygning O. 1375, Tårn O. 1400, restaureret 1883-85 *J. D. Herholdt* og *V. Ahlmann*; KA O. 1375 restaureret i 1880-erne *J. Korne-rup*; i N-sideskib KA O. 1415 *Morten Maler*, rest. 1884 *Jac. Korne-rup*; i N-arkade »Messe« O. 1350 (kopi); Bomærke-skjold O. 1435. AT 1583-84 *Abel Schrøder d.æ.*, AT-MAL 1880-82 *H. Olrik*, i ramme af *V. Ahlmann*; MAL »Nadver« 1683 *Hans Lauridsen*; Korgitter 1602 *Abel Schrøder d.æ.*; Apostelfigur fra gl. AT; Elfenbens-KX O. 1700; KX O. 1250 (fra Fodby K); Kommode O. 1700; Malm-F 1502 med indskr.; PS 1671 *Lorentz Jørgensen*; Korstole O. 1520; Stole 1579-80 *Hans Snedker*; over Støbejernspengeblok 1849 MAL 1633 *Claus Maler*; Klokke 1488 *Johannes Pauli* og *Oluf Kegge*; EPIT: 1607, O. 1615 med MAL 1607 *Abel Schrøder d.æ.* og nederlandsk alabast-REL, 1621, 1623, 1625, 1626, 1630 MAL, 1632, 1649, O. 1650 *Abel Schrøder d.y.*, 1660 MAL, 1672 *Abel Schrøders værksted*, 1674 *Abel Schrøders værksted*, 1681 *Abel Schrøder*; GS: romansk, 1300-t., 1406, 1460-erne, O. 1475, 1483, O. 1525,

1552, 1565, 1583, i N-sidekor flere GS fra 1560-erne, 1580, 1591.

GH: Axeltorv DEN WULFFSKE GÅRD, nu HOTEL AXELHUS 1700-t.; Hjultorvet: TING- OG ARRESTHUS (det gl. Rådhus) 1855-56 *M. G. Bindsbøll*; Kompagnistræde: KOMPAGNIHUSET, ældste danske gildes-hus, 1500-t.; Møllegade: 4; Riddergade: 3 O. 1600 restaureret *V. Ahlmann*; 5 APOSTELHUSET O. 1520, restaureret 1884-85 *V. Ahlmann*; 6 Porthammer 1589; Ringstedgade: 6 (gårdinteriør); 16 Vejrløj 1740; HELLIGÅNDSHUSET, nu MUS opf. 1400-t.; gavlv restaureret 1885 *H. Storck*, øvrige del af bygningen restaure-ret 1926-27 *J. Tidemand-Dal*; Skt. Peder Kirkeplads: Hotel VINHUSET med middelalderkælder; 5 Porthammer 1606; DET GL. RÅDHUS landets eneste bevarede mid-delalderlige Rådhus, O. 1450, forlænget og forhøjet 1520, facaden rethstaureret 1894 *V. Koch*, istandsat 1963-65 *H. H. Engquist* og *K. Rønnow*; 6-8 Den gl. PG Ø-del O. 1440, restaureret 1965 *Arne Nystrøm* og *J. Vestergaard-Jensen*; 10-12 langs pladsens S-side MOGENS TUESSENS STENBODER O. 1455 med et stok-værk på N-siden, to på S-siden; Vinhus-gade: 6, 8 Dørhammer 1637; Østergade: 10 Porthammer 1778; 20 Vejrløj 1733. **NA**: BANEGÅRD 1869-70, udv. 1921, ombygget 1940, NY MAGLEMØLLE PAPIRFA-BRIK 1936-37 *Knud Henningsen*, Tilbyg-ninger 1949 og 1960 *Kaj Stensballe*; NÆSTVEDHALLEN 1960 *Henrik Iversen* og *Harald Plum*; NÆSTVEDPARKEN: bolig-blokke og huslænger 1963-64 *Jørgen* og *Kaj Schmidt*; Ringstedgade: CENTRALS-YGEHUSET 1959-65 *W. Groth-Hansen*, *Finn Westerby* og *G. Stæhr*, HA C. Th. *Sørensen*; Teatergade: RÅDHUS 1939-40 *J. Orbo*.

SK: Centralbiblioteket: SK »Violinpi-gen« 1973 *Robert Lund-Jensen*; Cen-tralsygehuset: SK »Mobile« 1970 *Børge Jørgensen*; SK »Lægeurten« 1966 *Ib Wolffbrandt*; UDS 1971 *Ib Gertsen*. Fari-magsvej, Alderdomshjemmet MUNKEBO: SK »Fløjtespilleren« 1968 *Johannes Hansen*. Havnegade: MS med REL »A. M. Kristensen«; Havnen: SVENDS MØBLER SK O. 1975 *Ib Wolffbrandt*, 2 REL 1970 *Villy Daugaard*; Hjultorvet: SK: Dan-marks mindste rytterstatue »Byens grundlægger Peder Bodilsen« 1935 *Mat-hillus Schack Elo*, Sokkel *Hansen-Rei-strup*; BIKUBEN MAL-REL »Erhvervsgrene« O. 1950 *Arne Bang*; HÅNDVÆRKERBANKEN: REL 1977 *Villy Daugård-P.*; Jernbane-gade: Skolen; 5 REL »Dyt« 1980 *Ib Wolffbrandt*; KALBYRISSKOLEN: REL i au-læn 1974-75 *Villy Daugaard-P.*; TEX: *Vera Daugård Petersen*; MUNKEBAKKEN:

sk Friheds-MM 1954 *Arne Bang*, GFS med talerstol 1935 *J. Tidemand-Dal*; MS »Byens 800-års jubilæum« 1935; Nygårdsvej: LINDEBJERGSKOLEN REL »Haven« 1965 *Ib Wolffbrandt*; Nørreport: 6 REL *Ib Wolffbrandt*; Reistrupvej: HANSEN REISTRUPS HUS MOS O. 1900; RÅDHUSET: SK »Trolden« 1944 *Arne Bang*, REL *Arne Bang*; Ringstedgade; EHLERS SUPERMARKED: 6 REL »Fantasidyr« O. 1975 *Ib Wolffbrandt*. SKT. JØRGENS SKOLE SK. *Kai Klinge* O. 1960. Ved SKT. MORTENS K: SK »Kalven« 1968 *Gudrun Lauesen*. Slagelsevej, DISKONTOBANKEN: REL 1970 *Christen Holmgren*. SORTEBRØDREANLÆGGET: MS »Chr. Ostenfeldt« 1948. SVØMMEHALLEN: REL »Fabeldyr« 1974 *Ib Wolffbrandt*; Vordingborgvej 21: SK »Stenbider« 1965 *Kamma Hedin*. VADESTEDET SK »Pigen ved vadestedet« 1980 *Anker Hoffmann*.

UDS: GL. KREMATORIUM: V-MAL »De fire generationer« 1933-34 *Hans Hempel*; GYMNASIET: V-MAL O. 1962 *Harald Essendrop*; KALBYRISSKOLEN; V-MAL »Maskebal« *Kai Klinge*; Køgevej NY HANDELSKOLE: V-MAL »Fremtidsvision« 1978 *Kjeld Riff Andersen*; Parkvej CENTRALTANDKLINIKKEN: EMALJE-MAL 1979 *Kjeld Riff Andersen*.

MUS: Næstved MUS: HELLIGÅNDSHUSET med stor samling træskulptur, bygnings-tømmer, udgravning fra Skt. Jørgensgården, Karrebæksmindestue, i tilbygning Bil 1899; i BODERNE ved Skt. Peders K. kunsthåndværk, udgravet materiale fra Laurits Pottemagers renæssancetidsværksted, samling af Kähler-keramik, Sølv, Glas. JERNBANEGADES SKOLE: Japansk dukkesamling. SIGN: Hoved på det første illegale blad, som udkom i Næstved 1942.

Omø K, 1828, i tårnrummet løsholt fra tidligere bindingsværks-K med indskrift 1601, i S-væggen indskr. 1619; AT *Tony Møller*; Kalk 1576; muret F 1828; Pengeblok 1600-t.; AT 1522 i NM.

Oreby Skov, fra V: Langdysse, Høj, Jættestue, hvis dæksten ses, N for vejen højrest med to stenkamre.

Oremandsgård, 1933 *Mogens Clemmensen*.

Oringe STATSHOSPITAL, 1857 *M. G. Bindebøll* og *N. S. Nebelong*, udvidet 1868-77 *J. N.* og *N. S. N. Nebelong*.

Petersgård HG, 1776-80, rest. 1898 *Viggo Dahl*. Sidefløj LILLE PETERSGÅRD O. 1850. NR med fredede strandenge. SIGN: Hovedbyggn.

Peterskirken, 1890-91 *H. C. Glahn*; AT 1919 *Joakim Skovgaard*.

Præstø, SKT. MARIA-K, i S tilbygning med tre rige blændingsgavle 1510-20, KA afdækket 1904-06, A-predella 1910, MAL *J. Storck*; gl. AT på Ø-væg o. 1655 *Abel Schrøder d.y.*, stafferet 1657; PS 1631 *Abel Schrøders værksted*; Bly-KX O. 1700; Stole 1579, GL-MAL 1961 *Mogens Jørgensen*; EPIT 1587, 1605, 1630, 1631, 1636 *Abel Schrøder*, 1705; GS 1494, 2 O. 1557, 1571, 1584; Klokke: 1490-erne med pilgrimstegn *Jens Poulsen*; 1519 *Johannes Fastenov*; 1654 *Claves van Dam*.

GH: Adelgade: 31 1835 og 1853, Pakhus 1856; 37 Pakhus 1855; 91 1911-12 *Langeland Mathiesen*, REL *Martin Hansen*; Rådhusstræde: 3 1825 ændret 1854-56; Torvestræde: 3 Pakhus WORMS MAGASIN 1809; 7 GRUNDTVIGS HUS 1820-erne, tilbygget 1856; Torvet: 12 ARRESTHUS 1850; 10 RÅDHUS 1823 *Villads Stilling*, facade *C. F. Hansen*, udv. og omb. 1863; 11 1845; PAVILLON i Anlægget 1900 *E. Schwanenflügel*.

NA: ABILDGÅRDSKOLEN 1963 *Poul E. Hoff* og *Bennet Windinge*, TEX: »Hymne til solen« 1967 *Jette Thyssen*.

SK: Anlæg ved Frederiksminde: Buste »Frederik 7.« 1868; »Snaphane« 1951 *Axel Ebbe*, MS »Hans Hansen Mern« 1949; BIBLIOTEKET: I haven SK »Mor og barn« 1972 *Godtfred Eickhoff*, inde: SK 1967 *Erik Lagoni Rasmussen*; BØGESTRØMSKOLEN: UDS *Sv. Aage Riget*; KG »Familien Stampes gravsted« REL »Spilende engel« *Thorvaldsen*; PRÆSTØHALLEN: REL »Mennesker« 1975 *Dorte Thompson*; Næstvedvej: GFS 1921.

MUS: Grønnegade 8: HUSET I DEN LILLE BY, dukker og dukkehuse. Havnevej 4: BRANDHISTORISK MUS med brandsprøjter og slukningsmateriale. RØDE LED: det gamle pottemageri, landets ældste arbejdende pottemagerværksted startet 1898, største privatsamling af Kähler-keramik. SIGN: KA.

Præstø Fjord NR, den lave Ø MADERNE i det fladvandede NOR yngleplads for måger, terner, ryler og brushøns og overvintringssted for vildgæs og ænder, på EGEHOVED OG RONEKLINT tjørne-, hylde- og rosenkrat.

Ravnstrup HG, nedbrændt 1947, kun kældre fra 1693-95 bevaret.

Risby, Vikingetidsvej med broanlæg.

Rishøj, Jættestue N for vejen mellem SKIBINGE OG UGLEDIGE.

Rislev K, KX O. 1400 (med rom. træk); Kalk 1561; Pengeblok af omdannet monstranshus; rom. Firkløver-F; PS 1863 med fig. 1496; Stole 1560-erne og 1636.

Roholte K, nuv. udseende hovedindstand-sættelse 1883-84 *L. V. Dahlerup*; i gavlene varierede kridtstensblændinger; KA afdækket 1885-86, nymalet indskr. 1886 fra tabt korbuebjælke 1445; A-skranke 1789 *Christen Olsen*; KX O. 1450; Gotlands REL-F O. 1450; PS 1599 med REL »Doktor Morten Luther« og »D, Philip Melanth«; AT 1592 *Bårse Herreds Snedker*; Kalk med indskr. 1658; Klokke: 1599 med indskr., 1577. SIGN: Kongsolhoved. Den gl. PG ved siden af K med lang indkørsel.

Roneklint NR, kratbevokset med udsigt over FEDDET.

Rosendal HG (forh. TOTTERUPHOLM) på delvis bevaret vs; 3 bindingsværksfløje, inden for dem Hovedbygning af gl. bindingsværk og Faksekalk 1847-49 *M. G. Bindebøll*.

Rosenfelt HG, Hovedbygning 1868 *H. Sibbern*, Avlsgård med 8-kantet gårdsplads 1776-77 *C. J. Zuber*. SIGN: LADE.

Rude, Amtsplejehjemmet UDS »Solens gang« 1968 *Thomas Toft*.

Rynkebjerg, Langdysse S for ØRSLEV, ved siden af den lille Jættestue. Ved TROLDBJERG SKOV udgravet Jættestue.

Rønnebæk SKT. BENEDICT-K, faksekalk og tegl, Tårn ved skibets S-side; AT 1857 med replik af *Thorvaldsens* »Kristus« i gips; rom. arkade-F; PS 1611, ændret 1866; GS: 1705, 1737, 1798, 1798, 1799.

Rønnebæksholm HG, 1700-t, ombygget i 1800-t: TÅRNPVILLON i haven 1853 bygget til studerekammer for Grundtvig, *M. G. Bindebøll*. MS 1858 »Marie Grundtvig« . RÅDMANDSHAVEN OG LAMMEHAVEN, NR. I FRUENS PLANTAGE MS 1855 »Fæsteaflysningen«.

Rådmandshaven, højskov, Ø-partiet i totalfredet naturtilstand.

Saltø HG, N-fløjens Ø-part o. 1590, V-del og Ø-fløj o. 1600, bindingsværksfløje 1800, Trappetårn 1899-1900 *A. Clemmensen*; indvendig dekorationer *Th. Niss* o. 1900.

Skt. Mogens Kilde i MOGENSTRUP KIRKESKOV, nu omdannet til springvand.

Skelby K, frådsten, rom. toskibet med pillebårne hvælvinger; KX O. 1500; PS O. 1585 båret af Aronfigur o. 1650; Stole o. 1600; Dørfløj o. 1550; Klokke 1749 *Henrik Tessin*; GS: 1572, 1656, 1673. SV for LB 2 Langdysser og 2 Runddysser, den i S med skålgruber på dækstenen.

Skibinge K, kridt og tegl; AT 1669 *Lorentz Jørgensen*; KX O. 1325; sen-rom. Gotlands-F; PS O. 1550, Himmel 1604; Stole o. 1630; Lysearm o. 1600; Klokke

1466 *Oluf Kegge* og *Johannes Pauli*; A-forhæng i NM.

Skovlunde, mod V Langdysse, mod Ø 5 oldtidshøje, samt en Bautasten VALDEMARSSTENEN. 3 Jættestuer ved gården LANGEBAEK.

Skuderløse, ved Forsamlingshuset Bystævne med »Majsten«.

Skælskør NICOLAI-K, o. 1200, langhus med apsis direkte på skibet, hvælvinger o. 1300 på 4 murede piller, Tårn o. 1525 med kobbervejrhane 1873, på tårnets SØ-hjørne kvader med skæppemål og alen; restaureret 1958-59 *H. H. Engquist*; AT o. 1475, rammeværk 1849; Sølvs-KX 1600-t; KX o. 1500; 2 Kandelabre 1849 *J. H. Nebelong*; Mariafigur o. 1450; Gotlands-F o. 1300; F-himmel o. 1700; PS 1630; Korstole 1503; Dørfløj o. 1500; Klokker: 1516 *Johannes Faste-nove*, 1520 *Lavres Hansen*, 1562 med fr. indskrift *Martin Heuwin*; GS: 1589, 1606, 1608; på KG MM med REL 1828 »Friedrich Müller« *H. E. Freund*; »F. L. Thanch« 1820.

GH: Algade: 2 o. 1600; 20, Pakhus 1829; HOTEL SKÆLSKØR; Fiskergade: 6; Gammelgade ved KG-ns SV-hjørne, Kirkelade 1525-50, senere Latinskole; 1747 HOSPITAL; ved Broen: 2 bindingsværkshuse o. 1820; Gammeltorv: 5 med terrassehave; Nytorv: 1-2 o. 1830; Vestergade: 1 GL DAMPMØLLE 1853, 10 forhus o. 1670.

SK og **UDS**: Gammeltorv: SK »Pomona-brønd« 1946 *Johs. Bjerg*; på Rådhusfacaden: SK »Justitia« 1896 *Rasmus Harboe*, »Byvåben« af samme; i Rådhuset 2 tavler fra ældre Rådhus 1744 og 1829; SKÆLSKØR BANK: UDS 1969 *Thomas Toft*; Stolefabrikken LABOFA MOS »Livshjul« 1978 *Thomas Toft*; ved Gigtsanatoriet: stor oldtidshøj Bavnehøj; GFS 1933. SIGN: Kirkelade.

Skørpinge, se Vest-Sjællandsliste.

Slotsbakken, vs af kongelig borg i JUNGSHOVED.

Snedinge HG, kostald og lade med to sidebygninger 1663, Ø-længe 1567 og 1660. På Snedinge Hovmark RÜTZOWS HUS med lerstampede mure, o. 1800.

Snerthingård HG 1857 *F. Meldahl*.

Snesere K. AT 1728 *Rasmus Dam* MAL *Naaman Prehn*; Kalk 1732; Oblatæske 1730; Støbejerns-A-skranke 1845; KX o. 1450 på kors fra o. 1300; PS 1616 *Abel Schrøders værksted*; Degnestol 1575; Klokker: 1558 *Lavris Masson*, 1609 *Borchard Quellichmeier*; GS 1782. Ved Bredeshave GØNGEHUS (Sv. Gønge har haft gård i sognet).

Sparresholm, HG, det gl. PADDEBORG på gl. vs. Midtfløj 1609, Indskr. på avlsbygningernes indgangsport: »Da man skrev tusind sexhundred og ni den 18. martii; gak ej forbi, da lod velbyrdig Jens Spare bestille denne gård at bygge efter sin vilje.« Bindingsværksfløje 1700-t; avlsbygninger o. 1930. I gl. stald vogn-mus med 100 køretøjer og karetmagerværksted.

Stavnshøj, stor oldtidshøj.

Stejlebanke, anelig, afgravet oldtidshøj med vid udsigt.

Stensbygård, HG, 1872 *Aug. Klein*, i parken MALLINGSKLØFTER.

Stensby Skov i NV Jættestue, SØ derfor Langdysse og SØ for den 2 Langdysser. I ØSTERSKOV mod N 3 høje, mod SØ 9.

Stensved CENTRALSKOLE UDS 1967 *Carl Emil Krøger*.

Stignæs, STIGSNÆSVÆRKET 1966 *Jørgen Maglebye*, *Niels Erik Gottlieb* og *Børge Høgsted Andersen*. I STIGSNÆS SKOV stor Runddysse, ved HOLTEN Langdysse, SV for den Langdysse og 2 gravkamre, ved NORDGÅRDEN Langdysse og Jættestue. Ved stranden ALEGARDE med gl. navne. I skovens N-hjørne Skanse fra 1658 BATTERIET, mod S Skanserække.

Strandegårds Dyrehave NR, skov med meget store ege og bøge helt ud til kystskrænten med nedstyrtede træer og buske, i S-siden 4 TROLDHØJE, Langdysse og 2 bronzealder- eller vikingetidshøje. Ved STRANDEGÅRD Batteri 1807, delvis nedstyrtet i havet.

Sværdborg K, KA o. 1400, rest. 1864; AT 1601 *Bertel Snedker* (figurer 1869); KX o. 1500; PS o. 1600 med figurer o. 1665 *Abel Schrøder d.y.*; i sakristiet (nu ligkapel) Dør 1593; EPIT-MAL 1673; GS: 1582, 1619, 1655. Maria-tavle 1517 i NÆSTVED MUS. SIGN: KA. I haven til LISBETHSMINDE GFS 1920 omgivet af stenkreds *Martin Hansen*. I SVÆRDBORG nu opdyrkede MOSE stor boplads fra Maglemosekultur.

Sønder Bjerger ST. KATHARINA-K, AT o. 1520 *Næstved Apostelgårds-mester*; KX o. 1500; PS 1643; Skab og Pengetavle o. 1500.

Sønder Dalby K, Faksekalk, AT-MAL 1848 *Jørgen Roed* (Josef: portræt af maleren J. Th. Lundbye); firkantet Dåbsfad o. 1675; PS o. 1605, EPIT 1637; Kisteplader. I PETER HEERINGS FRUGT-PLANTAGE Fabriksbygninger 1947-51, fortsat 1959-61 *B. Hellweg-Møller*.

Teestrup VOR FRUE-K, ombygget 1882, KA o. 1325, stærkt opmalede og delvis

nymalede 1921-22 *N. Rich. Rasmussen*; AT o. 1630; PS o. 1615 *Brix Snedkers Værksted*.

Ting Jellinge K, tegl og kridt o. 1400; Tårnoverbygning 1747, Vindfløj med Fred. 5.s initialer; KX o. 1475; GL-MAL 1949 *Arnoff Thomsen*. Gl. AT 1738 *Chr. Holfelt*, stafferet 1741 nu på NYBORG SLOT.

Tjæreby SKT. NICOLAI-K, kamp og frådsten; AT o. 1480 *Næstved Apostelgårds-mester*; KX o. 1650; PS 1629; Stole 1525, 1557; Degnestolsfyldinger 1615; Kisteplader; EPIT 1585; i tårnummet GS 1648; MM 1828 »Th. Gliemann« med REL *H. C. Freund*. TYSTOFTE FORSØGSSTATION, have og hus *P. Nielsen*, på huset REL 1887 »P. Nielsen«. SIGN: GS 1530 i K.

Toksværd K, Faksekalk og kamp, Antem-sale o. 1550; AT o. 1600 *Bårse Herreds Snedker*, indskr. 1723; Kalk 1592; rom. Firkløver-F; PS – oprindelig lektorium – 1606, *Abel Schrøders værksted*; Herskabsstole *Abel Schrøders værksted* og 1620 *Henrik Snedker*; Klokke 1580 *Matthias Benninck*; GS: 1583, 1726, 1832. SKOLEN: REL 1978 »Slattenpatten« *Ib Wolffbrandt*. FORSAM-LINGSHUS 1888. Uden for *Ib Wolffbrandts Værksted* i RAVNSTRUP MOSE SK og REL.

Tornemark CENTRALSKOLE: 4 REL »Livs-aldrene« 1944 *Gunnar Slot*.

Trudshøj, afgravet bronzealderhøj, 1895 fundet plankekiste med stor bronzekedel »Skallerupvognen« o. ÷1000. SIGN: Skallerupvognen.

Tvillingehøje, 2 sammenbyggede høje ved LYNGBYGÅRD, Ø for gården Langdysse.

Udby K, KA over hvælvene medaljoner o. 1200, i sakristiet ornamenter o. 1350, i korhvælvet og på V-forlængelsens N-væg 1578, restaureret 1885 *Jac. Kornrup*; AT 1585 *Bertel Snedker*; KX o. 1450 og o. 1500; rom. REL-F; PS 1584 *Hans Snedker*; Bænk o. 1476; Stole 1619, 1626; Pengeblok 1619; Dør o. 1600; EPIT 1725; GS: rom. (Absalon), 1599, 1603, 1636; 4 REL fra AT o. 1500 i VORDINGBORG MUS, Processionsstage af træ o. 1525 i NM. I PG Grundtvig-mus med hans pultskrivebord og bøger. Ved gade-kæret GFS 1920 omgivet af 30 sten med bomærker *Ove Haase*. SV for LB Langdysse.

Ugledige, GALGEBAKKEN i STOKKET SKOV, hvor Balle-Lars henrettedes 1860.

Ulse K Kridt og Faksekalk, AT-MAL 1867 *Jørgen Roed*, Ramme *Th. Bindesbøll*. GS: 1663 (med sekundær indskr.), 1715,

1717 (med dramatisk skildring af indebrænding), 1753.

Ulvssund, SIGN: DRONNING ALEXANDRINES BRO til Møn 1939-40, *Anker Englund*.

Vallensved, i korgavlen rom. kridtstenshoved; rom. Tårn med tøndehvælvet rum åbent mod skibet med rundbuearkade; ved langhusmurene støttestiller o. 1870; KA 1500-25 og Dommedagsbillede o. 1550 og indskr. 1682, restaurerede 1941-42 *Ole Sønnergaard*; AT Katekismustavle o. 1600; Kalk o. 1600; Jernstage med 6 lyseholdere o. 1500; Dåbsfad o. 1650 med Evas skabelse og Vorherre med rundpuld det hat; KX 1250 og o. 1525; Klokke 1494 *Oluf Kedge* (?) SIGN: Jernankre.

Vejlø SKT. ANDREAS-K, KA o. 1275 restaureret 1872 *Jac. Kornerup* og 1918 *Ole Sønnergaard*; AT 1669 *Abel Schrøder d.y.*, stafferet 1693; i koret Skt. Andreas-tavle o. 1525; på A KX 1845; rom. Sandstens-F; Stole 1668 *Abel Schrøder d.y.*; PS 1668 *Abel Schrøder d.y.*; Klokke 1506 med aftryk af brakteater og pilgrimstegn; EPIT med ramme af *Abel Schrøder d.y.* 1640-rne, MAL 1664. 3 Småfigurer i NÆSTVED MUS. SIGN: Prædikestolsstøtte »Slattenpatte«.

Venslev K, AT o. 1650 MAL *Carl Bloch-kopi*; Kalk 1578; Dåbsfad o. 1575 med REL »Skt. Jørgen«; KX o. 1475; PS o. 1600. AT o. 1500 i NM.

Vester Egede K, nuv. uds. 1876 *Th. Zeltner*; rom. REL-F med *Luxuria* (på hovedet); Malmlysekrone o. 1525; Kalk o. 1600.

Vester Egesborg K, AT 1650-60 *Abel Schrøder d.y.*; PS 1632 *Abel Schrøder d.y.*; Stol o. 1625; Kalk 1737; Smedejerns-F 1670-erne; Støbejernsstager og A-KX o. 1825; i sakristiet 1600-talsbord; 2 Klokker 1620, 1621, begge *Rudolf Borchart*. Ved landevejen MS 1860 »Per Jørgens Brønd«.

Viemose, foran Balle Strandvej 8 bronzealdersten med 6 skåltegn.

Villa Gallina, udflugtssted i HESEDE SKOV.

Vindbyholt Kro, gæstgivergård nævnt 1523, kendt fra Grundtvigs overnatning, hvor han blev angrebet af djævelen.

Vintersbølle Skov VALDEMARSSTENEN med hesteskoformet hulning fra Kong Volmers ridt.

Vordingborg VOR FRUE-K, polygont kor o. 1400 rest af enskibet langhus, nuværende skib o. 1450, tredelt af to rækker ottekantede piller, nuv. udseende restaurering 1863 *J. D. Herholdt*. Sakristi o.

1450 med blændingsgavl; på S-siden Solur 1800-t; KA o. 1470 *Helligtrekongermesteren*, restaureret 1879 *J. Kornerup* og 1932 *Egmont Lind*, i tårnhvælvet Bomærke med indskrift »Michild Neilsøn«, tårnets bygmester?; AT o. 1640 *Abel Schrøder d.y.*; Side-A o. 1500; Kalk o. 1500; Vinkande i »oldnordisk stil« 1877; Korgitter o. 1640 *Abel Schrøder d.y.*; KX 1882 *Niels Waldemar Fjeldskov* og *J. Kornerup*; PS 1601 *Bertel G.*, ved PS 4 Timeglas 1600-t; Sandstens-F 1612; Stole 1590-erne; i våbenhuset Brudebænk 1700-t; Orgelpulpitur 1626; MAL »Sandt Kristusbillede« o. 1600; MAL »Frelserens højde«, en rød streg angivelig en tiendedel af højden: 17,5 cm; SK »Kristus« 1956 *Gunnar Slot*; F *Gunnar Slot*; Klokker: 1465 *Peter L.*, 1560, 1617 *Mickel Westfal*; EPIT: 1602, 1620, 1622, 1637 »Anders Arrebo«, MAL 1633; 1640 *Abel Schrøder d.y.*; 1716 (med kårde); 1734, 1769 (indskriften!); 1793, 1828; GS: 1480, 1533. VOR FRUE-KATOLSK-K, kælder-K 1934 *J. Tidemand-Dal*.

GH: GÅSETÅRNET, eneste bevarede del af VORDINGBORG BORG, taget (og gåsen) fra restaurering 1871; i 3. stokværk rom. plankevæg fra ældre stavbygning; RÅDHUSET 1843-45 *Peter Kornerup*, sidefløj 1896 *F. Wilsbech*; APOTEKET 1826, MP »M. Aarslef – Esprit de Valdemar« 1836; Algade: 76 o. 1825 *M. A. Goldschmidts* fødehus med MP; ved indgang til Slotsruinen det gl. SPRØJTEHUS; Farimagvej: Missionshuset 1886.

NA: ROSENVANG PLEJEHJEM 1968 *Dyck-Madsen*, HA *M. Klintsø*, UDS: »Livsforløbet« 1975 *Kai Klinge*; RÅDHUSANLÆG 1970 HA *M. Klintø*; SEMINARIETS IDRÆTSANLÆG 1967 HA *Torben Michelsen*; STORSTRØMSBROEN 1938 *A. Englund*.

SK: Banegårdspladsen: Springvand »Eos brønd« 1937 *Harald Quistgaard*; ISLINGESKOLEN REL »Cirkus« 1980 *Tulla Blomberg*; Kirketorvet: MS »Frederik 7.« 1968 *L. Prior*; MS »J. E. Suhr«; P. A. Heibergs GS hidført fra Paris 1909; KG ved Nordhavnen: SK 1973 *Gunnar Slot*; Københavnsvej 74 PANTHER-PLAST: SK »Panther« 1938 *Gunnar Slot*; ROSENVANG PLEJEHJEM: SK »Hjorte ved vandingssed« 1974 *Jytte Thompson*; SLOTS-TORVET: GFS 1920 *Martin Hansen*; SPAREKASSEN SDS: REL »Dreng, der har tjent en skilling« 1968 *Karl Emil Krøger*; SYGEHUSETS KAPEL: REL »Den fortabte søn« 1960 *Gunnar Slot*; URNEHAVEN MM »Fællesgrav« *Gunnar Slot*; VINTERBØLLE SKOLE Nyråd: SK »Mor og barn« 1963 *Poul Sørensen*.

UDS: RÅDHUSET: MAL »Frugtplukkere« o. 1965 *Gertrud Boberg*; UDS 1977 *Villy*

Daugård.P.; STATSEMINARIET V-MAL 1975 *Søren Hansen*, TEX »Zenit II« 1972 og »København III« 1971 *Jette Thyssen*; VINTERBØLLE HOSPITAL, i opholdsstuen »Børns leg og færden i naturen« 1942 *William Scharff*.

MUS: Sydsjællands mus med Oldtidsrum, Vordingborg-udgravninger og byen i 1600-t, Kirkeinventar, Dragt- og tekstilsamling bl.a. fra Køngfabrikken, Mindestue for M. A. Goldschmidt, Historisk-botanisk Have HA *G. N. Brandt*; i Voldgraven 20 forskellige andesorter og på »Dyreengen« hjorte, mankefår og påfugle. SIGN: KA.

Vridsløse, ruin af K nedlagt 1560; der holdes gudstjeneste i den to gange om året, GS 1647. F i HERLUFSHOLM KLOSTERGÅRD.

Øbjerggård HG, hovedbygning 1846, sidefløj o. 1880, ombygget 1892-93, restaureret 1933. Den gl. hovedbygning i LB, o. 1790. I HGS have vs »Lille Gurre«. I skoven MS 1819 »C. G. Voelcher«.

Ørslev K (ved Vordingborg, Bårse Herred), toskibet med piller; AT 1741 *Oluf Jacobsen*, Antemensale-MAL 1606 i skibet; Monstransskab o. 1500; KX o. 1250; PS 1639 *Abel Schrøder d.y.*; Stole o. 1600; Dør 1300-t.; Kirkelade med blændingsgavl o. 1500. SIGN: Jernbunden dør. FORSAMLINGSHUS 1888. På ØRSLEVVEJ i dyrlæge Andersens stendige bronzealder-skib på sten. 1 km S for LB Langdysen RYNKEBJERGS KIRKEGÅRD og lille Jættestue.

Ørslev JOHANNES DØBERS K (ved Skælskør, V. Flakkebjerg Herred) KA o. 1350 restaureret 1886 *Jac. Kornerup*, genrestaureret 1938 *Egmont Lind*; AT 1625; KX o. 1350; PS 1625; Klokke 1591 *Borchard Quellichmeier*; EPIT: 1626, 1636; GS 1711, 1738; i N-kapel 7 sarkofager og 5 kister; 3 figurer 1300- og 1400-t i NM; på KG MM med REL 1897 »P. Nielsen Tystofte«. SIGN: KA.

Øster Egede TREFOLDIGHEDS-K, Faksekalk, rom. Tårn; Kapel ifølge indskriftstavle 1774; AT 1614; MAL *Frederik Storch* o. 1860; 2 figurer fra AT o. 1500; Sidefigurer fra KX-gruppe o. 1500; rom. Tønne-F; PS 1616; Lysearm o. 1650; GS 1548, 1557 begge *Roskildeværkstedet*; Kisteplader. Smertensmand i NM.

Øster Egesborg K, A-bord af støbejern o. 1825; AT-MAL 1868 *A. Dorph*; Kalk 1563; PS o. 1600 *Bertel Snedker*; Klokker: 1626 *Felix Fuchs*, 1768 *M. C. Troschell*. I PG »Chr. Richardt-værelse« 1870. Mikaelfigur i NM. SIGN: F.

Nadveren. Kalkmaleri på korbuen i Gerlev fra o. 1420. Akvarel af forfatteren 1943.

Morten Maler i Gerlev

De to store kunstnere, som tegner *Syd-sjælland* i vor kunsthistorie: maleren Morten og træskærereren Schrøder, står begge med temmelig udflydende konturer. Navnene dækker kollektiver, værksteder.

Men Morten er, som vi møder ham i Gerlev, klart nok individualiseret. Han har selvbevidst skrevet over det store nadverbillede på triumfmuren: »Martinus malere bene fecit, Morten maler har gjort det godt«. Alt for sikker skal man næppe være på at »bene fecit« er udtryk for selvtilfredshed. Det kan lige så godt betyde »restaurere«, »gøre godt igen«. Der kan have været billeder før, som han har erstattet med nye. Hvis denne Morten Maler er ham, som *Christian 1.*

og hans dronning tilbragte nytårsaften hos i Slagelse 1472, må han have været en ung mand, da han satte sit navn på Gerlev-malerierne, for de må af mange grunde være malet mellem 1420 og 1425.

Men selve den anmassende signatur er et tidens tegn. Middelaldermestrene havde været anonyme; det er renæssancen, som begynder med kunstnernavnene. Og hans »skyornamenter« er lyssende renæssance.

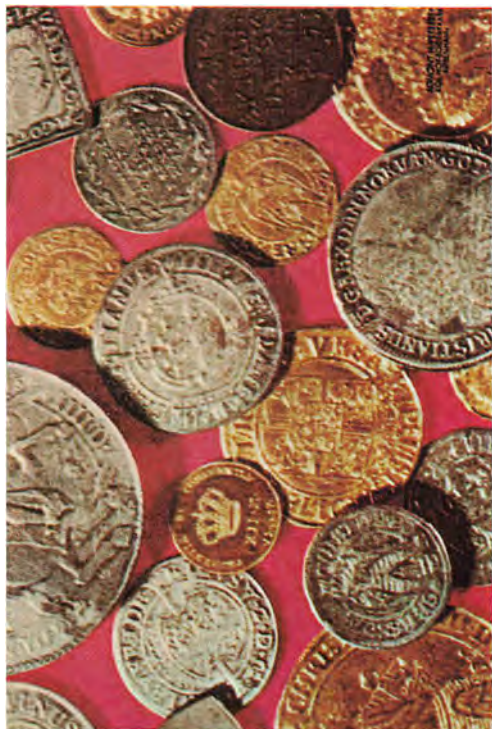
De runde skiver over hinanden kunne ligne en regnbyge af guld-, sølv- og kobbermønter. Vi befinder os på tærsklen til pengeøkonomien. Bag renæssancens elskede møntornamenter ligger pengeøkonomiens afløsning af den gamle naturaløkonomi, runde, rullende skillinger.

Nadver og Gethsemane

Nadverbilledets langbord er dækket med olmerdug med grønne og sorte striber og har frynser på den nedhængende forkant. Foruden af runde træspisebrikker består opdækningen af to slags brød: trekantede strutter og rombeformede gifler samt nogle skåle og foran Kristus et bæger. To af apostlene har knive, og der ligger en på bordet foran en tredje.

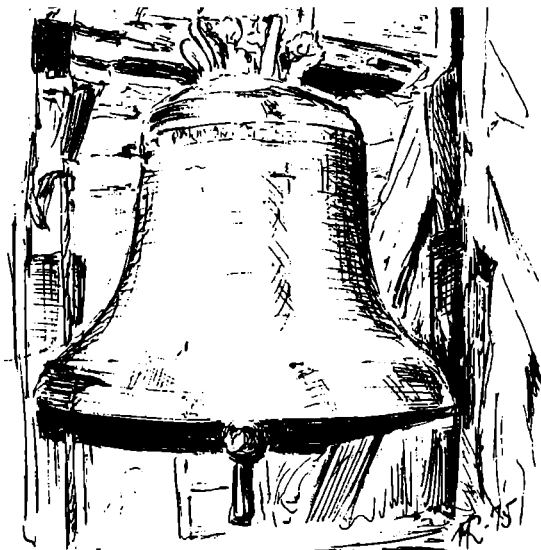
Judas er ikke udskilt fra de andre apostle. Når Johannes i Jesu skød ikke har glorie, kan forklaringen vel kun være, at det havde brudt opbygningen med den lange række glorier ud til begge sider af frelserens kløverbladglorie i midten. Perspektivet er typisk overgang fra fladestil til renæssanceperspektiv: spisebrikkerne er helt runde, set fra oven, skålene fra siden, men med ovale åbninger.

Fra en mønt- og medaljesamling.

Nadverbilledet i Gerlev, som det nu ser ud. Fot. Leif Grage 1980.

Mogens Rasmussen: Klokken i Gerlev, 1979.

Tegning, farver og skrift

Indrammende, adskillende og sammenbindende fremstillingerne slynger sig overalt røde rankeslyng med gule, grønne og grå blade, et livsaligt viftende løvværk af spydformede søblade og fligede vinbladsranker med grønne og gule drueklaser, som mistænkeligt ligner humlekopper – Morten har vist aldrig set en vindrueklase. På ribberne sparremønstre og kvadreringer og i hvælvingsspidserne store pragtfulde rosetter, i midthvælvet den vældige møntroses byge af guld- og sølvmønter fra himlen.

Farveholdningen er lys ungdommelig, et dansende og legende spil af kolde og varme toner, grønne og gyldne klange. Og tegningen er lige så overlegent frimodig, der er en skødesløs sikkerhed over de langbenede gotiske skikkelser, sågar de rustningsklædte er »uden tyngde« som det hedder i Dagmarvisen.

En høstdag i Gerlev

Jeg husker, som var det i går, en augustdag for længe siden, jeg var der med et hold elever fra Gymnastikhøjskolen.

Lige uden for kirkegårdsmuren forkede de hvede i hæs.

Fra Lorentz Jørgensens altertavle i Gerlev, 1676.

Der var svalt og stille under hvælvingerne og de unge mennesker lagde sig – halvt som demonstration, halvt for bedre at kunne se – på ryggen på gulvet; men efterhånden som jeg snakkede om billederne vågnede de kendeligt op. Det endte med at de stod og kærtegnede den gamle skæve døbefont. »Har den virkelig stået her 800 år?«, hvortil jeg naturligvis svarede, at det havde den ikke. Oprindeligt havde den stået mellem de to døre i den anden ende af skibet: Dåben er indgangen til kirken.

De var der med det samme: »Skal vi ikke flytte den tilbage til den rigtige plads?« Og klokken gjorde det helt af med dem, da vi konstaterede stavfejl i indskriften: »hleþ« i stedet for »help«. Vi stavede: »hleþ Ihesus Maria, Anna og Sancte Susanne, alpha et omega, deus et homo, o, rex gloriæ«, og jeg oversatte: »begyndelse og ende, Gud og menneske, o, ærens konge«. Og signaturens »L« for Laures Hansen. Herregud da, 1522! Da Didrik Slaghek blev brændt på Gammeltorv i København for kætteri.

Forbi Falkensten til Sludstrup

Forbi herregården *Falkensten* med énetages hovedbygning fra 1774 bygget af materialer fra det nedbrudte *Antvorskov Kloster*. Den mægtige bindingsværks-lade er ikke meget mere end hundrede år, men det vældigt buede valm-stråtag får en til at tænke på Trelleborghusene.

Kalkmalerierne i *Sludstrup* er en snes år yngre end *Gerlevs* vi kommer fra, og *Gimlinges* vi er på vej til, som begge er signeret af *Mester Morten*. *Sludstrupbillederne* tilskrives »Kongstedmesteren«, hvis kendingsmærke går for at være de »klejnevredne« skyer.

Nu har jeg mistanke om, der er en hel del kalkmalerier, Morten har malet efter de signerede ungdomsarbejder. Hvis det er ham *Christian I.* var gæst hos 1471, må han jo have bestilt noget i mellemtiden, og eftersom han på det tidspunkt må have haft det fornemste hus i Slagelse, værdigt til kongeligt gæsteri, må han have haft gode indtægter.

Kan *Kongstedmesteren* ikke være *Morten* på sine gamle dage? Efter at han har løbet hornene af sig og er fulgt med tiden?

Billederne er hårdt medtagne, men vestvæggens *Dommedag* – hvoraf kun overparten er bevaret – er storslået, med de salige lykkeligt smilende på vej ind i himmelborgen, som har kulørte tagsten og blyndfattede ruder.

Kalkmaleri i Gimlinge med Morten mæsters signatur.

Gimlinge

I *Gimlinge* fortsætter vi vore *Mortenstudier*.

Mesteren har åbenbart taget dem i en anden rækkefølge, end vi gør. Vi kom til det resultat, at *Gerlevmalerierne* må være udført mellem 1520 og 1525 – hvorfor ikke 1522, da klokken med stavfejl blev støbt og menigheden åbenbart var i spendərbukserne?

Gimlingebillederne er signeret på latin: »Morten gjorde dette«, og: »I det år tusind fem hundrede og nys det niende – da maltes påskebilledet i hvælvet...«

Sådan har han altså malet til at begynde med, at sige, hvis vi ikke har endnu tidligere malerier af ham, i *Mogenstrup* måske, som vi kommer til om lidt.

Helhedsvirkningen er som i *Gerlev*, men nogle småtræk afslører, at han har tilegnet sig nogen af den ny tids lærdomme i mellemtiden.

Hans »omvendte perspektiv« i gravlæggelsessarkofagen her over hans store signatur er et primitivt træk.

Kisten er tegnet sådan at den side, der vender frem mod beskueren, er kortere end den højere oppe – og længere inde i billedet. På de gamle billeder befinder maleren sig så at sige inde i sit billede, ser tingene derfra ud mod os, men i renæssanceperspektivet har han byttet

Falkenstens lade.

Eggeslevmagle toskibede kirke.

plads og befinder sig foran billedet, ser tingene udefra.

Morten er mellem Gimlinge og Gerlev trådt ud af sine billeder og ser dem ikke længere »indefra«.

Boeslunde

Boeslunde er Danmarkshistorie af den gode gamle slags. Efter *Saxo* lod *Absalon* der sværdene synge messe palmesøndag 1158. Bispens slog med sine 18 huskarle 24 vendiske skibe på flugt. Hvis de har været normalt bemandede, har der været 40 mand på hvert skib, det vil sige ca. 1000 mand i alt. »Kun få af fjenderne reddede sig«. Hver dansker har klaret et halvt hundrede vender.

Guldkar fra Borgbjerg Banke. Nationalmuseet.

Borgbjerg

Borgbjerg Banke lige sydvest for kirken er nu friluftsteater.

Det har den vist været før.

Den blev landskendt, da den socialdemokratiske politikers bedstefar 1842 fandt to guldskåle i den, som havde så stor guldværdi at dusøren kunne finansiere sønnesønnens teologistudium, og det er forståeligt, at han tog navn efter banken. En menneskealder senere blev fundet 4 guldkar til.

Og i mosen nogen hundrede meter syd for banken rester af to lur.

Højen, som er blevet totalt spoleret af friluftsteater og mindeanlæg, havde efter de gamle beskrivelser »terrasser«.

Der kan vist ikke være megen tvivl om, at *terrasserne* er rester af ramper som dem, vi har set i *Nymarksskoven* ved *Egeskov* på Fyn og ved *Illebølle* på Langeland, begge steder spiraldrejede. En processionsvej har i solvendt sneglegang ført op til helligbjergets top.

Vi vil på vor fortsatte Sydsjællands-ekskursion støde på en fjerde efter min mening oplagt *spiralhøj* i haven til *Høvdingsgård Østergård*, ikke langt fra det gamle helligsted *Viemose*, som bestemt har fået sit navn i bronzealderen.

Den plyndrede kirke

Også den store toskibede valfartskirke er plyndret.

Den firfløjede altertavle fra lige efter 1450, *Boeslunde-mesterens* hovedværk, er bortført til Nationalmuseet. Både skulpturer og maleri noget af det allerypperste fra tiden. Men den er altså ikke i Boeslunde. Derimod er *Helligorskilden*, det hele begyndte med, stadig ved magt lige nord for kirken.

Eggeslevmagle

Kirken må være meget gammel, rimeligvis fra før eller lige efter 1100, og det står så at sige på skibets mure af små, rå og kløvede kampesten blandet med frådsten, tydeligvis placeret med omtanke, nogen steder lagt på højkant eller i sildebensmønster, abstrakt kunst af format! Og inde i kirken er der tegninger nogenlunde lige så gamle. Over hvælvingerne i skibets vestgavl er et par rundbuede åbninger til, hvad der har været et herskabspulpir i den tilbygning, som blev underetage i tårnet. Når herskaberne har kedet sig under gudstjenesten, har de kradset tegninger i kalken. Navnlig et selvportræt (?) af en

1100-tals ristning i tårnrummet i Eggeslevmagle.

drabelig kriger med løftet sværd, som kunne være hentet fra Bayeux-tapetet, men også skibe med højtsvungne stævne. De er heldigvis ikke restaurerede.

Kirkerummet er toskibet og piller og hvælvingssribber står i røde tegl.

Den store altertavle fra før 1500 fortjener et detailstudium; de hængte røvere er formidable og opstandelsesrelieffet en suveræn komposition.

Vi plejer ikke at gøre meget ud af dåbsfadene, men Eggeslevmagles er ikke den normale Nürnbergimport, men nederlandsk, med relief af *Saul*, som styrter sig i sit sværd, et ejendommeligt motiv på et dåbsfad unægtelig; men det er det naturligvis heller ikke lavet til. Det skal nok have interesseret gæsterne ved gildesbordet, hvor det har været skyllefad. Ved selvmorderens fod står en lille hund og det foregår i en skov med fugle i løvværket og er indrammet af springende hjorte.

Dåbsfadet i Eggeslevmagle o. 1650 med Sauls selvmord.

Kanehøj

Den store høj lige op ad landevejen er aldrig udgravet, men det er troligt, det drejer sig om en bronzealderhøj af samme slags som Boeslunde- og Slotsbjergbyhøjene.

H. C. Andersen oplevede som skole-dreng i Slagelse en henrettelse på den, som han har beskrevet:

»Ved denne tid skulde der i nærheden af Skjælsgør tre mennesker henrettes. En ung 17-årig pige, der, eftersom faderen var imod hendes kærlighed, fik elskeren og en tjenestekarl til at dræbe ham, efter at hun selv forgjæves havde forsøgt det med rottekrudd. Øverste klasse fik frihed for at tage derned og se det; vi kørte om natten; udenfor Skjælsgør steg vi af og gik til byen, jeg kom akkurat til porten, da de dømte kørte ud, så jeg netop har seet ind i, men ikke været i denne by. Pigen var meget smuk, men dødbleg, med et forunderligt udtryk stirrede hun på mængden og egnen rundt om, hun lå i kjærestens arme, han var rød og sund at see til; tjenestekarlen var guulbleg, med lange sorte hår der hang ham over ansigtet. Nogle andre tjenestekarle råbte ham lev vel, han tog hatten af og nikkede. – De tre præster fulgte dem op på retterstedet; det var sådan en smuk morgen, de sang alle 6 en salme og jeg hørte pigens klare stemme over alle de andres. – De kyssede hinanden og præsterne, til sidst kyssede hun kjæresten endnu en gang. Først ved det andet slag faldt hovedet. Nu fulgte de to andre, der på samme blodige blok lagde deres hoveder; jeg var kommet ind i kredsen, syntes at deres blik havde stirret på mig, jeg var forunderlig tilmode.«

Knud Raaschou-Nielsen: Gammel kirkegård. Skælskør 1972. Kunstmuseet i Sorø.

Truels Sørensen: Huse i Skælskør, 1978.

Skælskørs vartegn

I en kvader på sydøsthjørnet af koret i kirken er hugget en cirkel med kors, som umiddelbart ser ud som et bronzealder-solhjul, men næppe er det.

Fugerne er mistænkeligt skarpthuggede og ved siden af en lige, lodret streg. I sognepræsten P. Edvardsens beskrivelse fra 1759 omtales den som: »Skælskør Bys vartegn eller bomærke, hvad man skal kalde det, een alen og een skæppe..., Skælskør alen er en stiv Sjællands-alen og vel derover, skæppen er gammelt mål, da der gik 6 skæpper til tønden...«

Mens vi er ved kirken: den gyldne hane, som galer fra tårnetaget over Skælskør, er et nyt påfund, fra 1873, men Kirkeladen, som har været latinskole til 1740, er nok lige så gammel som kirkens ældste del.

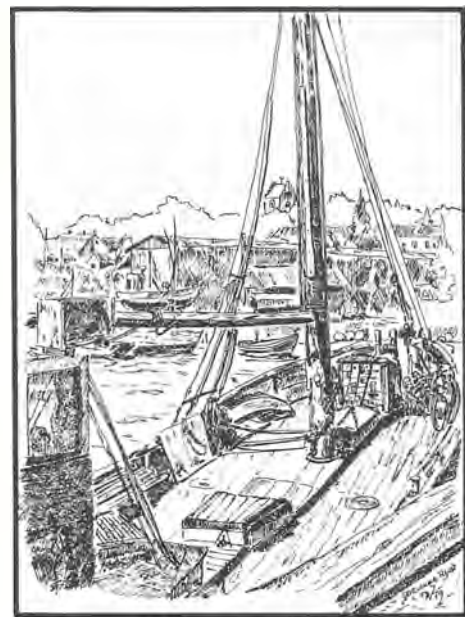

Foroven: Kirkeladen, som var latinskole til 1740. For neden: Kalkmaleri i Sæby Kirke i Vendsyssel med middelalderlig skole o. 1500.

Brogelænder i Skælskør. Susanne Mertz fot. 1979.

Peter Rye Vadmand: Skælskør Havn, 1979.

Magdalena ved korsets fod på altertavlen.

For ikke at risikere noget vil jeg indskrænke mig til at afskrive Johannes V. Jensens hovne karakteristik:

»Skælskør er blevet halv berømt som en latterlig by. Men jeg må sige den skuffede til dels mine forventninger. Så har jeg virkelig været i langt mere snollede byer i Danmark... Skælskør er ikke i nogen henseende mærkelig, jeg ser ingen mulighed for at skildre den direkte. Hvis jeg ikke havde besøgt den, tror jeg indtrykket var blevet noget nær det samme.«

Og citere Kumbel – som ikke er fra Skælskør.

»Blandt alle de byer i verden – som lokker med liv og kulør, – er ingen så håbløs at glemme – som byen derhjemme – Skælskør. – Lunet i bunden af fjorden, – lejret om toppede stier, – knørkler den

over sin bakke – i snørklede små scenerier. – Lyset om guldgule huse – tiden, som tier... Giv mig den fred i Skælskør!«

Skælskørs fremtid

I skrivende stund har Skælskør byråd netop vedtaget en ny regionalplan, som indbefatter bygning af et PVC-værk ved Stignæs. PVC er polyvinylchlorid, et plastik-stof, hvis produktion er forbundet med store forureningsproblemer, anses for kræftfremkaldende og skyldes for at forårsage katastrofal indflydelse på arveanlæggene.

Over halvdelen af beboerne har underskrevet en adresse mod bygningen af fabrikken, men det har byrådet altså ikke taget hensyn til.

Giv mig den fred i Skælskør...

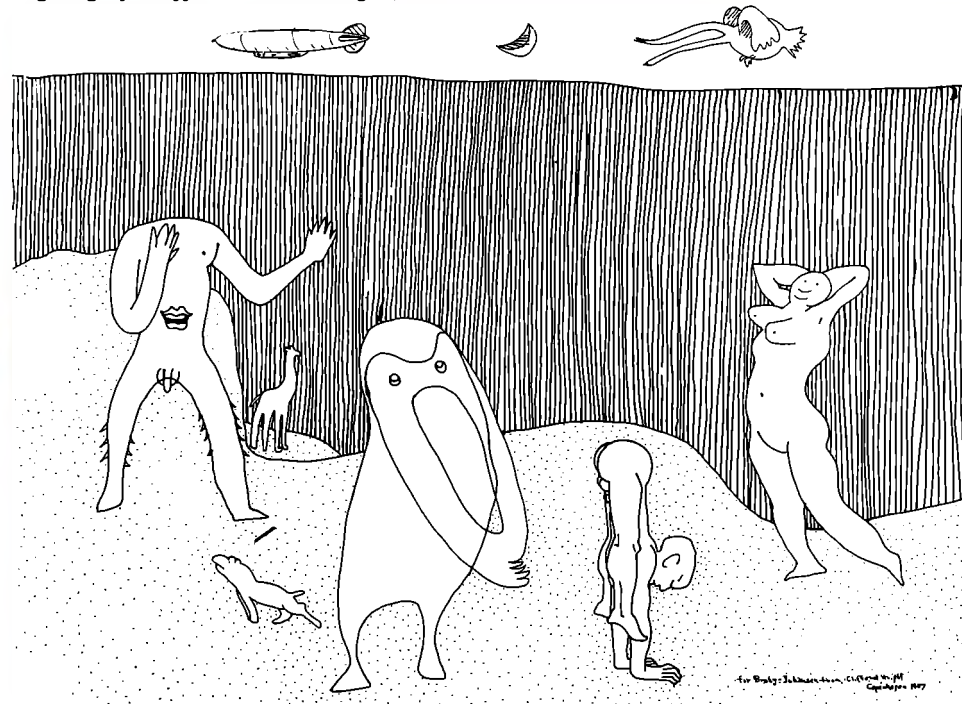
Skælskørs beskæmmelse

Da førnævnte pastor Edvardsen udsendte sin bog om byen vakte den stor forargelse. Han blev kaldt »en gøgeunge« og bogen »Skælskørs beskæmmelse«, fordi han »ligesom i et gadespejl tog alt med«.

Thomas Toft: Livshjul. Stolefabrikken »Labora«, 1978.

Tegning af Clifford Gress Wright, 1957.

Borreby, opført 1556. Gavlene havde oprindelig svungne kamme. Restaureret 1924 af Mogens Clemmensen.

Zakarias Nielsens Borreby

Zakarias Nielsen, som er fra egnen, skriver: »Som en lang gul lineal stikker vejen lige ud fra bakken syd for Skæl-skør til den nærliggende herregård *Borreby*. Er man under vandringen ud ad denne vej blevet gennembagt af sommersolens glød, vil man snart blive afsvalet i lindenes skygger omkring det gamle herresæde. – Det er i middagstiden, den dybeste stilhed hviler over gården, de gamle, mørke bygninger står hyllede i gådefuld alvor, der lokker og truer på én gang. Man ved ikke rigtig, om man tør stole på denne fred; man ser op ad den høje, alvorlige, mørkerøde borg, en middelalderlig mindelse slår en i møde – mon der ikke endnu står kogende kedler inde bag skoldehullerne, og kigger der ikke ildvåben ud af åbningerne i hjørnetårnet?

Gården ligger ved et mosedrag, så den så at sige har været utilgængelig fra tre sider. På den fjerde ligger den stærke borg på en firkant af dybe grave. Borgen, der fra gammel tid benævnes

»det store hus«, er en mægtig bygning på to stokværk, der bærer en meget høj, fremspringende overdel med granitpyrdelser. De høje kældre er byggede af store tilhugne gråsten, medens borgens murværk ellers er opført af røde teglsten. En fliselagt bro danner forbindelsesleddet mellem borggården og den lille firkantede holm, borgen ligger på. Ingen vogn kan køre for dennes dør. Pladsen på øen er så snæver, at slottet næsten helt fylder den. Loftrummet har i gamle dage dannet en stor våbenhal med vægtergange langs siderne og vinduer i gavlene. Fra disse vinduer og vægtergangens luger kunne de væbnede svende udspejle omlandet, og nærmede en fjende sig, da fyldtes skydeskårene med små kanoner og hagebøsser, medens vandkedlerne bragtes i kog for i fornødent fald at kunne afgive deres indhold til en varm hilsen gennem skoldehullerne. Også trappetårnet på bygningens modsatte side taler selvtryghedens mål og misser hånlige med sine mange små øjne til enhver, der vil nærme sig det med onde formål.

Borgens indre svarer til dens ydre. Man ved ikke, hvad man mest skal beundre: de store vævede flanderske billedtæpper og gamle gyldne svinelæderstapeter i en del af hallerne, eller de ejendommelige, gammeldags dyre-, blomster- og frugtmalerier, der pryder andre rum...«

Så vidt *Zakarias Nielsen*. Jeg har ikke set andet derinde end stensamlingen.

Men selv om man ikke kommer ind får man et godt indtryk af, hvordan en herregård så ud efter at bondekrigens folkeoprør var slået ned og adelen befæstede sin magtstilling, nok havde indstillet sig på nye tider – med de store fladrundbuede vinduer og flot svungne gavlkamme, som nu er væk – men stadig regnede med mulighed for ny bondeopstand. Endnu for hundrede år siden var der vægtergange langs ydermurene og i midttårnet på nordsiden et ildsted til smeltning af bej til skoldehullerne. Fra de fremspringende tårne kunne alle bygningens sider bestryges.

Fare hen

Jeg afstår fra at citere fra *H. C. Andersens* »Vinden fortæller om Valdemar Daa og hans døtre«, fordi jeg ikke synes det går an at plukke stykker ud af det mægtige sproglige naturmaleri, hvor alt er musikalsk gennemkomponeret som intet andet af *H. C. Andersen*s mange sproglige mesterværker. Et eventyr, men ikke et *H. C. Andersen* har fundet på, men har lyttet sig frem til. Ikke han, men vinden er det som fortroligt ømt hvisker og hvislende hviner: *Fare hen!*

Basnæs

Herregården ser vældig romantisk ud med tårne og kamgavle, men den er bygget 1842 af *G. F. Hetsch* i »den fortvivlede normanniske stil, denne arkitekt yndede« (*Palle Rosenkrantz*).

Men gravene udenom er de gamle og over portgennemkørslen til ladegården er indmuret en sten med en ørn og indskrift dels på (dårligt) spansk og dels på dansk: »Ørnen bygger på højen hald...«

Den har været inspirationen for *Carl*

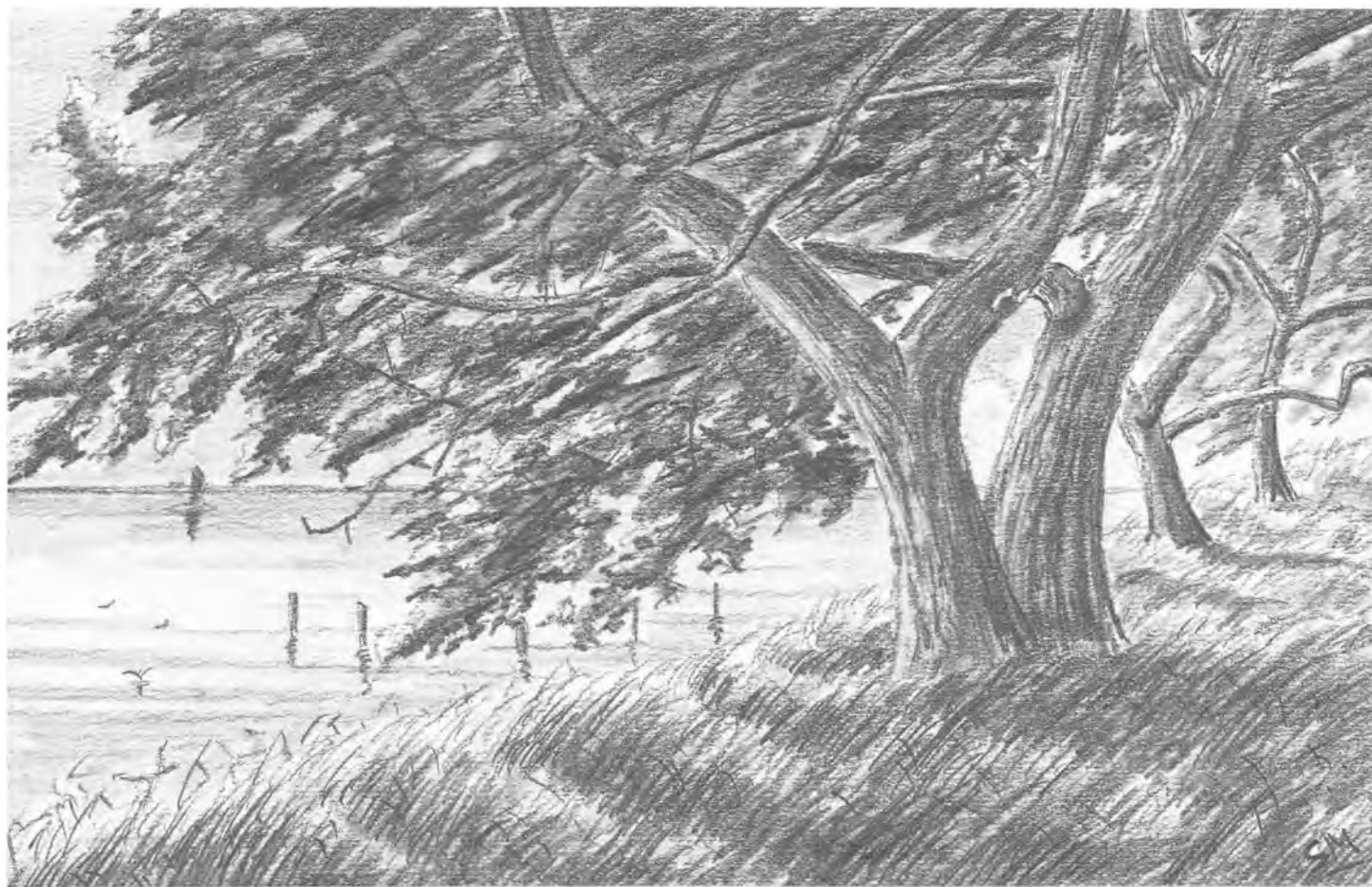
Baggers store digt »Fragmenter af den spanske krønike«, som er en spansk kostumeret Basnæs-beskrivelse.

Carl Bagger er *H. C. Andersen*s samtidige og kan for så vidt siges ikke at have været en så velset gæst på Basnæs som *Andersen*, eftersom han blev smidt ud efter at have forført datteren, så da han efter faderens død ægtede hende, kunne han hjemføre en 9 år gammel søn. Han har ikke blot digtet om herregården: »Imod sydvest på Sjællands friske strande – der står fra riddertid en herregård – med udsigt over bæltets mørke vande...« men malet hele landskab i vers, der er bedre end *Andersen*s tilsvarende: »Nu er der grønt og smukt på landet – nu køre bønderne med hø; – og storken står i mosevandet – den hvide fisker fik en frø... Og moskovitten næsvist synger, – på engen hoppe brune føl; – på marken vandre bondeklynger, – de svede stærkt og drikke øl... Nu blomstrer frodigt kejserkronen – og gyldenlakken glimter rød; – nu gnaver rotten i melonen, – nu tænkes ej på vildtets død. – Forvaltren prygl på de dovne, – krakilske bønder med sin stok...«

Kalk og disk fra Magleby Kirke ved Skælskør skænket af Borrebys bygherre Kansler Johan Friis.

Svend Møller: Træer ved stranden ved Basnæs Skov 12. juli 1914.

Kædedansen i Ørslev Kirkes sydkapel, fra o. 1325.

Ørslev

I den store pilgrimskirke, som skylder sin storhed *Skt. Hanskilden* »udfor kirkens nordre vangeled«, er der meget at kigge efter, bl.a. noget så sjældent som udvendige kalkmalerier, som der vist har været mange af, men som selvfølgelig er gået til udsat for vind og vejr. Her er de kommet under tag og kan beskues over nordkappellets loft. En sortblå frise med firkløverformede udsparinger, som igen har en lille sortblå firkløver i bunden, kantet af en rød gul og gul rundstav.

Noget af det mest spændende inventar er selvfølgelig på Nationalmuseet, bl.a. et fad med Johannes Døberens hoved indrammet af tre knogler. En præsteindberetning fra 1755 fortæller, at menigheden lagde penge på fadet og kyssede knoglerne i den katolske tid.

Beklageligere er det, at den lemlæstede Johannesfigur ikke mere er i kirken. Den er nemlig fra omkring 1300, ældre end kalkmalerierne, som er omkring 1325, og det er fristende at tro at kalkmaleren ligefrem har haft træfiguren til model for sin mægtige Johannes på kirkevæggen. De har samme afpillede gammelmandsben blottet til knæene. Kirken, ægteparret overrækker Johannes, har *apsis*, måske Ørslev engang har haft det. Når Johannes er så meget større end stifterne med deres kirke, er det *værdiperspektiv*. Og det er gennemført på alle kalkmalerierne i kirken: Mindre vigtige ting er også mindre i format.

Tegning af Jacob Kornerup 1885 af kalkmaleriet på kappellets sydvæg til venstre for vinduet, hvor borgfruen fulgt af folkevisens »liden smådreng« byder gæster velkommen »med bæger på hånd«.

F.eks. under stifterne scenen med munken, som er ved at slå en tønne an og holder en kande under det udstrømmende øl eller hvad det er, vin måske? Noget djævelskab i hvert fald; to djæville kommer nogen sorte kugler i kanden og en fed satan med morgenstjerne over skulderen står og griner bag tønden. Det allerbesynderligste er, at tønden er anbragt i noget, som meget ligner en døbefont, og at munken, som tapper den, har *helgenglorie*. Det må være en helgenhistorie, vi ikke kender.

Folkevisedansen

Men det, vi er kommet for, er østvæggens dansefrise. Den er placeret oven over en række kirkelige dignitarer, som *Saxtorp* siger er »langstrakte og kedelige og uden dramatik«. Gud ved om det ikke er med vilje? Deres stive værdighed skal vel være kontrast til dansescenens spræl.

I den har kunstneren givet en koreografisk fremstilling af langdansen dansetrin på den måde, at han i stedet for at afbilde alle personer i samme stilling – og altså give et øjebliksbillede af dansen – har ladet hver af dem repræsentere et af danserytmens stadier, således at de tilsammen viser samtlige dansens trin og bevægelser. Han har ved denne fremgangsmåde ikke alene opnået at give et helhedsbillede af dansen, men har meddelt et stærkt indtryk af bevægelse og rytme.

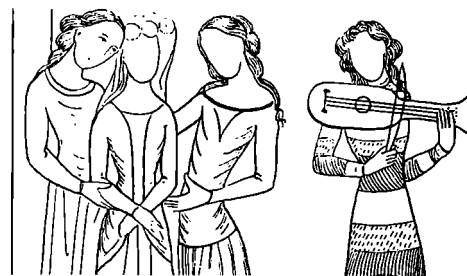
Man formelig hører folkevisens me-

lodi. Det er ridderne og de adelige jomfruer, som træder dansen på borgevold. De er moderne klædt. Den lange, fodsideside og folderige mandsdragt er netop afskaffet til almindeligt brug og blevet et særkende for gejstlige og lærde. Tre af mændene er i tvefarvede dragter. De to andre har skulderslag med hætte. Kvinderne har jomfrukroner på de store hoveder med tugtigt hovedlin over håret. To af dem har korte jakker over kjolen, den tredje ærmeløs lang overkjortel og slæbekappe. Farverne er grønt, gult og brunrødt. En hare blæser i trompet med vedhængende flag som herolderne bruger det.

Hvad skal denne dans på kirkevæggen?

Den letfodede hare, som leverer musikken, giver en anelse om, at det er verdslighedens forkrænkelighed, som skildres. Den skrå linje fra harens trompet går igen i parallelle linjer i arme og kropslinjer hele rækken igennem, så man ligesom følger trompetstødet forplante sig til alle de dansende. Så hastigt svinder livet som en tone, der dør. De to dansere i hver sin ende af kæden bærer runde ting i hænderne, som har været forklaret som bolde eller kranse. Måske det er spejle. Spejlglasset var en kostbar vare, som kun kom frem i små stykker og derfor indrammedes i brede, dekorerede rammer. At de blev runde, er ikke forbavsende, eftersom alle kendte stand- og håndspejle fra tidlig middelalder synes at have været runde. Opfattes spejlet nu som forfængelighedens symbol – og der kan ikke være tvivl om, at spejlet ofte er anvendt på den måde – bliver meningen med dansefrisen mellem de religiøse billeder åbenbar. Spejldansen er den

Til højre for vinduet pyntes en brud til musikledsagelse.

verdslige verdens sorgløse leg på gravens afgrund. Denne mening bliver ikke mindre åbenbar, fordi der faktisk, som det fremgår af bevarede viser, trådtes folkevisedans med spejl på hånd. Og den fromme hensigt har ikke forhindret, at frisen giver en fornemt behersket, gennemstiliseret og alligevel levende bevæget fremstilling af unge legemers leg efter de regler og i den stemning, som træder os i møde i troubadourpoesien. Det er troligt at denne kunstner, hvis linje er så høvisk, har malet på andet end kirkevæg. Også ridderborgenes vægge har givet plads for kalkmalerier. Der er så meget fransk i det hele, at man fristes til at se det som det første varsel om, hvad fransk kunst skulle bringe Danmark.

Holsteinborg

H. C. Andersens »Den grimme ælling« er skrevet på *Holsteinborg*, men handler ikke om hverken gården eller dens datidige beboere, ikke som i »Valdemar Daa« gårdens historie, men hans egen.

Der er rokeret med restaureringer frem og tilbage på det store hus i tidens løb, men man kan vist nok regne med, at det nu ser nogenlunde ud, som da det blev bygget.

Netop efter vort besøg på *Borreby*, som var så godt et eksempel på herregårdsbyggeriet umiddelbart efter bondekrigens afslutning, er *Holsteinborg* et godt eksempel på næste fase, i 1600-tallets begyndelse hvor renæssancens regularitetsprincipper gør sig gældende i stort og småt.

Trolholm, som det dengang hed, er efter tavlen over porten fuldført 1648 af *Niels Trolle* og påbegyndt af hans far *Børge Trolle*. Nordfløjen med årstallet 1598 er faderens værk, de tre andre fløje og den nylig nedbrændte ladegård hans.

Der står årstal på dem. Både borg- og ladegård har været omgivet af grave,

Holsteinborgs hovedport med den i teksten omtalte tavle, 1648.

som endnu findes langs nord- og sydsiden.

Indkørslen flankeret af de ottekantede tårne er det eneste som har fæstningspræg. Oprindeligt har der været vindbro, der i optrukket tilstand dækkede porten. Den flankeres af to hovedløse

sandstenstrolde og de to løver ved ladegårdsporten har også stået der.

I *Borreby* har man endnu regnet med muligheden for en belejring, hvor angriberne kunne komme helt frem til huset. I *Holsteinborg* har man følt sig sikre på, at de ikke ville kunne forcere voldgravene.

Ib Orla Jensen: Bissrup Strand med udsigt mod Glænø, 1980.

Flemming Bergsøe: *Snedinge Vindmølle ved Holsteinborg, 1954. Statens Museum for Kunst.*

Holsteinborg Park

Parkens lindealleer er ligesom den kilometerlange kastanjeallé, vi kom gennem på vejen fra Ørslev, mere iøjnefaldende mindesmærker for *Frederik Adolph Holstein* end marmorstøtten med relief-fet på granitsoklen i haven. Den svulstige hyldest til »de fattiges hjælper og faderløses trøster« er vist for en gangs skyld berettiget. Som lærvillig elev af sin senere svigerfader *Chr. Ditlev Reventlow* fik han afløst hoveriet på godset allerede 1809-11 og oprettede sidstnævnte år *Fuirendals Hospital*, en kombination af sygehus, fattiganstalt og fabrik, fik *Flakkebjerg Opdragelsesanstalt* stillet på benene og fik en hel del aften- og ungdomsskoler i gang.

En frihedsmand værdig er også hans indsats for at lade lægprædikanterne,

som omkring 1830 angreb statskirken, komme til orde bl.a. i *Holsteinborgs Riddersal*.

Parken er et valfartssted for forstbotanisk interesserede, listen over dens dels sjældne, dels enestående træer her i landet er lang: *Picea Khutrow*, *Cedrus atlantica*, *Sorbus scandia*, *Chamaecyparis Lawsoniana*, *Quercus Ceris*, *Populus pyramidalis*...

Fuirendal

Fyrendddal – af slægtsnavnet *Fuiren* – er en af de ikke helt få herregårde, som er opstået af en slagtet landsby, og der er for så vidt god mening i at den gamle landsbykirke udgør en fløj af herregårdsanlægget fra 1609, som skrevet står i jernankrene på vestgavlen.

Den er stor og rig med bl.a. et

Gravsten af *Morten Bussert, 1554 i Fuirendal Kirke.*

korgitter fra *Abel Schrøders Næstvedværksted*, og med en gravsten, som er et hovedværk i tidlig dansk renæssance; af *Morten Bussert*, som var svigersøn af *Christiern 2.s* borgmester i København og holdt ved den afsatte konge til det sidste.

Morten Bussert blev alligevel taget til nåde af det ny regime. Det nævnes udtrykkeligt i forliget efter hovedstadens kapitulation 1536 at »Mester Morten stenhugger skulle beholde sin gård«.

Stenen over *Erik Dyre*, hans to koner og en søn er slidt af mange fodtrin. Den afdøde hustru ude til siden over ham, som velsignede hun fra himlen hans nye forbindelse. Han har den unge kone, som er meget mindre og ikke fri for at være en smule koket, under armen og lægger hånden på sønnens hoved. Der er noget mellem de tre, som på en spadsere-tur i herregårdens have.

Kvislemark

Kvislemark Kirke har det lille tårn helt utraditionelt placeret midt på skibets nordside. Men det er for kalkmalerier-nes skyld, vi opsøger den. De er nemlig noget af et bindeled mellem *Morten Maler* i Gerlev-Gimlinge og Kongstedmesterens, som de må være nogenlunde samtidige med.

Ruth Hansen: *Fra Bisserup, 1979.*

Kalkmaleri med barnemordet i Kvislemark Kirke, af Kongstedmesteren o. 1435.

Hvis Kongstedmesteren er Morten Maler, er han med årene, som rimeligt er, blevet mindre ungdomsfrisk i farverne og har lagt pubertetspoesien på hylden til fordel for en mere robust, nøgtern og betænksom betragtning af tingene. Planteslyngene er ikke mere så sprælske, men snarere lidt forsigtige, de skælver ikke; hvor de ikke står sikkert tegnede ryster de.

Førslev

I Førslev er der på hvælvene højgotiske kalkmalerier, et halvt hundrede år ældre

Erik Lam, som gav afkald på kongemagten og blev munk 1147, på korbuen i Førslev, o. 1200.

end dem, vi har set i de sidste kirker, og de ligner dem i *Skt. Peders Kirke* i Næstved, så det må nok være samme værksted.

På korbuen og korets nordvæg romanske, helt fra omkring 1200. I korbuen to stifterfigurer, mod nord en konge med scepter – men uden krone, mod syd en gejstlig med tonsur. Han er klædt i hvid alba og står med en kirkemodel i hånden, så det må vel være kirkebyggeren.

Kongen med scepter og sværd men uden krone kunne være *Erik Lam*, som døde som munk 1146.

Han havde tilknytning til egnen. Det

Ludvig Abelin Schou: Interiør af en kostald i Førslev, 1857. Museet på Koldinghus.

Hellig Olav på døbefonten i Førslev, af den gotlandske Frøjelsmester, 1300-tallet.

ældste brev, som er bevaret i Danmark, er et gavebrev fra ham i Herlufsholms arkiv.

Vorherrebilledet i korbuens top er ikke helt almindeligt. Han kigger ud gennem medaljonen, som var det et køje, og stikker armene ud til begge sider for »køjjet«, som altså må være en ringglorie.

Den ottekantede Gotlandsfont er ikke så gammel som man skulle tro efter dobbeltløverne, den har fælles med så mange romanske stenhuggerarbejder; dens menneskefigurer må være gotiske, hvoraf den ene *Hellig Olav*, kendelig på øksen.

Vallensved

I *Vallensved* er tårnet undtagelsesvis fra kirkens første bygningstid, altså romansk. Underetagen er tøndehvælvet og åben ind mod skibet med en rundbuearkade. I dets nordmur er der en ligeløbs-trappe til andet stokværk, som i muren har tre rundbuede nicher, hvoraf den i midten sikkert har rummet et alter, de på siderne har været åbne ind mod kirken: et herskabspulpitur! Bomhullerne i tredje stokværk tyder på at tårnet har haft udvendig vægtergang. Selve de kolossalt tykke mure afslører det som fæstningstårn. Vinduerne er smalle skydeskår-sprækker.

Karl Gjellerup i Vallensved

I *Vallensved Præstegård* skrev *Karl Gjellerup* i tagværelset som 21-årig »En idealist, af Epigonos« 1871.

Han har siddet inden for vinduet i fløjsjakke og med diamantnål i halstørklædet. Sådan lod han sig i al fald fotografere, inden han blev »Germanernes lærling«, men endnu var grækernes »Epigonos«. Når Nobelpristageren endnu kan læses er det hverken det ene eller det andet, men romanerne fra hans barndoms Sydsjælland.

Saltø – Margrethevold

Saltø er et stort hus i idylliske omgivelser. Hovedbygningens østparti er lysende middelalder med munkestensmure på kampestenssokkel, og *Clemmensens* nye firkantede tårn går godt i spand med det gamle, og de lave bindingsværksfløje klæder det gamle »Fruestuehus«. Allige-

Tårnrummet i Vallenslev Kirke.

Helle Jessen: Stejlepladsen i Karresbækminde, 1978.

vel er det bedste indvendig: de gamle kælderhvelvinger og den ny indgangshal med *Thorvald Niss'* loftsdekorationer.

Karrebæksminde strand har *Ring* beskrevet bedre end jeg kan, skønt jeg i min Broksø-tid lå i telt på stranden og flyttede soveposen uden for teltet for at kunne følge med i lysets skiften fra sommernat til solopgang over Karrebæk Fjord.

På vejen derfra kommer vi gennem *Borgnakke Skov*. I dens sydvesthjørne ved udløbet af *Borge Å* i *Karrebæk Fjord* ligger et velbevaret voldsted med en stejl, cirkelrund borgbanke og ringgrav. De spredte store sten må nok være rester af fundamenter. Det kaldes »*Margrethevold*« og sagnet lader det være opkaldt efter den anden store *Margrethe* i Dan-

markshistorien: *Margrethe Sambiria »Sprænghest«*, *Christoffer d.1.s* dronning.

Hun var en vendisk prinsesse, en af de mange dronninger i vor tidlige middelalderhistorie østfra, som *Harald Blåtands Tove*, *Svend Tveskægs Gunhild*, *Erik Emunes Malmfrid*, *Valdemar den Stores Sofie* og *Valdemar Sejrs Dagmar*.

Margrethe var mor til *Erik Klipping* og leder af formynderregeringen under hans mindreårighed. – Tilnavnet »*Sprænghest*« fik hun på grund af sin utæmmelige energi, hun sprængte sine heste, sled sine medarbejdere op. Hun

Karrebæk Kirkegård.

Margrethe Sprænghest. Miniature i Tallins stadsret.

har været ukuelig. Efter at hun i slaget på Lohede ved Dannevirke mod holsternerne var taget til fange, etablerede hun fra fængslet et samarbejde med holsternes vendiske fjender, som førte til et forlig, og hun døde i vendernes hovedstad ved Østersøen: Rostock.

Fodby

I Fodby Kirke er også kalkmalerier – over hvælvingerne – og forbløffende velbevarede. De er altså fra før hvælvingerne blev bygget og karakteristiske romanske billedbånd, som efterligner de vægtæpper, de har afløst, billedtæpper til at rulle sammen i stil med Bayeux-tæppet.

Helge Jensen 1934.

Fra Ladby ødekirkegård, fot. 1970.

Ladby kirkeruin

Ladby Kirke er væk. Herremanden på Antvorskov, som fik den nedbrudt, fik himlens straf for det »en skrækkelig sygdom, og uagtet de hver halve time gav ham rent tøj på myldrede dog alle klæderne af blå lus, som til sidst åd ham op«.

L. A. Ring: Ladby Teglværk. Vejen Museum.

Kalkmaleri over hvælvene i Fodby Kirke o. 1250.

Kirkegårdsdiget er der endnu på bakketoppen med vid udsigt over Susådalene. Tre-fire skifter af kirkens mure står endnu og i indgangene ligger de slidte tærskelsten.

Da jeg sidst var der, havde en storm rykket et par af kirkegårdens store træer op med rode og blottet et virvar af menneskeknogler og kranier gloende med tomme øjenhuler.

To gange om året holdes gudstjeneste på tomten.

Mads Stage: Gunderslevholmdyssen.

Gunderslevholm

I 1808 »en såre dejlig sommermorgen« opsøgte Grundtvig »Helligdommen, der skjuler sig for vanhellig nysgerrighed dybt i skovens mørkeste tykning, hvor vi opdagede det herlige, måske langt over tusind år gamle monument, et af heden-olds skønneste og bedst bevarede offersteder«, som hans rejsefælle Chr. Molbech skriver om det.

Grundtvig har selv beskrevet ekspeditionen på vers: »Bort fra den slidte vej – den til altret fører ej; – thi hvor hoben farer frem – har ej guder deres hjem... Ak, nu svandt de lette spor – som ved lyden af mit ord... – Med faldende tåre jeg stirrer så såre, – hvad løfter sig hist? – O, det er altrets mossede stene, – som egenes grene så tætte omhvelver. – Det er. O! jeg skælver af lyst, – og hellige andagt opfylder mit bryst, – jeg iler, jeg iler med vingede fjed – for gudernes alter at kaste mig ned – og prise de hensovne guder.«

Christoffer Gøje 1586 i Gunderslev Kirke. Fot. Søren Nancke Krogh.

Da han 7 år senere optrykte det var det med efterskriften: »Det koster mig overvindelse at afskrive især de sidste linjer, der ligefrem er dårekistesnak... galne ord, skønt uden tvivl nogen af de mest velklingende vers, jeg har gjort...«

Nu har man i et par hundrede år gjort sig lystig over Grundtvigs misforståelse af oldtidsgraven som et alter...

Og så er der måske alligevel noget om det. For oldtidsfolkene har begravelse utvivlsomt haft noget med religion at gøre. Der er for nylig ved udgravning af en jættestue afsløret upåtvivlelige spor af offerceremonier. Poul Kjærum har offentliggjort udgravningen under titlen: »Tempel eller grav?« og slutter: »Det er nærliggende at sammenligne den med vor tids gudshus, kirken, hvor religion og gravsik også går hånd i hånd.«

Ravnstrup ruin og Herlufmagle Kirke

Ravnstrup er ikke, hvad det har været. Jeg boede der nogle dage i 1945, hvor Mogens Zieler havde lejet et hjørne af den mægtige riddersal fra 1595, men et par år efter brændte det, så nu bare underetagen med de hvælvede kældre står tilbage.

I Herlufmagle Kirke står bygherren Oluf Då og hans kone Gundel Gris på en gravsten slidt af mange trin, men det er som afslibningen har ladet de store linjer træde så meget tydeligere frem. Manden lyser af initiativ, hans et helt hoved mindre viv er ganske simpelt yndig.

En hundrede år yngre efterkommer

Aronfigur fra o. 1650, som bærer prækestolen i Skelby Kirke. Søren Nancke Krogh fot.

har ladet sig lave et betydeligt mere prangende epitafium over sig selv og to koner, men kun med portræt af ham selv med kolossal pibekrave.

Igen et hundrede år senere har en Ravnstrup-herre fået selveste Wiedewelt til at hugge et par marmorsarkofager.

Man er fulgt med tiden: i 1500-tallet var gravstenene sagen, i 1600-erne epitafierne, 1700 skulle kisterne stå fremme.

Helle Jessen: Vinterdag i Spragelse ved Herlufmagle, 1979.

J. Th. Lundbye: *Malkescene*, 1841. Motivet fra Christian Winthers »Aftenmøde«. Statens Museum for Kunst.

Fensmark

Skønt *Christian Winther* aldrig genså sin fødeby, stod erindringen om den så lyslevende for ham, at den har givet anledning til en af de landskabsbeskrivelser alle danske husker »Hvor Fensmark hæver sit kirketelt – med den røde top imod sky – og smiler over til Gisselfeld og til Vester Egede By – og ned til mosen, hvor tørvne gror – til Broksø bag skovens hang...«

Dengang havde kirketårnet spidst pyramidetag, og mindestenen for Winther står nu, hvor præstegårdens mødding var. Stuehuset er borte, men udlængerne vidner godt nok om »min faders ydmyge præstebo«. Og de tre store linde og forhøjningen, hvor han fra sin mors arm så egnen første gang.

På Holmegårdsvej nr. 52 er der ved et lille hus en lille have med skulpturer. Jeg skriver »er« for den er der i skrivende

stund, men næppe når det læses. Det er rigtig levende folkekunst, og selv om der snakkes en del om det, frister ingen kunstart hårdere kår end den. Jeg kan vist nævne lige så mange steder, som jeg har fingre, hvor der har stået skulpturer af samme slags som disse – formet af cement og bemalede – som nu er borte. Og *Aksel Nielsen* som har lavet dem skal nu på alderdomshjem.

Aksel Nielsen

Han er et gammelt bekendtskab. Den nat, Broksø brændte, var der en fyr, næppe meget ældre end mig, fra et af husmandshusene, som prøvede at få mig til at hjælpe sig med at genne hønsene ud af hønsehuset.

De voksne havde andet end høns at tænke på.

Jeg vidste ikke dengang, hvad jeg nu ved, at det var en hjertesag for ham at

redde hønsene på Broksø. Han fortæller mig nu i sin høje alderdom, at han som dreng drømte om, at han når han blev

Selvportræt af Aksel Nielsen med en af hans fuglefigurer. Fot. Leif Grage 1980.

Silhuetklip af Aksel Nielsen.

Stærekasse hos Aksel Nielsen med en af hans fugle. Fot. Leif Grage 1980.

stor skulle have hønseri, en hønsegård med hvide, en med sorte, en med røde...

Jeg har ikke nænnet at fortælle ham om min hønseriooplevelse, som ellers nok skulle have interesse for ham, om ikke i forbindelse med fjerkræ, så i forbindelse med hans rolle som modstandsmand mod nazisterne. Men nu skal han have den: En tysk Hitleremigrant havde etableret sig med hønsefarm. Bedst som vi sad ved kaffen blev der ballade i hønsegården. Da vi styrtede derud, viste det sig, at der var kommet en hvid høne ind i aflukket med de brune, og de var i gang med at hakke den ihjel.

Det var jo ellers en lærerig oplevelse hvad angår gruppemoral og afvigere,

Væg på Ib Wolffbrandts hus i Ravnstrup. Leif Grage fot. 1980.

som skal købes. Så meget mere som der på bondens mødding ved siden af gik brune, hvide og sorte høns i skøn fordragelighed. Den hvide hane bød galant en sort høne på orm...

Jeg er ikke sikker på Aksel vil tro historien. Han elsker ganske simpelt høns; men som livet har artet sig for ham er det kun blevet med små tilløb til det drømte hønseri. Der kom så meget andet. Jeg har allerede røbet at han var involveret i modstandskampen. Det passer ham sikkert dårligt, at jeg fortæller at »jernnæven« var ham.

Han hører nemlig til de modstandsfolk, som regnede med at det var bedst, der ikke blev snakket for meget om det, fordi der kunne blive brug for dem igen.

Men i sin alderdom, da han fik tid til det, omgav han sig med selvlavede fugle formet af cement, som var for hånden og malet med alle drømmenes fagre farver. Og klippede silhouetter af dem.

Moderne skulptur i Fensmark

Så er der en privathave til ved Fensmark – i Ravnstrup – hvor det lønner sig at kigge over gærdet, hvis man er kunstinteresseret. Det er ved Ib Wolffbrandts hus. Det er ikke det ringeste af maleren og billedhuggerens alsidige produktion, som står der, og der er noget aldeles afvæbnende ved eksperimenterne, fordi de fremtræder som det, de er. Der kan være noget prætentivt ved den slags på sokkel og museum. Her er det det rene skæg med defekte maskindele og kasseret husgeråd i nye farlige forbindelser klasket op på muren, smidt hen i en krog eller brugt til nykonstruktioner, en sne-rydningsmaskine og en speed-båd fabrikeret af en gammel folkevogn. En kollega siger: Wolffbrandt er en slags Leonardo!

Og så må vi ikke glemme Fensmarks største kunstværk, en 80 m høj cement-skulptur: den ny skorsten på Holmegårds Glasværk, hvis ophavsmænd er en borgergruppe, som fik trumfet igennem, at den blev dobbelt så høj som glasværket og kommunen havde planlagt, så det var sket med frugttræerne i de små haver. Det er vist det de i Frankrig kalder »citoyen-skulptur«?

Silhuetklip af Aksel Nielsen.

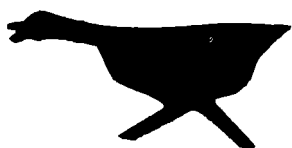

Keramikmasker på Fensmark Skole med modellen til en af dem. Af Jacob Bang.

Glasværket

Det var en af de foretagsomme enker, vi så ofte støder på i herregårdshistorien, Henriette Kås, gift Danneskiold-Samsøe, som 1825 fik den gode idé at udnytte

Den 80 m høje skorsten på Holmegårds Glasværk, rejst 1979 på græsrodsinitiativ.

den store moses tørv til at etablere en dansk glasproduktion til erstatning for de norske glasværker, som var gået tabt i 1814.

Jeg tager ikke munden for fuld, når jeg siger at det er arkitekten og billedhuggeren *Jacob E. Bang*, som har gjort Holmegårds Glasværk til, hvad det nu er. Selvfølgelig var glasværket der før hans tid. Det første stykke blev taget ud af ovnen 5. november 1825.

Men det var præcis hundrede år senere, da *Jacob Bang* 1925 knyttedes til virksomheden, at Holmegård blev et begreb i glassets kunsthistorie, ikke bare her i landet, men internationalt.

Jeg har nogle gange været overnatende gæst i hans hjem, når jeg har holdt foredrag på værket, en oplevelse blandt hans skulpturer og malerier, som jeg ikke kan gøre mine læsere delagtig i. Men vi kan lade ham være cicerone for et besøg på glasværket, som han har været det for mig:

»Lad os begynde med begyndelsen:

Mængekammeret

Det er her, glasmassen blandes. Hovedbestanddelene i glas er sand, kridt og soda med tilsætning af mindre portioner kemikalier af forskellig art, eftersom glasset skal være hvidt eller tonet. Det grove, grå pulver blandes i store træbakker og hældes om aftenen med nogle ca. 2 m lange kæmpeskeer af jern i ovnens »potter«. Potterne er de meget store cylindriske digler af ildfast ler, hvori glasset smeltes, og vi går lige gennem »Pottekammeret« for at se, hvordan de bliver lavet. Det våde ler æltes med fødderne, en mand »jokker« rent ud sagt med bare fødder igennem det, fod for fod, ganske tæt træder han det igennem, og når han omsider er nået til den ene ende af lerkassen, går vejen tilbage igen lige så møjsommeligt. Når leret er helt gennemæltet, klaskes potterne op med hånden i store træforme, idet der passes nøje på, at der ikke kommer luft mellem de forskellige lag. Man skulle tro, at det var muligt at finde en hurtigere maskinel metode til dette arbejde, men den gammeldags er den mest sikre og effektive. Når en potte skal sættes ind, varmes den gradvis op i en lille ovn, »temperovnen«, et par dage og køres først da forsigtigt på plads i den store, på en dertil indrettet jernvogn.

Hytten

Fra pottenværkstedet træder vi ind i selve »hytten«, et kæmperum med åben tag-

Tegning fra Holmegårds Glasværk 1944, af Jacob E. Bang.

stol og med de to kuplede ovne i midten, hvor ilden flammer ud af alle åbninger. Ved første øjekast bliver man helt forvirret af lyset, varmen og spektaklet derinde, men vænner sig hurtigt til det, og hvis man bruger øjnene, får man efterhånden fat i, hvad det er, der foregår. I alt det tilsyneladende virvar er der nemlig en fast orden: Inde i ovnen står i ring 6 à 8 potter, med hver sin glasart eller glasfarve i. Der fyres nede fra kælderen, og flammerne slår op igennem et hul midt i ovngulvet og slikker langs med de indvendige sider, en voldsom varme helt op til 1500°. Ud for hver potte er der en åbning i ovnvæggen, og ved hver åbning er der placeret et værksted, bestående af mester, svende, lærlinge og nogle »hyttedrenge«. Lad os prøve at følge et enkelt værksteds arbejdsrytme og se, hvordan det egentlig går til.

En af drengene stikker sin »jernpibe« gennem åbningen ned i potten, drejer rundt og trækker et til formålet passende stykke flydende glas med op på spidsen. Han skærer ansigter, for varmen er hård, og skynder sig hen til svenden, der rask griber røret, drejer det på »vælsblikket« (en plan jernplade), svinger det i luften, indtil glasset sidder jævnt fordelt som en lille lysende kugle ude på spidsen. En ny mand griber røret, sætter det for munden og blæser til, og se – glasset vokser derude på spidsen som en levende, gloende rød boble! Det ser mirakuløst ud, rent tryller! Manden træder op på en træskammel, vender piben med glasset nedad og sænker det i

en våd træform. En af drengene lukker formen sammen om glasset, en sky af damp slår op om glasmageren, han drejer piben mellem hænderne, medens han samtidig blæser til! Nogle sekunder, og drengen åbner formen igen, piben med glasset løftes ud af den, og glasset har nu fået den omtrentlige ydre form, det skal have. Et lille slag på piben, glasset hopper af og ned i en lille kurv af metalnet. Mesteren, »færdigmageren«, træder til; med et »hæftejern« får han fat i glassets modsatte ende og fører det

Glaspuster på Holmegårds Glasværk, fot. Leif Grage 1980.

Godfred Christensen: Susåen ved Herluftholm, 1881. Kolding Kunstforening.

Den er fra 1635, bare at trappetårnet på gårdsiden er borte og de høje gavle erstattet af valmtage. Men gavlsidernes »hemmeligheder« er der endnu. Hans Bendix siger i sin respektløse Danmarksbeskrivelse »Sådan ligger landet«, at deres funktion ikke var »af poetisk karakter og at der ikke bare var spillende karper i de romantiske voldgrave«.

Holmegårds Mose

Hvis man er sin egen herre er det nu en fodtur gennem mosen over til *Christian Winthers* »Broksø bag skovens hang«.

Jeg skrev ved *Vallensved Præstegård* om *Karl Gjellerup*, at han havde fortjent sin Nobelpris for sine Sydsjællandsskildringer. Her er en prøve:

»Det er Fensmarksskovens bøgekupler som aftenstjernen blinker frem over, medens fra stammernes skumring de blege tågeskikkelser glider ud over den store tungsindige flade med dens blanke vandrender mellem rørene, de sorte

på denne måde ind gennem »indvarmerhullet« i ovnen, til det bliver helt gennemglødet, hvidtlysende og blødt igen. Han trækker det ud, former det med tænger og sakse, åbner blæren, klipper kanten, som om det var papir, former igen, varmer det atter, tager det ud, lægger det på »bænken«, ruller piben frem og tilbage, – og pludselig folder glasset sig ud som en stor levende blomst – *skålen er færdig!* En hyttedreng løber til med en lang jerngaffel; et lille slag, og skålen hænger nu på gafflen, hvorpå drengen bærer den hen i »kølerøret«, et transportbånd, på hvilket den langsomt, under stadig og jævnt faldende temperatur, føres til viderebehandling i næste afdeling.

Vi går ud i det frie (det er helt dejligt igen at mærke den svale luft om kinderne oven på al den støj og varme) og går hen imod porten igen. Naturligvis er det kun en lille del af virksomheden, vi har fået lov at se, men det er den fornøjeligste, den mest gammeldags romantiske, den mest fantastiske, – »Glas-mageri – naturlig magi« som glaspusteren råber i Oehlenschlägers »Skt. Hans-aftens-spil«.

Holmegård

Inden vi forlader *Fensmark* en afstikker til stedet, ideen kom fra: *Holmegård*.

De 25 bindingsværksfag hæver sig majestætisk op af voldgraven.

C. A. Begtrup Christiansen: Holmegård o. 1920.

Fra Holmegårds Mose. Pennetegning af Helle Jessen, 1976.

tørveskær og dens småstakke, birkelundene og ellekrattene, der til sidst smelter sammen med skovens bløde grænser.

Når så månen kommer op, da tror man at se ud over en stor hvid sø, hvis fjerne bredder flyder ud i natskygge, og af hvilken Broksø Skov rager op som en mørk, langstrakt ø. Egnen synes at drømme sig århundreder tilbage til den tid, da den virkelig var, hvad den nu viser sig som, i et koglende elversyn.

Men også om dagen, når mosen bades af skærsommersolens glød, synes den i sin karakter at have bevaret noget fra hin sø, som den en gang er dukket ud af, ligesom den krusede søflade lever med sine legende småbølger, således synes dette mosedrag at være i bevægelse og får et mangfoldigt liv af de myldrende buske og dværgtræer, der til sidst smelter sammen, idet formerne fortøner sig i farver så fine som de, der i mildt gråvejrslys kan gydes hen over en svagt riflet sø. Det græsgrønne gennemtrænges mere og mere af den brune grund, der, hvor den blottes, får violette og purpuragtige toner; blågrønt ellekrat blander sig med lysere birkekroner, over hvilke skovene står i bløde, samlede skyggemasser, og længst ude møder det blånende land den blege himmelsøm.

Alle disse farver, der væves gennem det bløde tæppe, fra grønt til blåt ad de brune og rødlige tinters lune omveje er milde og stemt ned i en sart harmoni. Om formiddagen giver skyernes vandskygger deres lunefulde bidrag til den dæmpede brogethed, og den lyse dis, som indhyller den, har en egen ynde; på den anden side bliver farvebilledet renere og varmere, når lyset strømmer lavere hen over fladen, mens slagskyggen fra forgrundens trækroner vokser ud i den purrede slette.

Broksø

Mit Broksø er borte. Jeg kendes dårligt ved den herregårdspastiche med spir-tårne, som blev opført efter branden i stedet for den lange teglhængte enetages hovedbygning med de hvide skorstone og den høje stentrappe.

I Nordfynsbindet har jeg fortalt, hvordan jeg med mit herbarium i favnen sprang ud af vinduet, da taget var skredet.

Og lige før røbede jeg, at den brave Aksel shanghajede mig til at redde hans forfjamskede høns. Fru Post slog ellers klo i mig og i kusk Peters alt for store bukser og indhyllt i hestedækner place-

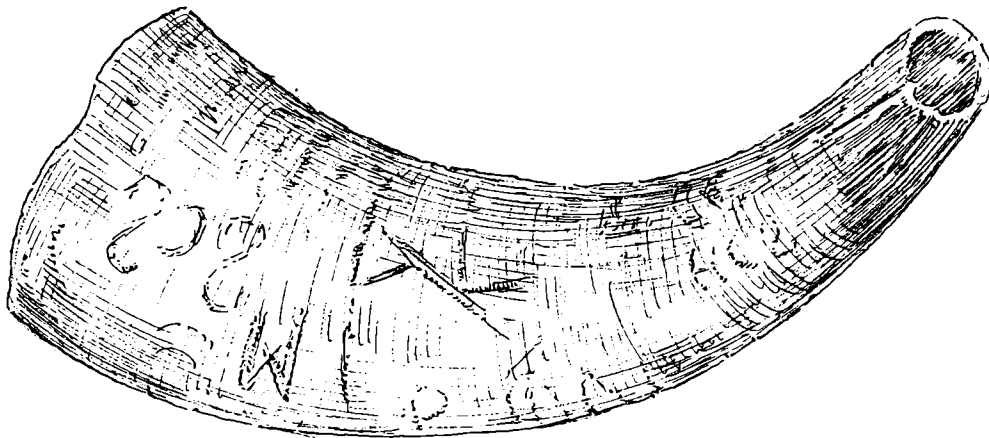
rede hun mig i haven mellem de store rhododendronbuske med alt hendes sølvtøj. Hun havde ikke tillid til folkene, men jeg var jo vordende student. Det chokerede mig for resten ved den lejlighed, at hendes fagre gule hår viste sig at have været en paryk. Hun var ikke til at kende igen uden den, skallet som et piller æg, et lyserødt æg!

Jeg skrev stil om branden, og Gud ved om ikke den stil blev min skæbne. Frøken Paludan Müller læste den nemlig op i klassen og føjede til, at det meste havde jeg skrevet af efter Pontoppidan. Det var vist første gang, jeg hørte hans navn. Den stil ville jeg gerne have haft nu.

Henrik Pontoppidan var ikke repræsenteret i den eneste bogsamling, jeg havde adgang til, godsejerinden, den hårfagre Fru Posts bogskab med lutter skinddrygge med guldtryk.

Det var en mådelig erstatning for præstens Frem-bøger i Lunde, men Fru Post fløj i flint, da jeg vragede hendes tilbud om P.P., H. F. Ewalds, Ingemanns og Børge Janssens »historiske romaner« og spurgte efter »populærvidenskabelig litteratur«.

Jeg skal aldrig glemme hendes fnyssende, nasale »populærvidenskab«!

Byhorn fra Skudersløse i Haslev Museum. Tegning af Alfred Truelsen 1980.

Den kloge kone i Skudersløse

På min daglige skolevej til Haslev kom jeg gennem Skudersløse. Mor gav mig somme tider en pakke med fra Broksø spisekammer til den kloge kone, som boede i en stråtekt bindingsværkshytte ved vejen. Hun er vist det nærmeste til en »heks«, jeg har truffet – bortset fra mand-heksen, jeg har fortalt om i Ærø-bindet. Hendes livskabte portræt står på forsiden af omslaget til denne bog, og det har jeg mere at sige om, når vi kommer til det, i *Vejlø*. Jeg syntes ikke, hun var grim, jeg havde endnu sympati for gamle folk, som de fleste børn har det.

Og hun havde en urtegård med lægeplanter bag huset, som hun fortalte spændende ting om, da hun blev klar over, at drengen ikke var så dum hvad planter angår. *Bulmeurtens* kvalme duft genkalder uvægerligt erindringen om sollyse morgener i Skudersløse. Ved Forsamlingshuset ligger endnu *Majstenene*, majgreven mønstrede sine tropper på, når der skulle rides sommer i by, som *Christian Winther* oplevede det i sin barndom: »Og det var de bønder – i Fensmark By – fra Kalkerpup og Sibberup – de jubled højt i sky – om blomsterklædte majtræ – de dansede i ring – til fløjter og til fidler – med de lystigste spring.«

Jeg har endnu hørt byhornet i brug. Nu ligger det på museet i Haslev.

Bråby

Ja, sådan skriver de det nu. Da jeg gik i skole, havde byen samme navn som jeg, men det er vist fornuftigt, de har skiftet stavemåde. Jeg har i hvert fald oplevet, at en billedsending til mig er blevet sendt dertil først. Det blev lidt af en valfartskirke midt på min skolevej, netop da min monomane botanikinteresse

var ved at vige for de menneskeskabte vidundere.

Og der er nogle stykker af dem i Bråby Kirke, helt ned til de aldeles enestående lavstammede, virkelig »barokke« alterstager.

Og fonten er aldeles enestående i Danmark, 1100-tallets Gotland, en elev af *Sigrafr* (som har signeret fonten i Åkirkeby på Bornholm), som *Roosval* har navngivet »*Calcarius*«, kalkstensmesteren. På kummen rider tre personer, som ikke er de hellige 3 konger, for de er bevæbnede. Den historie, der ellers fortælles, er *Hubertuslegenden* med en engel, som holder helgenen tilbage fra at skyde på hjorten med korset i geviret.

Men det er fontens fod, som er sensationen. På tre af dens hjørner sidder nogle bispefigurer, som *Roosval* siger ligner »udstoppede kludedukker«, men på det fjerde hjørne er figuren et kvindemenneske, hvis bryster dies af to drager. En såkaldt »*Luxuria*«, ... hvordan det så skal forklares. »*Luxuria*« er navnet på en af dødssynderne, den at

hengive sig til vellyst. Men det gør hun vel ikke. Måske hun straffes for ikke at have født de børn, hun skulle, så hun nu har fået en anden slags unger? Men side om side med de tre fromme bisper??

Men så er der i Bråby Kirke også det store stengravmæle for Peder Oxe, med den døde liggende i fuld rustning med åbne øjne og nedenunder hans åbne kiste med ham som benrad, lavet længe inden han døde.

Og ude på kirkegården en pyramide med ét ord på hver af de fire sider: »Marie – var – altid – dydig«.

Haslev

Haslev er det ikke nemt for mig at skrive et par ord om og så færdig. For jeg bliver aldrig færdig med Haslev, hvor jeg boede nogle afgørende år i min ungdom.

Når jeg kom på kostskole dér, var det, som jeg har fortalt i anden forbindelse, fordi jeg, da mor fik plads på Broksø efter fars død, kom på realskolen i Haslev og siden på kostskolen, da mor forlod Broksø.

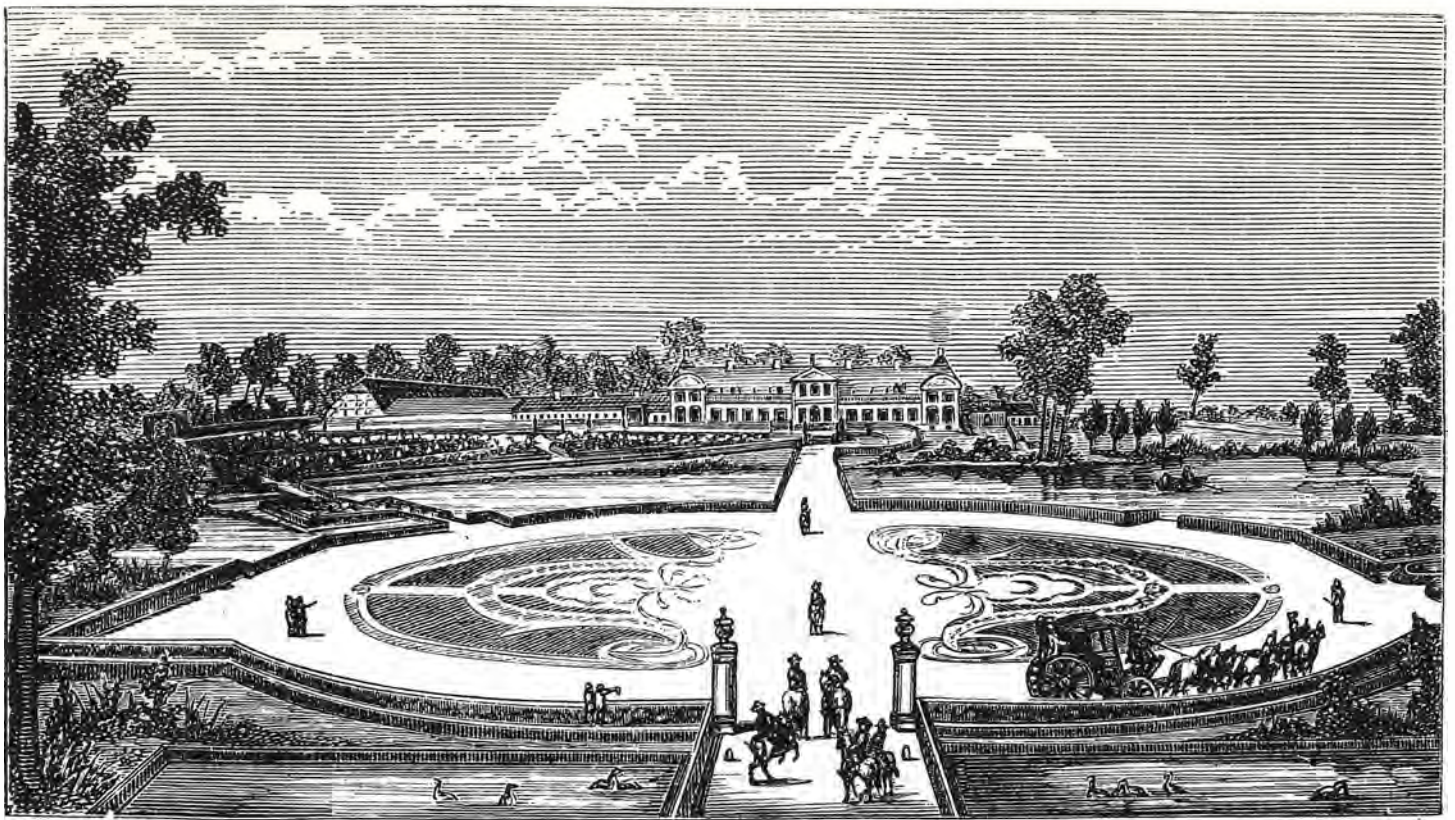
Min oplevelse af Haslev som skoleby falder sammen med mange andres. Der er et par tusinde unge under uddannelse i den hvert år.

Forklaringen på at Haslev blev skoleby ligger, som min gamle lærer derfra engang skrev, i et enkelt navn: *Davidson*, smedesønnen fra Harboør, som blev forstander for den indremissionske højskole i Haslev 1891.

P. C. Davidson var det, der siden kom til at hedde »en førematur«, en åndelig bulldozer. Han fik seminariet og gymnasiet op at stå, og den store håndværker-

Preben Bækhave: Gadekæret i Haslev, o. 1975.

Bregentved, som det så ud på Vendelbo Løvenørns tid.

skole er ligefrem en af højskolens afdelinger, som har gjort sig selvstændig.

Om det kan hænge sammen med alle de skoler i Haslev, og at altså en så meget større del af indbyggerne end ellers er ungfolk, at byen for mig ligger badet i gyldent solopgangsllys? Voksne mennesker har mere eller mindre affundet sig med den rolle, de er blevet tildelt i tilværelsen, men de helt unge aner endnu uforudsete dispositioner af den store instruktør. Et usynligt net forbandt os alle, tyndt som spindelvæv, ustadigt som flyvende sommer: de uanede muligheder.

Bregentved

Landskabet udenfor er stort og dejligt, med blikstille søer og de lange linealrette alleer.

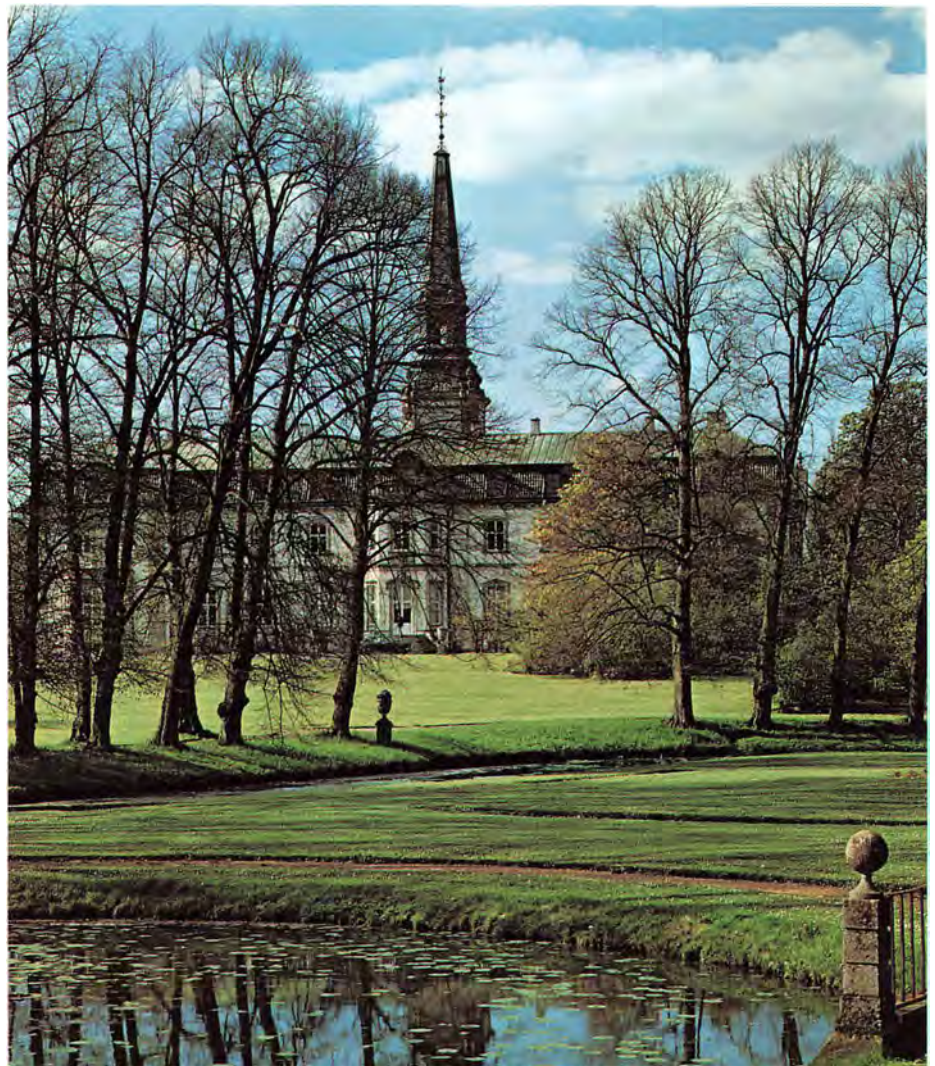
Selve slottet er en fad rokokoiimitation, men indvendig fuld af gedigne sager fra fordums storhedstid fra kvist til kælder. Jeg har kun stiftet bekendtskab med et par ting fra køkkenet, men de har gjort indtryk på mig. Jeg har jo arvet mors – og fars – forkærlighed for deres arbejdsredskaber. Hjemme i Fremmelev havde vi en reol i kakkellovnskrogen med messingmortere og kobberkedler. De er borte, og køkkeninventaret på Bregentved kan jeg desværre ikke invitere mine læsere ind at se på.

Det eneste af slottet, hvor man under visse omstændigheder kan slippe ind, er

til gengæld det eneste af det, som ikke er simili: *Nordfløjens Kapel*, efter indskriftsstenen indrettet 1735 af *Poul Vendelbo Løvenørn*, *Peter den Stores* general, »som rejste did, hvor kampens

bulder – til arbejde kaldte kække mænd – did hvor al hjemløs kløgt og manddom – blev samlet af den store zar – for krigens dont og fredens kunster – at lære Østerlands barbar.« (*Carl Ploug*). Par-

Bregentved park og hovedbygning, fot. 1979. Adam S. Paltorp.

Gotfred Rump: Løvspring. Bregnemae ved Bregentved, 1862. Hirschsprungs Samling.

ken er åben – onsdag og lørdag og også ellers, hvis man lader hånt om adgang-forbudt-skiltene. Jeg har tiest været der om natten.

Mellem træerne står drabelige obelisker til minde om henfarne ejere. En besynderlig idé! Hvad med villahaver med mindeplader for grønthandler Olsen, som her var lykkelig med sin familie? Der står: »Hustru og børn var hans store rigdom, og hjemmets lykke var hans mål«.

Gisselfeld

Fra Bregentved gennem Dyrehaven med dåhjortene forbi Ulse og Torup Sø til Gisselfeld. Vi citerede ved Bregentved Carl Plougs bravade om Løvenørn. Bag Gisselfelds store stenhus skimtes et nok så markant åsyn, Peder Oxe, som Arup kalder: »den største karakter og den mest begavede statsmand den danske herremandsstand har fostret«.

Da han gik i gang med Gisselfelds

Wiedewelt-gruppe i Bregentved Park, o. 1770.

opførelse har han haft i erindring, at hans far var blevet dræbt af bønderne under bondekrigen og Næstvedborgerne ved samme lejlighed havde svedet det gamle Gisselfeld af. I indskriften over porten har han ladet hugge, at han har ladet bygge »sig og sine arvinger til nytte. Gud unde dem at bygge og bo og så i verden at være, at det bliver dennem til fred og ro...«

Og han har gjort, hvad han kunne for at han og hans arvinger skulle være sikret fred og ro. Otto Andrups bygningsbeskrivelse lader så at sige huset rejse sig for vore øjne: »Først rejste portfløjen med det svære porttårn sig bygget af røde tegl på kampestensfundament; der-

Godtfred Rump: Sommerdag. Bregentved 1866. Århus Kunstmuseum.

Allé over Bregentved marker.

N. F. Schiøtz Jensen: Gisselfeld 1890.

næst de to parallelle bygninger. Alle tre huse har kælder, derover to stokværk og øverst et halvstokværk, der på de to parallelfløjers yderside krager ud over muren; der findes den dag i dag skoldehuller og skydeskår i behold.

Endnu står de trappeformede, med rige blændinger prydede gavle. På den fjerde side byggedes en mur. Men endnu følte *Peder Oxe* ikke befæstningen stærk nok; inde på land lod han bygge en solid mur, som omsluttende alle avlsbygningerne, og her rejste han tre firkantede, spidstagede tårne; de to er nu genrejste

på de gamle fundamenter, af det tredje er kun fundamenterne tilbage. Endnu hen i halvfjerdsene byggede *Peder Oxe* på Gisselfeld. Også den nærmeste omegn forbedrede og forskønnede han; søerne og mosehullerne indrettedes til et storartet kompleks af karpedamme, og

haver anlagdes med mange fremmede frugttrær og planter.«

Det er således *Peder Oxe* som har skabt forudsætningerne for parken som *Christian Molbech* i sine »Ungdomsvandringer« i 1811 har ydet en så uforbeholden hyldest, at jeg vil skrive det meste

Gisselfeld, fot. 1979. Adam S. Paltorp.

C. V. M. Jensen: Hovedbygningen på Gisselfeld Kloster 1838. Statens Museum for Kunst.

af den af. Den er svær at finde frem til og alle mig bekendte moderne rejsebeskrivelser, der citerer fra den, citerer altid de samme tre-fire sætninger.

Gisselfeld Park

»Vi finde gården på alle sider omgivet af haver, hvoraf den har været berømt, lige

siden den blev bygget. Uden at tale om, hvormeget her er anvendt for den oeconomicke havekonst på dens højeste trin, og hvad for et udbytte af sieldnere urter og skønne blomster den plantekyndige haveelsker her kan finde, vil jeg kun holde mig til lysthaverne; og jeg kan da ikke glemme at sige dig, hvilken særegen interesse det skienkede mig, at see den ældre og nyere havekonst blomstre ved siden af hinanden. Endnu ere Gisselfeldts gamle haver bevarede og vedligeholdte i deres eiendommelige form; og skjøndt vel ikke meget af denne er så gammel som gården, kunne vi dog endnu tænke på ham, som her først sørgede for gårdens prydelse, når vi umiddelbar fra en af sidebygningerne træde ud i haven og giennevandre disse gamle, ærværdige buegange, hvis høitidelige mørke svarer så vel til det indtryk, borgen efterlader sig hos os. Alt bidrager her til at nære en alvorlig stemning; mørke lunde, granskov, eensomme egne, en mere eensformig simpelhed, taus rolighed og en vis tomhed, der vidner om, at disse steder kun sielden besøges – og nu den herlige udsigt, man på nogle steder har til den gamle herregård, over en lille, deilig sø, der næsten går lige til dens mure, og på denne side er omgivet af småskove og mørke, overskyggede gange

P. C. Skovgaard: Efterårsaften. Motiv fra Brødebæk Mølle ved Gisselfeld, 1874. Hirschsprungs Samling.

Fr. Rohde: Susåen i Gisselfeld Skov, 1860. F. Larsen lith.

– det hele har i sig selv en virkelig romantisk karakter, som ved den simplere kunst meget vel er bevaret.

Disse haveanlæg, hvorved gårdens omegn i de seneste tider af Hans Excellence Greven af Danneskiold er bleven så meget forskønnet, høre til dens første mærkværdigheder. Vel ere de ikke af hele miles omfang og bramme ei med nogen ødsel og utidig pragt; men de vidne om reen konstmag og slutte sig med en fuldkommen harmonie til den nærmest omgivende natur, således at haven kun synes at være forgrunden til det landskab, hvortil udsigten er åbnet. Meget heldigen er stedets beliggenhed nyttet, og enhver forskønnelse er ikke konstlet; men ligesom fremsprungen af naturen selv.»

Villa Gallina

Gennem *Hesede Skov* med Villa Gallina, som jeg har sat på denne bogs forsatsbillede, fordi det er et typisk sydsjællandsk skoveksteriør fra skoven ved Susåen, men vel også fordi vi fejrede vor studen-

terfest der en lang midsommernat 1919.

Navnet er en morsomhed, *Store Hanebjerg* er den store bakke ved siden af og »Hanebjerg» brændte 1849; afløseren kom altså til at hedde »høne« – på italiensk. Nogen skilte viser vej til »Svenskekløften« og »Paradishaven«. Hvis man interesserer sig for træer, skal man vælge »Hesede Planteskole«. Mage til forstbotanisk have har vi ikke, og så er der et ordentligt katalog til den!

Vester Egede

På fonten i *Vester Egede* står vor stolteste *Luxuria*-figur – på hovedet. Hun har spidse horn, hvis det ikke er tykke fletninger, og løfter de to udyr op til sig med brede hænder. Det synes ikke at genere hende at have så mærkelige børn at die, ansigtet med den kolossale hage på den lange hals har et trodsigt, triumferende udtryk.

Luxuria på fonten i *Vester Egede Kirke*. Gnidebillede af Søren Nancke Krogh.

Akvarel af Kornerup fra afdækningen af kalkmaleri i Kongsted Kirke, 1885.

Det ene dyr ligner en løve og strækker dovent et bagben fra sig, det andet er en vinget drage med snoet øglehale tvedelt i spidsen, og rottehoved.

Man kunne forestille sig at stenhuggeren har fået ideen fra Gotlandsfonten i Bråby. Men på højst forbløffende måde har *Vester Egedemesteren* taget motivet i stiv arm og ladet det beherske hele fonten. Resten af den står demonstrativt glathugget. Fonten er hendes og ikke nogen andres. Men hvorfor på hovedet? Er det bare fordi formen så kommer til at gå så fint sammen med hele fontens? Så relieffet vokser op som et træ med stamme og bred krone?

Kongsted

Efter et hvil, hvis man trænger til det, på *Rønnede Kro* ved landevejen, et hyggeligt kromiljø i den gamle bindingsværkslænge (som var åstedet for vore søndagsudskejelser, da jeg gik på gymnasiet i Haslev):

Kongsted brede lyse kirke med de statelige kalkmalerihvælv. »Kongstedmesteren« i koret og dets nærmeste hvælv. Farverne er falmende og melede på de mørkede mure. Men hvor er tegningen overlegen og ubesværet. Og med masser af detaljer.

Indgangen til Rønnede Kro. Frode Rin-
nan fot.

Her er stof til overvejelse af spørgsmålet, jeg har været inde på nogle gange, om hvorvidt *Kongstedmesteren* kan være *Morten Maler* fra Gerlev som ældre? Står vi her ved slutstenen på et langt livs virke?

Forbindelsen med Kvislemark er til at tage og føle på, men også med Nordrup- og Kirke-Stillinge-billederne er der berøringspunkter, f.eks. ribbemønstret, en stav omviklet med et bladtunget bånd eller træsignaturen med den kogleformede runde krone, koloreret med parallelle farvestrimer. Bemalingen er bevaret på to hvælvinger, den ene med Kristi fødsel, de hellige tre konger, fremstillingen i templet – hvor barnet i den yderst karakteristiske stilling for et barn, der netop har lært at gå, synes direkte kopieret fra Kirke-Stillinge – og Stefanus' stening og den anden hvælving med Kristus for Herodes, tornekroningen, korsbæringen og korsfæstelsen. I alle kappefligene er der røgelseskarsvingende engle som englene i Gerlev med marterredskaberne.

Alle mellemrum er udfyldt, de større med mægtige ulvefodsslyng med pragtfulde »påfugleøjeblikke«, som ikke hører til floraen omkring Kongsted, de mindre med et mylder af småstjerner så krablende tæt som væggelus, så det giver ligefrem en krybende fornemmelse. Farverne er falmende og melede, også mørkede vel, men aldeles virtuost fordelt; der er ikke en plet, hvor balancen ikke er fuldkommen jævnt harmonisk. Betragter man ansigterne, anvendes for de hellige personers vedkommende det gamle skema – håret er f.eks. behandlet på samme måde – men der er ligesom noget

tomt og følelsesløst over dem, mens bøddelkarikaturene er udformet med en hårdkogt realisme, som betjener sig af helt plastiske lys- og skyggevirkninger. Man kan ikke værge sig for fornemmelsen af, at der ligger en spids, kynisk og vrissen sindsstemning bag det hele. Skurkene er ligefrem uhumske, som han med de hængende hoser og den blottede bagdel fuld af filipenser.

Der er langt fra de glade grønne og gyldne Gerlev-billeder til Kongsteds mædeholdne »mahognitone«, helt domineret af den brun-rød-violette dodenkop. Man kommer uvilkårligt til at tænke på den påfaldende forkærlighed for violette toner, som mange malere i senere tid har demonstreret i deres alderdomsproduktion.

Dersom det virkelig er en og samme mand, som står bag det halve århundredes billeder, vi her har gennemgået, må det have været en mand, som har fulgt godt med sin tid.

Men en mand, der kommer nedefra og skal arbejde sig frem, må følge med, han kan ikke blive hængende i sin ungdoms sentimentale drømmerier.

Et efter et har han opgivet de friske levende ornamenter, som engang var ham så stor en lyst; efterhånden er der bare kold storhed, bitter menneskekundskab, magtfuld beherskelse tilbage.

Det koster noget at blive sin bys første borger og kongens vært.

Kongsted har landets frydefuldeste gravskrift over den første Grubbe på Lystrup og hans kone: »Vi lefde mit Glæde oc Gamen oc hafde vore 17 børn tilsammen.«

Lystrup

Lystrups hovedbygning slår fast, at den er opført af *Eiler Grubbe*, eftersom grundplanen er ikke mindre end hans

Lystrup med den E-formede grundplan, 1579.

Panel på Lystrup med selvportræt af Abel Schrøder d.æ. ved arbejdet. 1500-tallets slutning.

fornavns E med de to fremspringende endefløje og trappetårnet i midten.

Den lokale forargelse over byggeriet har fundet udtryk i rimet: »Lystrup hint røde – lagde Vordingborg Len øde«. Men de røde teglsten fra middelalderhusene i Vordingborg er suppleret med lokale kridtsten i vandrette bælte. Også

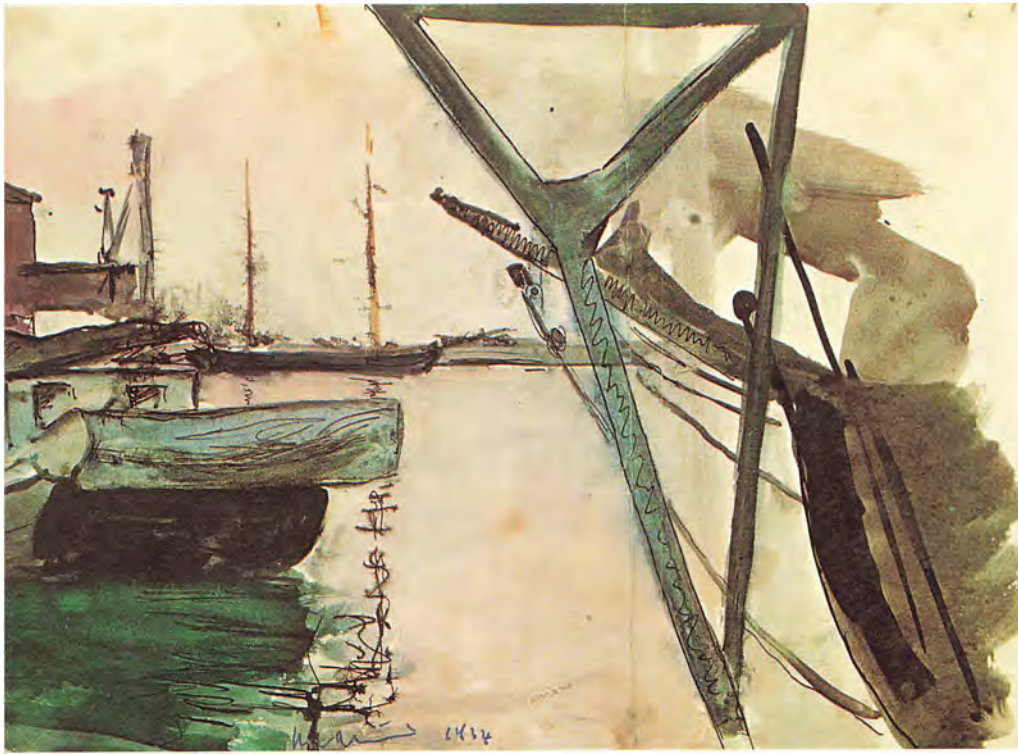
en slags stilhistorie. Højderejsningen, som havde været på mode i gotikken, da de røde teglsten var sagen, er afløst af renæssancens betoning af de vandrette grå og hvide sand- og kridtsten.

Man havde gerne set indenfor, fordi der dér er nogle paneler af den gamle Abel Schrøder, bl.a. med et portræt af

ham selv ved høvlebænken. Han er ordentlig klædt på – giver for så vidt ikke sin principal noget efter – med adelsdragtens pludderbukser, pibekrave og folderige silkeærmer, men skødskind har han. Interessant er redskaberne, ikke mindre end en halv snes stemmejern på reolen.

Fra Lystrup-panelet. Å med fiskende, bag dem skov med oldensvin, til venstre herregård og vandmølle.

Karl Niemann: *Fakse Ladeplads*, Akvarel 1978.

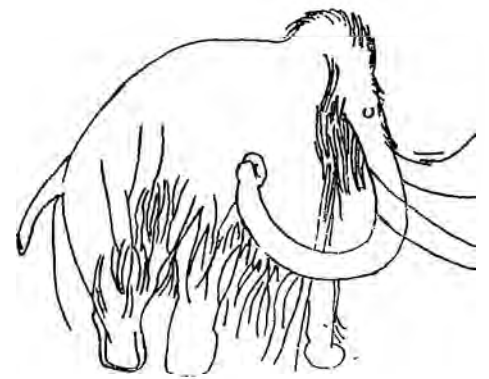
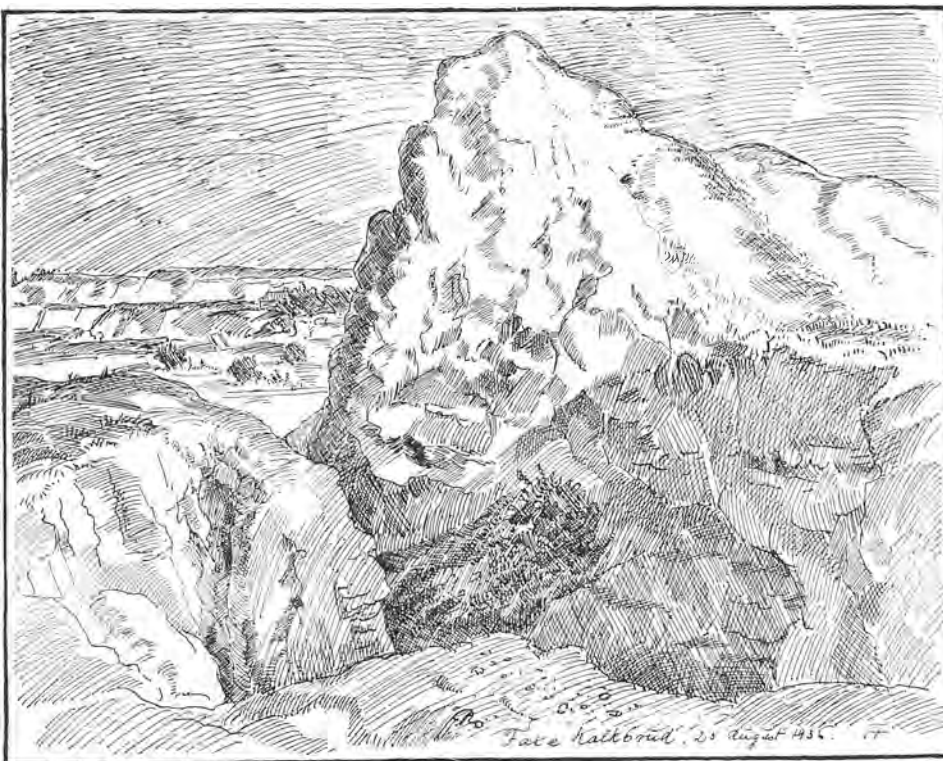
Fakse

Torvet i *Fakse* hedder »Vinkælderpladsen«, fordi *Fakse*-borgerne under sven- skekrigen rullede deres vintønder i gade- kærret.

Nu står der et stort ryttermonument i det med *Rimfakse* og *Skinfakse*, som turistbrochurerne ufortrødent underret- ter om, at *Fakse* har navn efter. Der er akkurat så meget og så lidt om det, at »faks« på gammeldansk betyder en manke og i stednavne et landskab, som kan minde om en hestemanke, her naturligvis sigtende til den høje belig- genhed.

Men historien, billedhuggeren har il- lustreret, lyder i *Snorre Sturlasons »Edda«*, som handler om verdens ska- belse: »Jætten *Narfe* havde en datter, som hed *Nat*; hun fik en søn, som hed *Dag*, og de to fik hver en hest og vogn og blev sat til at køre rundt om jorden døgnet rundt. *Nat* kører foran med hesten *Rimfakse*, som har rim i manken; duggen, som hver morgen falder på jorden, er skumdråber fra dens bidsel. *Skinfakse* med den strålende manke, som lyser over luft og jord, er *Dags* hest. Først fra den tid skelnede man mellem døgnets tider,« siger *Snorre*.

Andreas Friis: *Fakse Kalkbrud* 25. august 1936.

Istidstegning af mammut i Combarelles- grotten i Dordogne.

Fakse Kalkbrud

Fakse Kalkbrud er et af de mere maleri- ske danske landskaber, og jeg giver maler-digteren *Achton Friis* ordet:

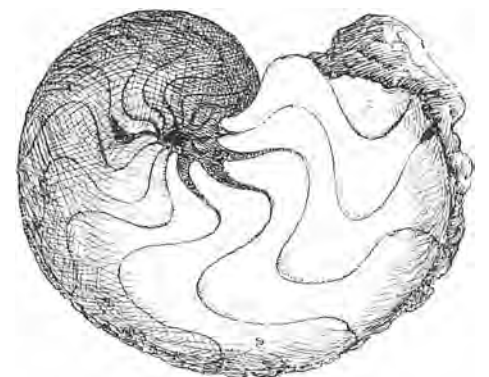
»Hvor vidunderligt smukt her er ved denne mægtige gryde, dette åbne sår, som menneskene har slået i den gamle jord! Fra bruddets øverste rand tværs over graven er den herligste udsigt, jeg endnu har set i hele Sydsjælland, mest på grund af bruddets farver, hvor den mærkelige varm-gullige masse stråler i solen som marmor op mod det fjerne lands kolde toner. Der skulle en *van Gogh* til at male dette!

Mange mil ser man til alle sider, hvor den dybe grav danner skel mellem for- og baggrund. Over *Fakse Bugt* i sydvest til *Møns Klint* og *Jungshoved* i syd vandrer blikket uhindret over denne slugt, på hvis nærmeste rand irgrønt græs og hundreder af blomster stråler – vidt ud mod de vældige skovstrækninger *Vesterskoven* og *Strandskoven* i øst og sydøst, den ene skov blånende bag den anden.

Bier og fluer summer omkring mig i den glødende augustdags vilde solskin, hvor græs og blomster og kalkens masser blænder øjet. Af og til lyder drøn af mægtige detonationer op fra den mod- satte ende af den kilometerlange grav, et rullende ekko følger, blandende sig med tipvognenes hvinen.

– Men jeg står her på grubens rand midt i sollyset og i drønet fra menneske- værket dernede, en ganske lille homo

Forstenet blæksprutte på det geologiske Museum i Fakse. Tegning af Alfred Truelsen, 1980.

sapiens, og tænker på hin tid, da mammutten flyttede sine tons på de svære søjlebe over den isskurede bankes sider, langsomt og besindigt...«

Der er ikke fundet andre mammutrester end en tand, men den er ikke kommet der af sig selv.

Fakse Kirke

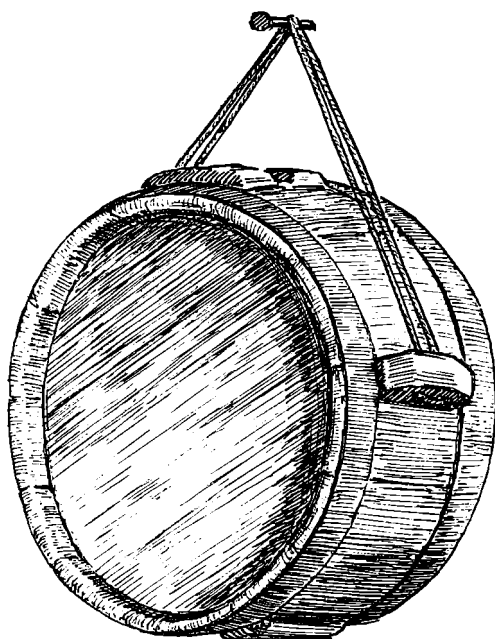
På hver side altertavlen – som er et stort nadvermaleri af hofmaleren *Kroch* fra 1717, i en af den slags rammer, som dengang var på mode i de bedre kredse – står to træfigurer, som engang har flankeret korbuekrucifikset, der nu hænger på nordre udbygningens østvæg. De er som de skal være *Maria* og den discipel herren elskede: *Johannes*. Da jeg var der første gang havde de stillet dem galt, *Maria* var kommet over på mandssiden, og skønt jeg ellers ikke blander mig i den slags, kunne jeg ikke bare mig for at bytte dem om. Da jeg fik *Maria* i favnen opdagede jeg, at der er en lem i hende, og da jeg lukkede den op viste der sig at være en knage på indersiden. Når man hængte et klæde på den, kunne det næppe fejle, at det efter nogen tid at have hængt under *Marias* hjerte kunne være brugeligt mod halsbetændelse og andet værk.

Fakse-kalk-malerier

Men det store nummer i *Fakse Kirke* er kalkmalerierne i tårnrummet. Det fremgår af konservatorens fundberetning, at de har været endnu mere drastisk masochistiske end de nu er, flere martyrsener er overkalkede, ligesom diverse djævlenscener.

På hvælvingerne står nu en Jesu dåb,

Fakseøl er ikke noget nyt. Øl-lejle på Fakse Museum, tegnet af Alfred Truelssen 1980.

Akvarel af Ernst Zeuthen fra afdækningen af kalkmalerierne i tårnrummet i Fakse Kirke 1864 med *Simon*, som gennemses, og *Skt. Jørgen* og dragen.

hvor den ene engel holder et lys – vi tænder stadig lys om dagen ved festlige lejligheder – og den anden meget praktisk et håndklæde. *Johannes'* halshugning, som bivånes af *Herodes* og en besøgende konge. Og gæstebuddet, hvor *Johannes'* afhuggede hoved serveres to gange: en tjener kommer med det på et fad, og det ligger også foran *Salome* på bordet.

På nordvæggen dræber *Skt. Jørgen* i midten dragen i et skovlandskab, hvor *Kleodolinde* knæler bagved mellem træerne. Til venstre ser hendes forældre fra borgen til. Til højre for dragedrabet gennemses apostlen *Simon* på langs hængt op ved benene i en galge. På vestvæggen slæbes *Hippolytus* til døde af vilde heste bundet til en skagle. En yngling i verdslig dragt halshugges; det kan være *Hippolytus'* fælle *Romulus*. Ved siden af var endnu en marterscene med en nøgen mand med hænderne bundet op i en galge, som blev pisket, men den er overkalket.

Fakse Sogneskole, landets ældste.

Bartholomeus Paprozki og den gamle degn

Inden vi forlader kirken, vil jeg foreslå at ofre et øjeblik på et maleri i koret. Ved første øjekast et af de sædvanlige præsteepitafier med den gamle præst og hans unge kone og hans afløser, da han faldt fra, såvel i embede som i ægtestand. Men det er portrætkunst det her! Signaturen er *Bartholomeus Paprozki*, en polsk emigrant.

Og under det en gravsten, en 85-årig degn har lagt over sig selv, med morale grundet på et langt livs erfaring: »Lev varlig, tær sparlig, tiden er farlig, døden kommer snarlig«.

Landets ældste bevarede sogneskole er en stråtekt bindingsværkslænge op ad vejen.

Det må være der, han har praktiseret sine leveregler. Gravstenen er fra 1684, og der står på den, at han har været sognedegn i 49 år. Skolen er bygget 1641. Altså til ham!

Alfred Truelsen: Vindbyholt Kro i regnvejr, 24.4.1980.

Grundtvigs kamp med djævelen. Papirklip af Anniki Tiirikkale 1980. Den djævelske slange er opfattet som en grundtvigsk Midgårdsorm.

F. C. Sibbern, den senere filosof og utopiske socialistiske forfatter, som reddede Grundtvig fra djævelen i Vindbyholt Kro.

Vindbyholt

Gennem alleen til Vindbyholt, med den historiske kro »Kongens nye gæstegård«, på hovedtrafikåren mellem de nye kongelige slotte i Nordsjælland til de gamle i Vordingborg og Nykøbing på Falster.

Frederik 3. har overnattet der 21 gange, Christian 5. 57, betegnende for perioden, hvor de havde etableret sig i København og Nordsjælland, men ikke ganske opgivet de sydlige residenser.

Grundtvig i slagsmål med djævelen

Da det 1810 rablede for Grundtvig fik han sin kammerat på Borchs Kollegium Sibbern til at følge sig hjem til Udby, og i Vindbyholt Kro måtte Sibbern midt om natten redde Grundtvig fra at bukke under i korporlig kamp med Satan selv, »der som en slange legemligen snoede sig om hans krop«.

Zigøjnersken på Feddet

Det er Feddet, vi er på vej til, en halvø med sten og sand langs kysten, lyng, moseland og kratskove i det indre, om sommeren befolket af tusindvis af indflyttere på den store campingplads. Hvor folksomt her er, er naturlandskabet stort nok til, at man kan finde et ensomt sted og repetere digtkredsen om *Rhitra* i Christian Winthers »Hjortens Flugt«:

»See, for en snes år siden – bemærked vi engang, – på skovbegrøede fedd – hist yderst, at der svang – en hvidlig røg sig langsomt – bag træernes top, – og hvirvled mellem løvet – som fra en skorsten op – – Vi troede det var Vender, – der var stegne i land, – vi tænkte det var røgen – fra deres køkkenbrand... Men da vi kom til pynten – vi ingen Vender så; – bag krattet mellem buske – en lille hytte lå – opført af mos og græstørv; – foran i lyngen rød – der

Thorvaldsens »Zigøjnerske« på Nysø, som det er fristende at mene er inspireret af Christian Winthers Rhitra, men er modelleret i Rom 1817.

sad på hug en kvinde – med et barn på sit skød. – Med ydmyge lader – men med listigt blik – den fremmede kvinde imøde os gik. – Hun ville have fred og frist, – det kunne vi forstå, – os fremmed var ordet – som på hendes læbe lå. – I sin brogede kjortel – hun nejed dybt mod jord; fra de kulsorte øjne – det ret som gnister for, – hun dækked ej med blusel – det ene nøgne bryst – mens ungen lå og kravled – i lyngen med lyst.»

Det er ikke til at tage fejl af, at Winther tænker på en zigøjnerske: »Vort mål hun hurtigt lærte, – og følte sig tryk, – og tigged ved dørene – med barnet på sin ryg. – Hun læged ko og kvie – og spæde gamle mænd – god lykke udi dobbel – og børn af deres lænd, – ungdommen gods og bejlere; – ved hemmeligt spil – hun lærte dem at tvinge – sig elskere til. – Således sås hun ofte – den snedige kvind – hos unge og hos gamle – at liste ud og ind. – Hun var så slesk og ydmyg, – hun var så kattemild. – Men fæl var hendes øjnes – dybtbrændende ild...«

»Tidlig tøslen Rhitra – skød op og blev stor, – og gik, knap tolv år gammel – alt i moderens spor. – I de brogede pjalter – med nøgne små ben – var hun dejlig som en rose – og altid skær og ren. – En skov af sorte krøller – om brune hals og kind, – som stenkul så blanke, – var hendes hue og lin. – Det eneste lille smykke – hun ejede, det var – af pure guld en slange – hun i venstre øre bar. – Vi så hende ofte, – net pyntet med en krans – at danse os den vildeste – ellepige-dans. – Så sang hun kåde viser, – som hun selv

opfandt, – slog hjul henad vejen – og som en vind forsvandt...«

Den brave Jørgen, svigersønnen til mølleren, Christian Winther har lagt visen, vi har citeret, i munden, fandt hende en dag sovende »i græsset hist ved strand. – Da slog hun med eet – de to sorte øjne op, – en gysen sød da rislede – ham gennem hans krop...«

Og så var det sket med ham. »Var hans kammer end låset – hun åbnede sig vej – når tit i fæle drømme – heel trang hans ånde gik, – da sad hun på hans leje – med stift stirrende blik. – Da drog hun de røde læber – fra hvide tænders rad, – sødt smilet da fortolked, – hvad stille hjertet bad, – hun åbned sine arme, – han brød da tit sin pagt – henrevet af en lønlig – ubetvingelig magt.«

Først da skriftefaderen belærer ham om, at han ved næste besøg af fristerinden skal sørge for, at hun ikke forlader ham samme vej, som hun kom, og han så koster hende ud af vinduet, får han fred.

Kludeeegen

Ad Præstevejen gennem Mosebølle til Lestrup Skov med Kludeeegen.

Og dér giver vi Martin A. Hansen ordet:

»Kønt og indladende er træet ikke. Rødderne griber i jorden som krokodillelemmer. Bullen er vredet, fuld af mørke, hårede knuder højere oppe. For århundreder siden har den løftet et sideskud fra rodstykket, og denne svære gren groede sammen med en vældig arm foroven. Sådan blev hullet til, som de syge krøb igennem, nøgne stakler, der ikke turde lette sig med et suk, for tie skulle man. Torsdag gry ved solopgang krøb de igennem, ni gange mod solen. Det hjalp for mange slags. Bagefter ofrede man til træet, klæder, klude... Så opdager jeg kludene, de er der virkelig. Små bomuldsklude, hørklude, uldklude, falmende og grå, så de ikke syner. Man tæller et par snese, bundet til småkvistene på egens store vorter. Hvor kommer de fra nuomstunder? Er det fromme sjæle, som stadig ofrer? Tilfældige gæster? Altså stadig lidt tro. Jeg mistænker endnu ikke turistfolkene. Da først man får øje på kludene, ændrer træet væsen, bliver lysere og venligere, man kan næsten føle, hvordan de syge ser på det. Styrken, den store hjælper. Jeg vovede at stjæle en klud, der var faldet på jorden, men ofrede til gengæld et godt og næsten nyt lommeørklæde, som sikkert er blevet stjålet senere. Det er flere år siden, men efter den dag har jeg ikke lidt

Slanke bøge i Lestrup Skov.

af snue og dårlig hals som forhen, tro det kun.»

Martin A. Hansen tilføjer: »Om gamle helligdomme, kilder, træer, sten, grave, svøber der sig lidt uhygge. Egen har engang været tilbudt, hellig, nu synes den at sprede ondt. Når troen opløses, bliver helligstedet ondt. Lucifer, lysbringeren, styrtet og ender som mørkets fyrste. Aserne, de lyse og festlige guder, bliver jordslagne, skumle, hujer efter nattens vandrere...«

Jeg citerer det bl.a., fordi jeg de sidste år hver sommer har fået indbydelse til en »satansmesse« ved Kludeeegen, hvis deltagere skal kravle nøgne gennem hul-træet.

I år var indbydelsen særlig makaber, idet den tidligere præstinde skulle være død, og satansmessen skulle kombineres med en »ligvending« af hendes kadaver. Brevene har ikke været underskrevet, men poststemplet har været: *Fakse*.

Kludeeegen i Lestrup Skov.

Godfred Christensen: Landevej med piletræer i nærheden af Bækkeskov. Statens Museum for Kunst.

Bækkeskov

Efter parkeringspladsen ved Strandhuse drejer vi mellem Vandrehjemmet og Skt. Peders Kapel ad Bækkeskovstræde, som munder ud i en fin skovvej forbi maleriske småhuse og fritstående ege til Bækkeskov. Typisk for sidste fase af den herregårdsudvikling, vi på vor tur har haft lejlighed til at følge fra begyndelsen efter bondekrigen i Borreby og Holsteinborg og om lidt vil se kulminationen på i Nysø. Den forbindelse mellem hovedbygning og ladegård, man havde gjort sig så megen umage med at skabe, er brudt i Bækkeskov. Ladegården er så at sige stuvet til side, gemt af vejen. I den herskabelige park troner hovedbygningen højt og frit med vid udsigt over skovene og Præstø Fjord. Et typisk engelsk anlæg. Og i den »engelske have« er der på overraskende steder gemt sentimentale templer og lysthuse, et supplement til den brede og rummelige hovedbygning med de engelske skydevinduer.

Everdrup-epitafiet

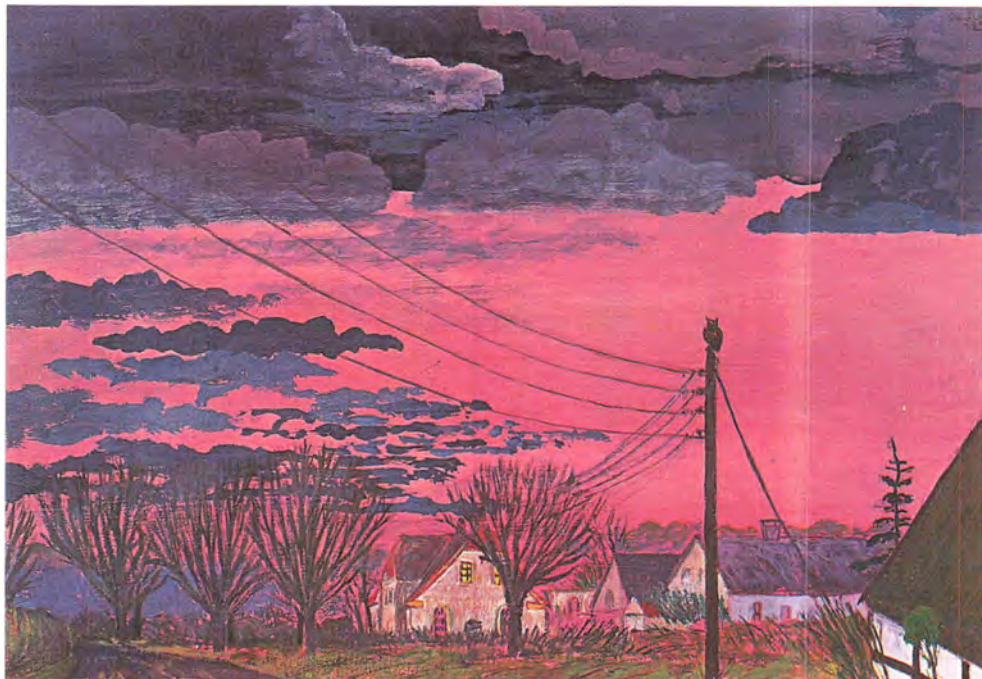
I Everdrup Kirke, hvis lave, tykke tårn øjnes stik vest, er der et epitafium over en af Bækkeskøvs tidligere ejere, som Nationalmuseets store kirkeværk, der ellers citerer løst og fast af indskrifter, taktfuldt springer over og nøjes med »det nævner ikke, at han blev myrdet af sine bønder 1738«. Der står altså på epitafiet: »Kunde bestandig kærlighed fri fra døden, havde han været udødelig, og kunde forstand og retvished frelse fra graven, havde hans liv bestandig holdt ud med hans rygte.«

Men nu faldt hele flokken af bønder over ham og stak ham med høtve og hvad de ellers havde ved hånden. Han døde, og der var ingen, der fandt, at der var formildende omstændigheder ved dette drab: 11 af bønderne blev dømt til døden, 4 til arbejde i jern på Bremerholm, og 5 kvinder kom i spindehuset.«

Broskov – Engelholm

Der er skilt til Broskovvejen – det burde der være ved alle vigtige monumenter. Oldtidsvejen kan ikke bruges til bilkørsel, skønt den har anelig bredde med hele 6 kørespor over det gamle vadested over Hulebæk. Den skal nok være fra længe før vor tidsregning, men er omkring 1300 forhøjet med en brolægning af sten i mindre format end de gamle. Der er to sten med skålgruber, i oldtidsvejen ligger et par skubbekværne og i middelaldervejen en drejekværn. Broskovvejen – den ny altså – fører videre til Engelholm. Hvis man er interesseret i rokokogårde, er Engelholm en formølgelig parallel til Bækkeskov, vi lige har set. De er samtidige og begges bygherrer den ny tids pengemænd. Men mens Bækkeskøvs Baron Charles Selby er en engelsk aristokrat, er Hans Petersen på Engelholm en dansk opkomling, som dels af galanteri, dels for at renommere med det vel, omdøbte Skovbygård til Engelholm efter sin kone, som var en Engel. Jeg havde i Haslev en klassekammerat, som hed Engel, og heller ikke var det.

Gunnar Saitz: Ugle på telefonpæl i Broskov, oktober 1972.

Nysø

Nysø er et mønstereksempel på den ny type herregårde efter enevældens indførelse, støttet på det rige borgerskab. Den gamle adel er ude af billedet. »Nysø« var navnet på en sumpet og uvejsom engstrækning, storkøbmanden *Lauritz Nielsen* fik skøde på som tak for lån til kongen, og dér byggede han herregården, som nu ligger dér. Herregårdshistorikeren *Hans Stiesdal* siger, at det er »en materialiseret illustration til tidens herskende tanker om samfundets ordning, hvis statsretslige udtryk er enevælden... Det er morsomt at se, hvorledes det lave, moradsagtige område af arkitektens myndige hånd omskabes til en uopløselig helhed, hvorledes ladebygninger, hovedbygning og have, samtidig med at de bindes nøje sammen, får anvist deres ganske bestemte pladser efter deres funktion i helheden, styret af en midtakse, der går gennem hele anlægget. Gennem indkørselsporten midt i ladegården til hovedbygningens hovedindgang og videre på den anden side hovedbygningen gennem havens midtgang går den akse, som symmetrisk deler hele anlægget, og enten man stiller sig i den ene eller den anden ende af denne akse og ser ind over anlægget, vil hovedbygningen standse blikket. Herved er dens stilling som det vigtigste og samlende midtpunkt fastslået... Af de tre fag mellem pilastrene er det midterste med indgangsdøren bredere end de andre. Omkring dette midtparti er den kunstneriske udsmykning naturligt koncentreret. Midt i frontonens trekantede gavlparti sidder et ur, og på begge sider af urskiven står to små træfigurer, klædt som almuesfolk. De besørger kvarter- og timeslag på hver sin klokke.« Haven med sine stive, klippede hække, snorlige gange, alleer og billedstøtter demonstrerer, at her er det ikke »naturen« eller »Vor Herre«, der bestemmer, men herskabet.

Thorvaldsens Atelier

Den lille pavillon døbte *Grundtvig* »Vaulundurs værksted«. Det er det nu ikke, heller ikke den ny Vaulundurs, *Thorvaldsens*. Hans Nysø-atelier havde trævægge og stråtag. Pavillonen er en nybygning, men rummer nogle af de ting, han lavede i sine frugtbare alderdomsår, hvor han var mere på Nysø end i professorboligen på Charlottenborg.

Desværre er de brune kager, lavet til børnene på Nysø, som var sensationen,

P. C. Skovgaard: Optrækkende tordenbyger over Nysø Have og Fribedet, 1870. Statens Museum for Kunst.

første gang jeg var der, der ikke mere. De er afleveret til museet i København, siger kustoden.

Ziggjnersken, det var fristende at tro kunne være *Rhitra* fra »Hjortens Flugt«, som jo slog sine folder på Feddet, der kan ses fra vinduerne, påstår kataloget, han havde med fra Rom.

Lidt bittert er det, at den brave baronesse efter hans død »for at værne hans minde« tilintetgjorde en stak mildt sagt erotisk prægede tegninger. Andre har siden smidt hans lerskitser i Lersøen, fordi de var »for dristige«. Så det eneste, vi har som vidnesbyrd om hans sanselige og livsvarme temperament, er den ene-

stående samling af antikke pornografiske kameer, de gemmer i museets kælder i København.

Men hans »selvportræt« står på Nysø. *Thorvaldsen* var æresborger i København. København er fuld af statuer, men selvportrættet af Danmarks største billedhugger står ikke noget sted i København.

Forklaringen kan ikke være nogen anden, end at samtidens borgerskab har opfattet det som en provokation, at konferensråden har afbildet sig selv i værkstedskittel og med hammer og mejsel i hænderne. Gennem et langt liv havde Thorvaldsen leveret de harmløse

Albert Gottschalk: Indgang til parken ved Nysø. Aften. Fyens Stiftsmuseum.

Thorvaldsens selvportræt. Originalmodellen på Nysø 1839.

dekora-tions- og repræsentationsfigurer, hans publikum ønskede, da han i sit 70. år sagde fra og placerede sig uden for det gode selskab som den håndens arbejder, han var og var stolt af at være. Der forekommer hos samtidige og senere kunsthistorikere adskillige forargede bemærkninger om hans proletariske ubehøvlethed. Modellen dokumenterer, hvor berettiget hans selvfølelse var. Ingen blødere, følsommere og stærkere hånd har nogen sinde formet ler i Danmark. Værkets skæbne er et interessant bidrag til arbejdsbilledets historie. Skønt arbejdet er grundlaget for al menneskelig civilisation og kultur, er arbejde og arbejdere aldrig blevet fundet værdige til selvstændig kunstnerisk fremstilling før i nutiden.

Øhlenschläger læser op på Nysø. Thorvaldsen er faldet i søvn. Tegning af Wilhelm Marstrand.

C. A. Jensens Thorvaldsen-portræt fra samme tid. Frederiksborgmuseet.

Aftenspil på Nysø

Blandt de mange kunstnere, som har gæstet Nysø – ganske vist noget senere – er Hans Bendix, som har aflagt denne beretning: »I Nysø Slots lyse rum, som er holdt i den stil og ånd, som verden kender fra Thorvaldsens kunst, læste Andersen beredvilligt på Thorvaldsens anmodning sine eventyr højt. *Baronesse Christine Stampe* og hendes mand, *baron Henrik Stampe*, besidderen af godset *Stampenborg*, var værter for samtidens store. På Nysø førtes en slags ånds-fyrsternes danske hofliv i frodige landskabelige omgivelser og uforstyrrelig ro. Om aftenen spillede billedlotteri, hvor Thorvaldsen og Andersen havde det fælles, at de helst begge skulle vinde. Det var Thorvaldsen, der passioneret havde indført billedlotteriet på Nysø... Lotterispillet kunne holde billedhuggeren vågen, når han blev søvnig af at høre på Andersen...«

»Vaulundurs værksted«, som samtiden så det.

Carlo Dalgas: Præstø Fjord i blæst, 1847. Statens Museum for Kunst.

Præsternes ø

Præstø skal være blevet til, da beboerne af et par landsbyer, som var generet af sørøvere, flyttede til en ø, som før havde været klostertilliggende: Præsteøen.

Øen tegner sig tydeligt i terrænet, men er nu landfast. Byen blev særdeles grundigt udplyndret under svenskekri-gen, og dens historie i øvrigt er den ene store brand efter den anden, stormflod, pest og anden elendighed. 1800 havde den ikke 500 indbyggere.

Den har stadig ikke så lidt af lilleby-ens charme, noget i retning af et genert smil. *Ole Sarvig* har leveret et ironisk, forelsket portræt af den i sin lille burleske roman »Glem ikke«, hvor »Larsen«, som ligner Sarvig selv ikke så

Fra dukkemuseet i Præstø.

lidt, bor på Hotel »Fribytteren«, som jeg vist også har boet på, og frekventerer »Piratkroen«, som jeg heller ikke glemmer. Det er sjovt, at byens to museer også er lidt til en side: *Brandmuseet* med slukningsredskaber og *Dukkemuseet* med en samling dukkehuse som byens.

Poul S. Christiansen: Fritstående ege, 1919. Horsens Museum.

J. C. Dahl: Fra Præstø, 1815. Nasjonalgalleriet, Oslo.

Blændingsgavle på Præstø Kirke fra 1510-20. Knud Pedersen fot. 1980.

Den store kirke

På Præstø Kirkes ydre er de tre sammenbyggede kapellers blændingsgavle usædvanligt dekorative med langblændingerne som piberne på et mægtigt orgel.

Derinde har hvælvingerne sparsomme og farvefattede kalkmalerier, men ventilhullernes er fornøjelige, og ud af munden – hullerne – smutter hunde, ulve og svin, så man får forestillinger om et større menageri på loftet.

Men kirken huser et hovedværk i dansk skulptur: den gamle altertavle, som er forskudt fra sin centrale plads til fordel for et sterilt og åndsfattigt arrangement.

Abel Schrøder den yngres mesterværk står nu ved østvæggen. Billedsnidernes kunsthistoriker, min gamle korrekturlæser på min første bog »Hverdagskunst« og min cicerone på mine ekskursioner i renæssance og barokkunsten: Chr. Axel Jensen har givet en henført beskrivelse:

Ventilhul på hvælvingen med kalkmaleri fra o. 1500.

Fra Abel Schrøders altertavle: en bekymret engel er kommet i klemme.

Bordkonversation.

»Søjlerne er vredne og snoede, fodstykker og gesimser brudte, listerne flammede og bølgede, og over det hele breder sig den bruskede og laskede ornamentik og overbroderer alle de arkitektoniske led, lægger sig om søjlerne, opløser gesimser og fodstykker, snor sig om de figurvrimlende relieffer og trækker de skrutryggede statuer med ind i en hvirveldans af øreflipslyng. Der er vinranker, frugtklaser og guirlander; der er forvredne muslingskaller; der er

Djæveln bestikker Judas.

Dydedamen svømmer som en havfrue i de viltre slyng.

Den som sover, synder ikke. Som de andre detaljer fra altertavlen: Leif Grage fot. 1980.

Viltbanehegn mellem Bårse og Snesere.

Fonten i Bårse med »gyldentallenes« runetegn og stenhuggerens og bestillerens navn.

sneglehuse, hvorfra kvindelegemer vokser op, musicerende engle og kerubhoveder, men især er der vrængemasker i alle formater og arter; overalt på de mærkeligste måder løber øreflipslyngene sammen til et par tomme øjenhuller og en fladtrykt næse over en gabende mund. Figurerne følger ornamenternes eksempel. Altid er de i livlig bevægelse, gestikulerende og talende; selv enkeltstatuerne synes aldrig isolerede, men giver sig i disput med hinanden.»

Bårse

Kirken har campaniletårn, stående ved siden af skibet.

Den store romanske granitfont er ikke bare signeret af *Bonde Friser*: *Bonde Friser me fecit*, »gjorde mig«, men også:

Karl Niemann: Faksinge Skov 12. september 1941. Akvarel.

Esgerus Røth me fecit fiere, »Asger Rød lod mig gøre«. Og under den to linjers signatur hele runealfabetet plus tre nylavede tegn. Det er den kirkelige kalender, »gyldental« for at betegne den kirkelige kalenders måneår. Hvert af dem betegner et år i den 19-årige månecyklus, hvorefter ny- og fuldmåne igen indtræffer på samme dato. I koret er ophængt nogle trærelieffer fra en altertavle omkring 1500, folkelige yderst fornøjelige forfatterportrætter, nymalede, men ikke ueffent.

Midtvejs mellem Bårse og Snesere et lille stykke ud ad vejen mod Lundby krydses vejen af en af de gamle vildtbane-grøfter, som indgrænsede de kongelige jagtmarker.

Helge Jensen: Grusgrav ved Mogenstrup, 1950. Horsens Museum.

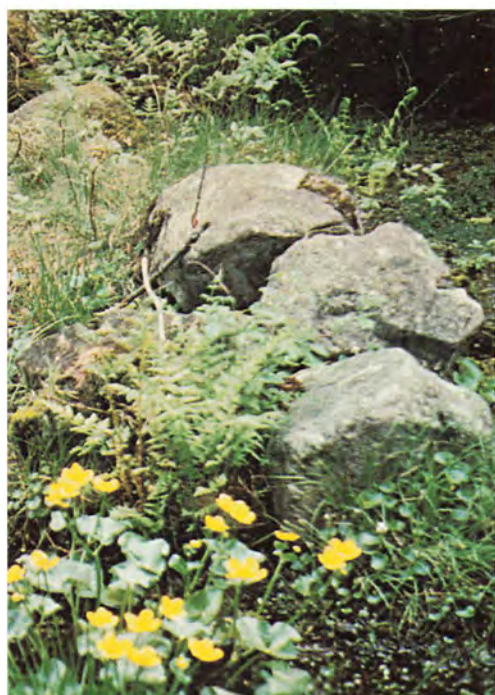
Mogenstrup

Christian Winther har i »Hjortens Flugt« beskrevet landskabet:

»Ej langt fra Næstved strækker sig – en højryg stor; – der fåret går og søger – sit tarvelige foer; – forneden krummer vejen – sig gennem dybe sand; – i grøften uden rislen – siver kildens okkervand.«

Som alle de digtere, jeg hidtil har citeret, er det hjemstavnsposi. Om Mogenstrup vil jeg lade en københavnerdreng fra Istedgade fortælle: *Harald Herdal*.

»Man skal ikke overdrive, og der er så mange smukke og yndige egne i Danmark, men egnen ved Mogenstrup er en af dem. Der er en egen sødme over landskabet her, Sydsjællands mildhed,

L. A. Ring: Mogenstrup Kirke, 1888-89. Hirschsprungs Samling.

Sydsjællands frodighed, bakker, dale og skov – og så den mærkelige, lange banke, hvorfra man ser milevidt ud over landet... Nede mellem kornmarker, roer og enge bugter sig og blinker en bred sølvstribe i det grønne, det er åen, Fladså. Om aftenen, en forårsaften med

det store lys længe i luften, dette lys af forår, bliver åen i det lysegrønne forårs-landskab gylden som guld i aftensolen og kommende skumring. Man glemmer aldrig dette smukke syn, man forvinder det aldrig, det går til hjertet og bliver der, bevares der, og når det huskes

skælver ens indre atter, som da man oplevede det.

Der kommer lidt skov nu, ved vejen ligger et par gamle hvidkalkede, strå-tækte huse af den slags, der altid er så smukke at se, som altid taler til hjertet som med en stemme fra ens barndom på landet om somrene, gamle rønner, næppe gode at bo i, men kønne som disse småhuse på landet og i landsbyerne altid er det, så rolige i deres enkle arkitektur, så velafvejede i proportionerne, forholdet mellem vinduer og døre, bredde og længde – alt dette, der sammen med tiden og alderen gør dem smukke.«

Helge Jensen: Landskab. Mogenstrup 1946. Kolding Kunstforening.

Kalkmaleri i Mogenstrup Kirke med Morten Malers signatur.

Skt. Mogens' Kilde

To ting savner jeg i *Herdals* kærligheds-erklæring til Mogenstrup. Den ene er *kilden*. *Skt. Mogens' Kilde* i Kirkeskoven var en søgt helsekilde med store kilde-markeder. *Christian Winther* har i »Hjortens Flugt« beskrevet et: »På denne kildemarkedsplads, – her mellem boder, skure og telte, – med gammelt kram og modestads; hvor vise mænd og store helte, – med næserne af sminket voks, – sådan som end de var i live, – sig for en videlysten floks – nysgerrigt åbne blik hengive; hvor ret et udsøgt assamblee – af hunde og aber svandser, – hvor papegøjer snakke, lee – og bamsen gravitetisk danser...«

Winther kan selv have oplevet det som ung, men da landevejen blev anlagt 1824 tog de vandet fra kilden og ledede den til det lille anlæg, hvor den nu fungerer som springvand!

Tucholsky i Mogenstrup Kro

Det andet, jeg synes netop *Herdal* kunne have været opmærksom på, er at på Mogenstrup Kro er et hovedværk i moderne tysk litteratur blevet til. Da *Kurt Tucholsky* boede der fra 13. juni til 11. juli 1927 redigerede han »5 PS« – som ikke betyder »5 Pferdestärke« »5-hestes kraft«, – men »5 pseudonymer«, de 5 pseudonymer, han skrev sine artikler i *Ossietzskys* »Weltbühne« under. *Ossietzsky* blev som bekendt efter at have fået Nobelprisen myrdet af nazisterne i koncentrationslejren.

Hvis det havde drejet sig om en tilfældig feriemåned havde det naturlig-

Karl Niemann: Mogenstrup Landevej, 1960.

vis ikke været noget at gøre ståhej af, men perioden er ikke mindre end det vendepunkt, hvor *Tucholsky* fra at være et blinklys blandt mange bliver et fyr-tårn i det stadig tættere mørke over tysk åndsliv under det optrækkende nazistiske skydække.

I et af brevene fra Mogenstrup skriver han: »Her i stilheden (*Schweigeneinöde*) har jeg tænkt over mange ting. Jeg tror det er løgn alt sammen («es ist alles falsch»).

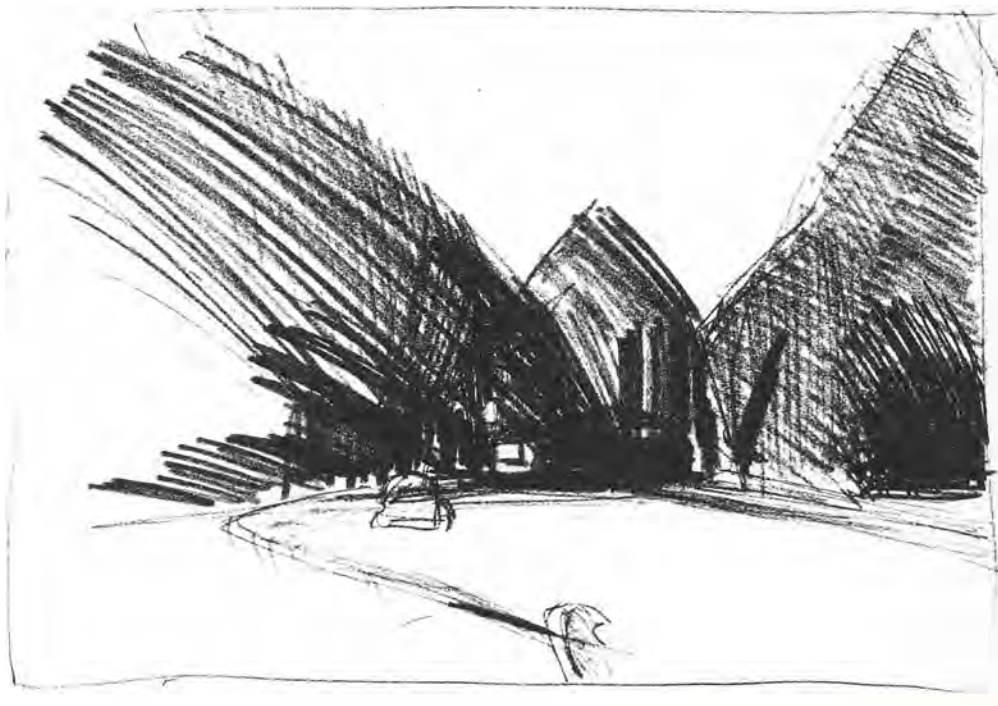
Det, der er falsk, er alt det, han havde levet på og for indtil da: den borgerlige radikalisme, pacifismen, humanismen, »socialismen med det menneskelige ansigt«, alt det der nu hedder »venstre-orientering«.

Den blaserte, lidt indolente æstetiker, som bl.a. havde moret sig med at optræde i de 5 forskellige roller, pseudonymerne repræsenterer, er forvandlet til en kæmpende kommunist, som det gælder for at indhente det forsømte og gøre sit yderste, før det er for sent. Det er fuldstændig forbløffende, hvad han får fra hånden i den måned. Foruden den kraftpræstation »5 PS« er, hvor han så at sige vender sine gamle artikler i luften og lader alle sine gamle fejltagelser afsløre sig selv, har jeg rede på 16 artikler skrevet i Mogenstrup – en hver anden dag! – flere af dem med dansk emne: »Konferensråd Andersen«, »Københavnere kravler på krigsskib«, »Danske marker«.

Omslagsbillede til *Tucholskys* »Deutschland über alles«, som han arbejdede på i Mogenstrup Kro.

Karl Niemann: Bøgesø, o. 1960.

Den gamle Grundtvig. Buste af Niels Skovgaard og Karl Schrøder, 1907-08, i Det kongelige Bibliotek i København.

Grundtvig på Rønnebæksholm

Ind mod Næstved syd for vejen den eneste skånedede rest af *Mogenstrup Ås*, og nord for den ad en allé gennem, hvad engang var et herregårdslandskab men nu forlængst er forstad, til *Rønnebæksholm*. I parken har den store *Bindesbøll* bygget en lille tårnpavillon til studereværelse for den 70-årige Grundtvig i de tre lykkelige år, han der med enken på Rønnebæksholm, »Dannekvinden i mit andet ægteskab« oplevede sin »rosentid«, »sent men sødt«.

Hans digtning fra disse år er præget af stedet: »Gården med den spidse gavl – gården med de pæne tavle – der har skjalden hjemme«. »Fredsål med de høje elle«, som hans barnepige havde fortalt ham om, havde han i horisonten og uden for hans vinduer »i sommernattens korte svale – slår højt Fredsskovens nattergale«. Skoven hedder på kortet stadig »Fredsskoven«.

Ikke Næst-ved, men Næs-tved

Navnet må være ældre end byen. Det oldnordiske »tveita« betyder at hugge, altså »skovrydningen på næsset«, en havneplads ved Susåens munding, dengang Sjælland endnu var en eneste stor skov. Hele vor arkitekturhistorie er repræsenteret fra 1200-tallet til i dag. Og byplanen er ældre end de ældste huse. Torverettigheder 1140.

Begge kirker er 1200-tallets midte, og begge i senmiddelalderen bygget om i gotikkens »funktionalisme«. Og man har mestret modernismen i Næstved. Koret på *Skt. Peder* er et imponerende stykke højgotik, men Helligåndshuset gør det med sine kamtakkede blændingsgavle rangen stridig.

I *Helligåndshuset* har jeg da for resten logeret en kort tid da jeg var blevet husvild ved Broksøs brand. En slægtning af godsejerinden boede der og jeg havde haft maskepi med slægtningens jævnaldrende sønner i ferien. Der var atmosfære i de hvidkalkede rum med knirkende gulve og utrolig brede gulvplanker.

Så har Næstved noget så enestående som jævne borgerhuse fra middelalderen: 7 »stenboder« med et stokværk mod kirkepladsen og to mod åen, tidlige rækkehuse. *Kompagnihuset* er gammelt laugshus, og det må *Apostelhuset* med de udskårne knægte vist også være.

Reformationen giver i første omgang et afbræk i Næstveds arkitekturhistorie. Det var et hårdt smæk for byen at både Sortebrødre- og Gråbrødre-klostret blev

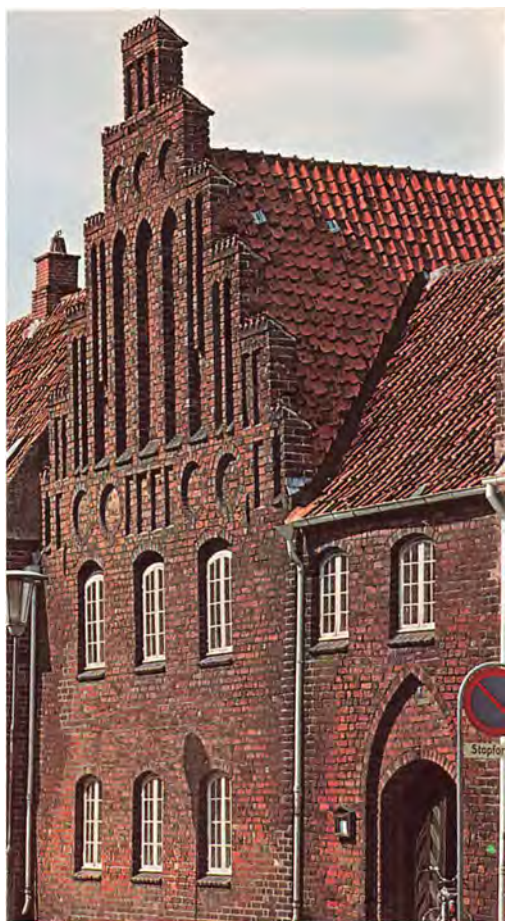

Det gamle Rådhus i Næstved.

Ludvig Find: *Landskab. Næstved 1900*. Statens Museum. Til højre: Apostlen Andreas på »Apostelhuset« i Næstved o. 1520. Leif Grace fot. 1980.

ophævet. Men en menneskealder efter begynder det igen med Riddergade 3 og Skt. Peder Kirkeplads 3 i to stokværk med knægtbyggede facader i dansk renæssance. Østergade 18 er allerede barok. Og det moderne byggeri går i gang med bravour med den geniale M. G. Bindesbølls Rådhus fra 1850-erne.

Abel Schrøder

Først på det sidste er det gået op for danske kunsthistorikere, at en helt stor kunstner, ikke blot efter danske forhold, men set i europæisk perspektiv, har virket i Næstved, født der omkring 1600 og død sammesteds 1676: *Abel Schrøder den yngre*, af hvem vi på vor tur har stiftet bekendtskab med adskillige arbejder og på dens fortsættelse vil komme ud for flere.

Han har overtaget billedskærværkstedet fra faderen *Abel Schrøder den ældre*. I *Skt. Mortens Kirke*, hvor han har skåret altertavlen, er prædikestolen og korgitteret påbegyndt af faderen.

Og *Abel Schrøder den yngre* har haft en ældre broder *Ejler*, som har skåret prædikestolen i Herlufsholm, men som må være død ung. En beskeden stentavle i *Skt. Peders Kirke* meddeler *Abel Schrøder den yngres* data, bl.a. at han, foruden at være billedsnider, i 42 år har tjent som organist ved *Skt. Mortens Kirke*. *Chr. Axel Jensen* siger »at der er orgelbrus i hans arbejder«.

Abel Schrøder har ikke spundet guld på sin vældige produktion: I hvert fald 20 altertavler, lige så mange prædikestole, mindst en halv snes epitafier og adskilligt andet.

Han skriver som yngre: »Hvis min kirketjeneste sig belanger, at jeg betjener orgelværket i *Skt. Martini Kirke*, da efterdi *Rasmus Kræmmer* det ikke kan eller vil betjene, mulig der ikke kunne falde mange penge af samme bestillings løn til at gå i vinkælderen med, så må jeg ikke forsmå den ringe løn, som øvrigheden haver derpå indlagt«.

»Guldkæder eller store sølvkander have jeg eller min fattige hustru aldrig

Fot. Sv. Bessing og Adam S. Paltorp.

Miniaturemaleri fra o. 1200 fra *Skt. Peders Kloster* i Næstved. Det kongelige Bibliotek.

Det kunne være selvportræt af Abel Schrøder d.y. med faderen Abel Schrøder d.æ. Detalje fra altertavlen i Skt. Mortens Kirke 1664.

haft. Udhængende vogne og store pralende heste have vi heller aldrig haft, ej heller har vort ægteskab med rigdom eller pragt begyndt.»

Og som gammel skriver han: »Jeg håber ingen med skjel skal have over mig at klage, endog alderdom og svaghed og vanførsel, som hver mand kan se, såvel som denne sørgelige tid (svenskekrigen) mig nu aldeles slig næring for mig og mine fattige børn fraholdt og nedlagt har.«

De strålende ædelstensfarver og skinnende guld- og sølvbemaling, de bugnende frugtklaser, de svulmende formers overdådige rigdom, som må vrides og vendes, snos og sammenbyltes for i det hele taget at kunne få plads for hinanden, afspejler ikke håndværkernes egen verden, men den overklasse han arbejdede for, levede i og den blev man dengang som nu ikke medlem af i kraft af sit eget arbejde, men ved at udnytte andres.

Jacob Kornerups akvarel fra 1882, da han restaurerede kalkmaleriet med Valdemar Atterdag og Dronning Helvig fra o. 1375.

Han har været en ydmyg sjæl for hvem arbejdet har været alt, men man skimter en indstilling til det ene og andet bag hans persongalleri, når han f.eks. lader Judas se ud som en typisk adelsmand fra tiden, en *Korfitz Ulfeldt*-type. Og det er næsten sikkert, at han har været skrutrygget. Alle hans personer er påfaldende rundryggede, noget som godt kan have fulgt med håndteringen gennem slægtled. »Schrøder« er jo egentlig »skrædder« og som forfædrene har siddet med korslagte ben på bordet bøjet over deres syarbejde, har træskærerne måttet have øjnene nær ved kniven.

I Skt. Morten får vi som sagt lejlighed til at sammenligne fars og søns træskæreri og det er tydeligt at sønnen er mere dreven end den gamle og så er altertavlen endda et alderdomsarbejde fra omkring 1663, hvor han i bønsskriftet til kongen om skattelettelse kalder sig »bedaget og skrøbelig«. Men faderens prædikestol må også være det sidste han har lavet, den er dateret 1602 og det var det år han døde af pest. Når vi er i kirken, skal vi lægge mærke til kalkmaleriet med Skt. Morten, som deler sin kappe med tiggeren; det er sjældent kalkmalerne afbilder kirkens værnehelgen.

Peterskirken i Næstved

I Skt. Peder er der mere sammenligningsstof til vore Schrøderstudier. Det høje korgitter er påbegyndt af Abel Schrøder den ældre 1602, men først fuldendt 1604, altså to år efter hans død, vel af sønnerne. Men så er prædikestolen af Schrødernes eneste konkurrent Lorentz Jørgensen. Han er en morsom mand, men når ikke dem til knæene hvad angår »socialrealisme«. Men der er tre epitafier af den yngre Abel Schrøder, alle tre

Kalkmaleri i Skt. Mortens Kirke o. 1350 med kirkens værnehelgen, som deler sin kappe med den invalide tigger.

med malerier udført af folk, som har taget sig af den del af jobbet på værkstedet.

Ellers er det i Skt. Peder det store kalkmaleri, som fanger interessen. Man beklager at det er fundet så tidligt, engang i 80-erne, da restaureringsmetoderne ikke var så udviklede som siden. Det er hårdt malet op af Jacob Kornerup, og ikke at stole på hvad angår detaljerne. Og de er netop meget vigtige. Billedet forestiller nemlig Valdemar Atterdag og hans dronning knælende for Treenigheden og må være malet umiddelbart efter kong Valdemars død. Det er det eneste portræt, vi har af ham. Dragten skal nok være rigtig: rustning med benskiner, sværd og sporer, men de springende løver i skjoldet er Kornerups påfund. Og hvad med ansigtet? Den aldrende herremand med fuldskegget ser forbavsende skikkelig ud. Men måske har han gjort det. Han var ikke så lidt af en rævepels.

Næstved papir

Når jeg tillod mig min eskapade med Jacob Bang ovre på Holmegårds Glasværk går det vel an også at bruge plads på at citere lidt af min gamle rapport fra mit besøg på Maglemølle Papirfabrik.

For enden af den uoverskuelige række glastagshuse ligger den gamle fabriks udstrakte tømmerplads. Rødgransbjælkerne glider på tovbansens tipvogne op ad en høj svævebro og vippes i slibemaskinens svælg, hvor et par gigantiske cykelkæder befordrer dem ned mod et roterende bjerg af en slibesten, der maler træet til melfnug, så vandet, der fosser ud af kværnens bund, er mælkehvidt deraf. Der er 500 hestekræfter til at trække slibestenen. Træslibet sies fra og vandrer over tørremaskinens valser ved siden af som en bøjelig krydsfinerplade. Aldrig så vel er træets fibrer flået fra

Helle Jessen: *Gammel-Maglemølle*, 1978.

hinanden, før valserne presser dem sammen igen.

De bornholmske og sjællandske graner mødes med fjeldgraner fra Norge og Sverige og arkivmaterialet fra de københavnske oldgranskeres sække i hollænderen. Det er en tyggemaskine, et stort trug, hvor en roterende valse med knive klipper stoffet fint. Den har 70 knive og gør et par hundrede omdrejninger i minuttet og klipper 5000 gange i sekundet. Den grødede flod cirkulerer med en skummende, sej overflade furet som gammel egebark, og hver ny plade træslib, hvert celluloseark, hver spand opmalet papir, der hældes i, ryger til bunds ned mellem de tyggende knive, som satte den bredbugede hollænder dem til livs med et snuptag.

Pludselig rødmer det plaskende skum, som før var gråt, som æblegrød. Formanden har hældt farve i. Ved sin apotekerdisk i et hjørne af salen, hvor de 25 hollændere står og gumler, blander han sit purpurrøde, sit kadmiumgule og ultramarin fra store tønder efter udspekulerede recepter med kaolin og harpiks og alun og de andre gode ting, der skal i netop den slags papir, som skal blive af hollænderens fede vælling. Hans veje er uransagelige; skal papiret være hvidt, skal der for eksempel blå farve i.

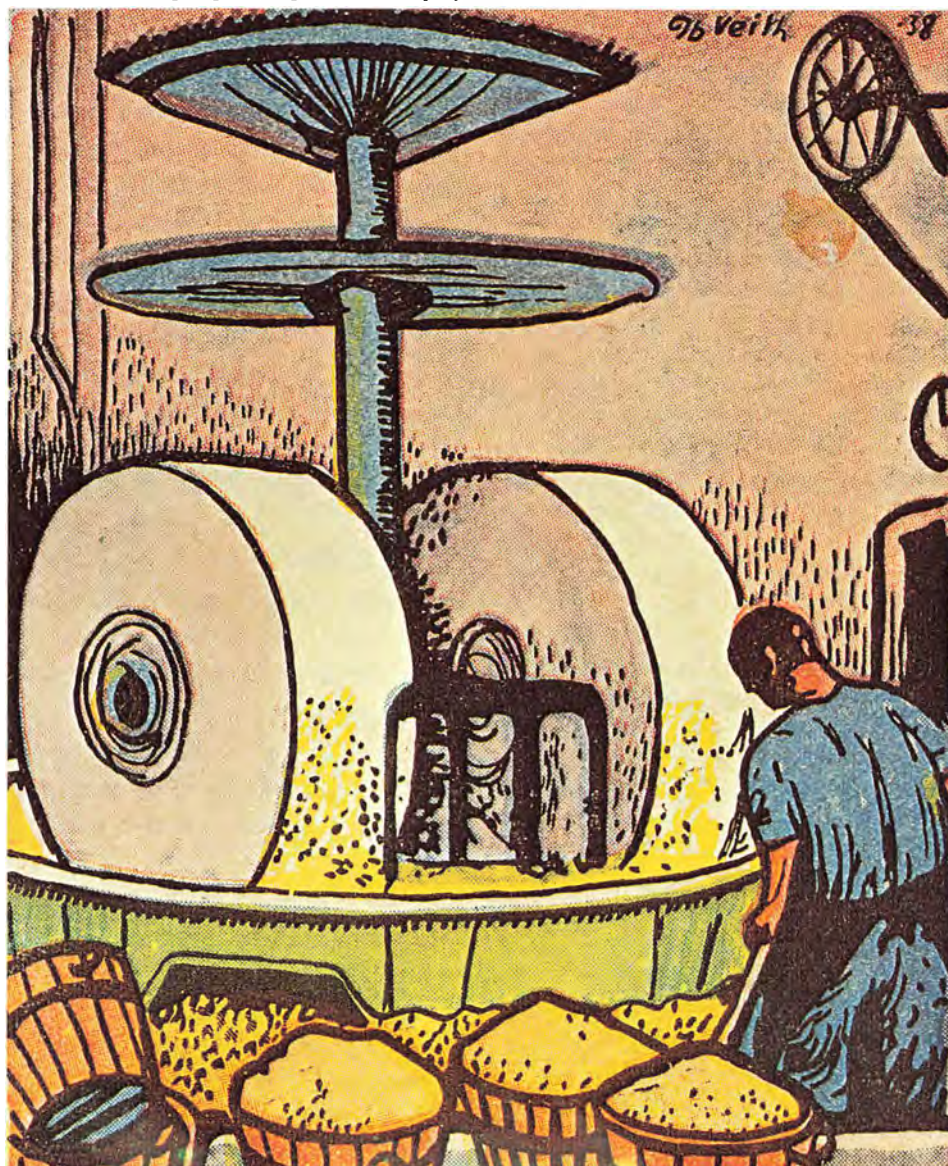
For første gang ser jeg mennesker. Det er i hallen, hvor de to store papirmaskiner står. Det er en stor hal med store maskiner, så de ser ikke så meget større ud end myrer i deres brune og blå overalls i forhold til tingene, sådan set. Men der er næsten en halv snes stykker fordelt i terrænet. Naturligvis har der også været folk i de andre afdelinger: i træsliberiet var der to mand til at passe

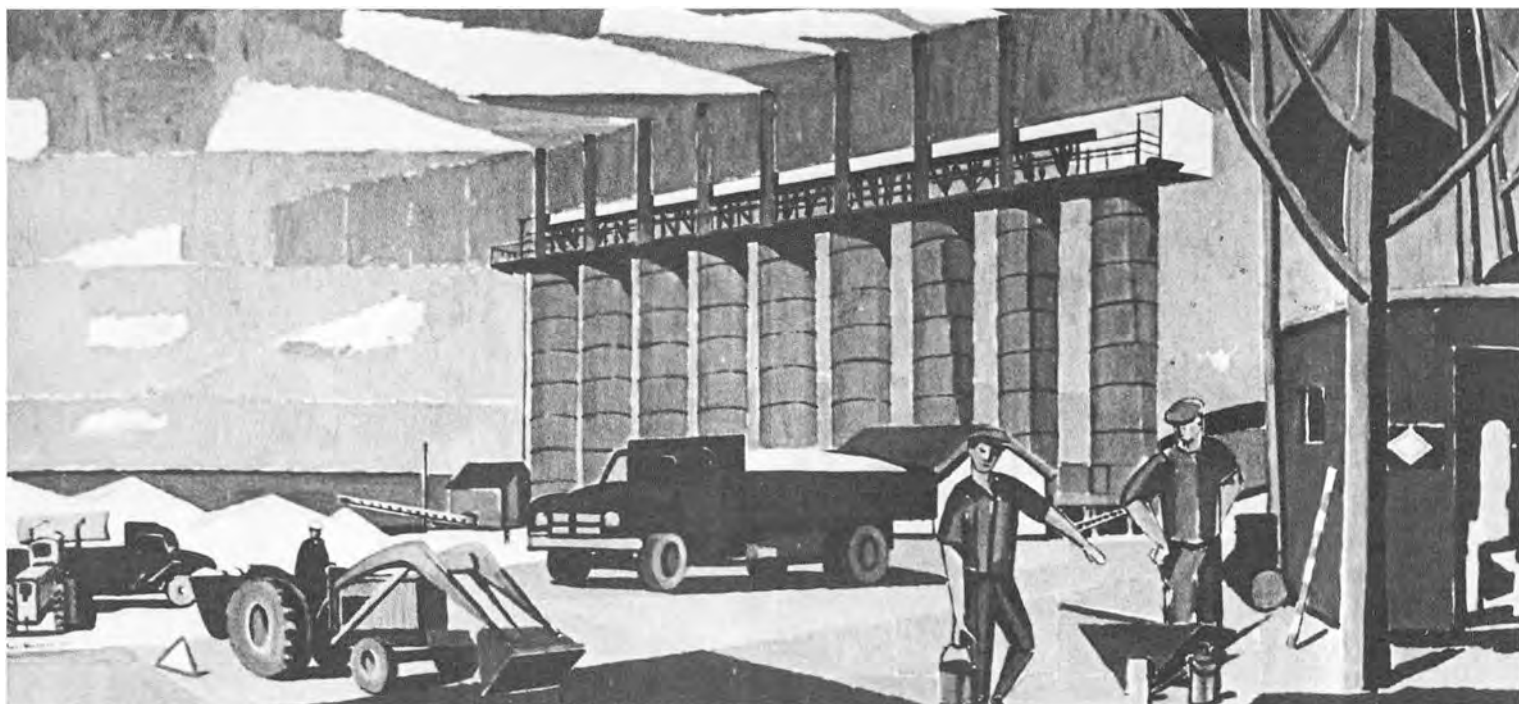

K. Riff-Andersen: *Næstved Gasværk*, 1977.

et par maskiner som et par almindelige to mænd. Men i forhold til det enorme ekspreslokomotiver stillet på enden, og sammenhængende maskineri, som går for hver fem hollændere var der vist også sin durende gang fra etage til etage, fra

Ib Veith: *Stengang i Maglemølle Papirfabrik*, 1938.

Karl Niemanns tegning til vægdekoration på Luxol vejmaterialefabrik i Næstved.

bygning til bygning over de 25 tønder land, tør jeg nok sige, at der ligesom har været folketomt i de lyse, store rum under glastagskonstruktionernes lysegrønne sprinkelværk.

Var sliberen et lokomotiv på enden, er papirmaskinen en hel waggonrække som står og snurrer, buldrer, stamper og ryster, som var det selve lyntoget, der var groet fast. I den ene ende strømmer vællingen fra hollænderne ind i en slimet flod og i den anden vikler den sig op på valse som en endeløs papirstrimmel. Massen strømmer fra regulatorindretningen gennem et sandfang og en sigte, der fisker hvert uvedkommende støvgran fra, ud over virens fintvævede messingnet, som bevæger sig frem over en række valser, idet det stadig ryster – 300 stød i minuttet – så papirmassens taver filtrer sig ind i hinanden. Vandet siver ned gennem messingdugens masker, så massen bliver mere og mere tør, jo længere den kommer frem. Hen mod dens ende suger en luftpumpe fra neden den sidste fugtighed af den, mens to tynde vandstråler klipper kanten af som sakse. Vællingen er forvandlet til en sammenhængende dug, som på en lærredsrem transporteres videre mellem guskepressens filt- og gummivalser, der suger væde af den som trækpapir, ind gennem de »våde valser« til tørrepartiets lille snes dampopvarmede cylindre, hvorimellem papirstrimlen snor sig i bugtede ottetaller, frem til glitervalserne, der trykker overfladen glat og fin, så den efter at have passeret fugteværkets støvregn kan rulle sig stramt om oprulleværkets haspe.

Det er det første sted på fabrikken, der lugter af papir. Til gengæld er den varme, fugtige, støvede papirslugt næsten bedøvende.

Næstved-litteratur

Efter så meget om papiret, som bliver lavet i Næstved, et par ord om, hvad der er blevet skrevet på det.

Vort første stykke original folkelitteratur »Dyrerimene« er skrevet ca. 1466 af munken Ole Jacobsen i Gråbrødreklostret. Dyrene er næsten kun fugle, et forbillede for Blichers »Trækfuglene«? Og de snakker uforfalsket sydsjællandsk. Rimene er udgivet, og kan man klare den gamle stavemåde, synes jeg de for det djærve folkesprogs skyld er værd at læse. Jeg skal give en prøve, blandt andet fordi den rørende afslører, hvor svært det har været for de første danskskrivende at få de latinske bogstaver til at dække danske ord.

Nattergalen siger: »Sywngæ vell iek ok øffve myn røsth – syng vil jeg og øve min røst – ick fødher mek ther met vynther ok høsth – jeg føder mig dermed vinter og høst – hwer bør sin konst ath nydhæ – hver bør nyde sin kunst...«

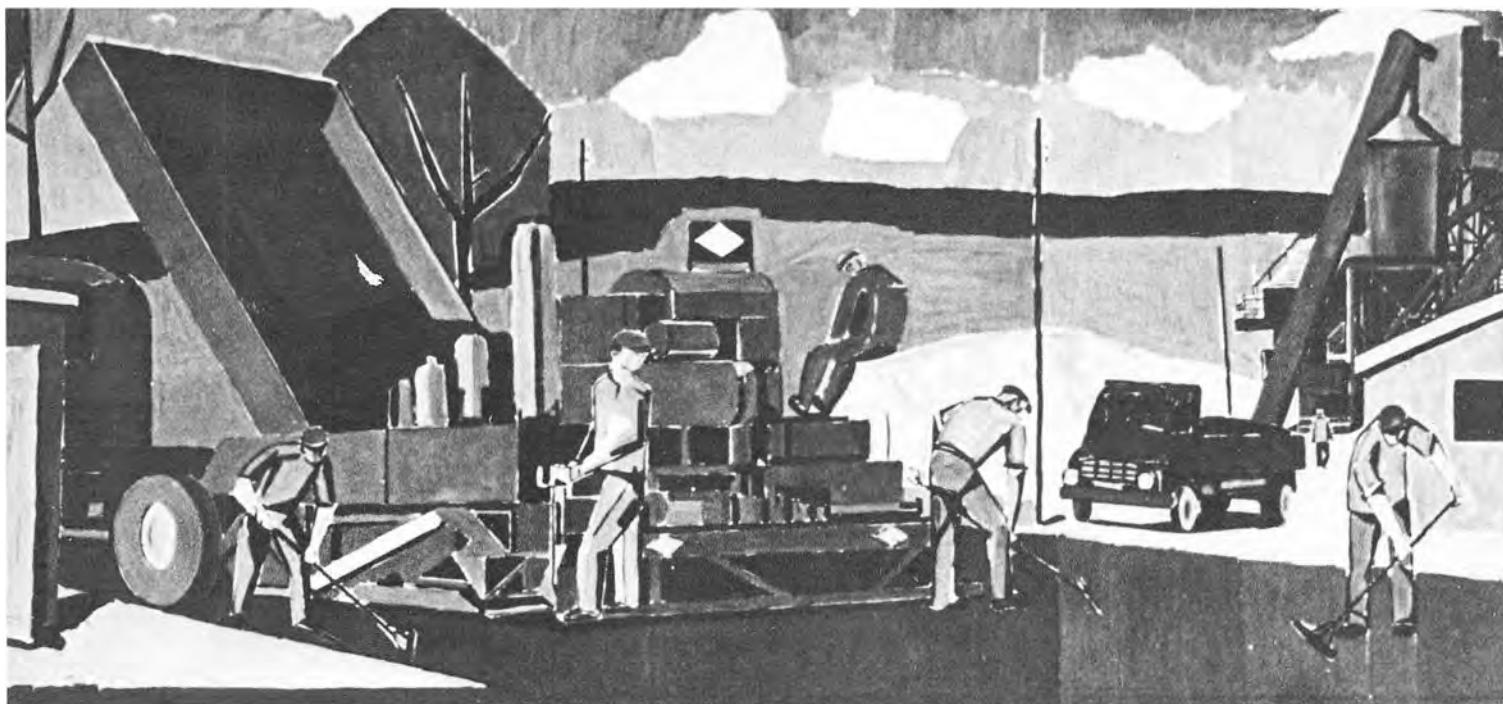
Og i sidste århundrede startedes i Næstved en anden litteraturart: distriktbladene, med »Næstved Ugeblad eller Præstø Amts Tidende« 1837 med: torvepriser, skibslist, efterlysninger og nekrologer. Udgiveren var en 18-årig student, som hed: Meir Aron Goldschmidt! Hans polemiske artikler deri er forløbere for hans senere navnkundige »Corsar«.

Herlufsholm

Elfenbenskrucifikset over alteret i Herlufsholms Kirke går for at være noget af det ypperste, vi har i Norden af romansk billedhuggeri. Da jeg var der første gang hentede kustoden en trappestige til mig, det havde Prins Eugen fået ham til »og han var kommet rejsende fra Stockholm bare for at se det«. Det var godt det samme, for man skal nær på for at kunne vurdere det fornemme arbejde, fransk formentligt. Elefanttandens krumning er

Herluf Trolles og Birgitte Gjøs sarkofag i Herlufsholm Kirke.

Udført som kattunmaleri 1 x 6 m, 1962.

fikst udnyttet til kroppens krumning og benenes næsten affekterte sving. Armene er ekspressionistisk tynde og af hvalrostand, så de er nok kommet til her i landet og er egentlig også ude af trit med figuren i øvrigt. Jeg indrømmer at ansigtet er sjælfuldt, men på kanten af det sentimentale, en »smuk mand«.

Stormandspræl

Men der er en hel del mere i Herlufsholm Kirke. I gravkapellet i korets

Tegning af Karl Jensen, 1890.

østfløj står på en stor gravsten Herlufsholmsskolens første forstander *Børge Trolle* med sin kone *Pernille Gøje* i fuld figur. Og overfor den en buste af hende, som repræsenterer en ellers her i landet helt forsvunden skulpturkategori: portrætskulptur i legemsstørrelse iklædt syet tøj. Figuren beskrives 1808 som »en fruentimmerfigur af gips i naturlig menneskestørrelse klædt i fløjel«. Den lå dengang i en kasse med »forrevne stumper af en fløjlskåbe ned om skuldrene«.

På gravmælet, som altså ikke er en kiste, men en »tumba« som skal forestille en kiste, ligger *Herluf* iført rustningen og *Birgitte* i enkedragt, hugget i alabast af Antwerpenmesteren *Cornelis Floris*. Der er ikke sparet på effekterne:

»kisten« er af rødflammet kulkalk, fodstykket og dækplade af sort.

Epitafiet over *Marcus Gøje* i nordre korsarm er af *Thomas Quellinus*, også af et belgisk billedhuggerdynasti, men virksom her i landet størsteparten af sit liv. Af sort kulkalk og hvid marmor. Den afdøde ligger mellem fire hvide søjler i halvt oprejst stilling med rejst hoved med vældig allongeparyk mellem visdommens og retfærdighedens genier, som holder skjolde med hans våben og navnetræk og er i færd med at laurbærkransen ham. Han lægger venstre hånd på brystet og slår flot ud med højre: Her kan I se!

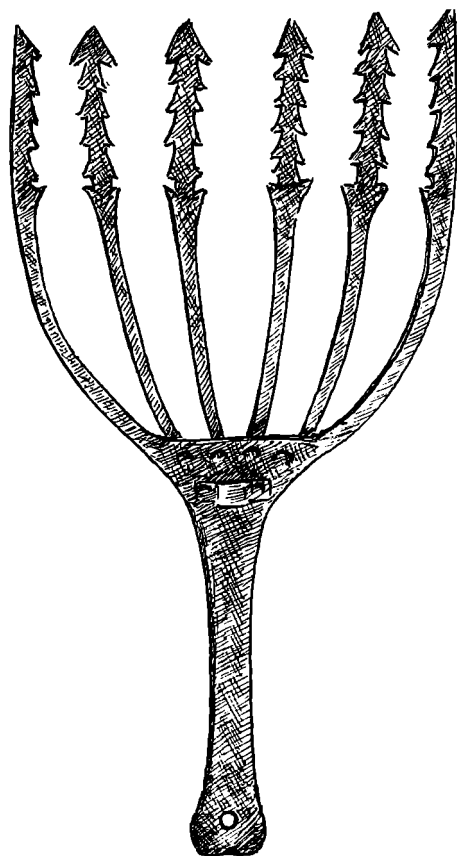
Kingos indskrift er en fæl omgang købt og betalt lobhudling: »Her hviler

L. A. Ring: Gangsti ved Herlufsholm, 1890. Statens Museum for Kunst.

Frederik Vermehren: Vinteraften ved Susåen. Statens Museum for Kunst. For neden: Gotfred Christensen: Studie fra Herlufsholm 1876. Hirschsprungs Samling.

Ålejern på Næstved Museum. Tegning af Alfred Truelsen, 1980.

Marcus Gjøl, den sidste mand af stammen – gudfrygtig lærd og wiis – godgjøren uden brammen ... at hans prisværdig lif aldrig forglemmes kand – med ald berømmelse hans sjæl er nu i ære – og siunger frydefuld for skaber sin og herre – i høie englechor: hale hale luja.»

Ejler Abelsens mesterværk

Som en modvægt mod den forpustede herremandspanegyrik kan man ofre prædikestolen en smule opmærksomhed. Den er af den ældste af Abel Schrøder-sønnerne: Ejler Abelsen Schrøder, og må være lavet umiddelbart før hans død, repræsenterer ham altså fuldt udviklet, og man fristes til at synes at hans begavelse har været endnu større end broderens. De furede og hærgede ansigter og de forslidte hænder med gammelmandsårerne er rygende socialrealisme.

Men yderligere er der i kirken rester fra et lektorium, hvis relieffer nu er indsat dels i altertavlen, dels på korstolene, ikke spor smart, men herligt uskyldigt gotisk træskæreri.

I korstolene har Herlufsholmsalurnerne skåret masser af navne, blandt dem til venstre for altret iøjnefaldende K(nud) Lyhne Rahbek. Kammeraterne kaldte ham »Christen Træorm«, fordi han skar sit navn i træer og træværk alle vegne. Mon Kammas kælenavn for ham på »Bakkehuset«: »Egernet« har noget med det at gøre?

Gaunø

Når man runder det sidste vejsving foran stendæmningen, der forbinder Susåens sivkransede bredder, har man bag sig skoven og foran sig slottets mægtige klods. Der skal nok være over hundrede vinduer. Som det nu ser ud er det et stort landpalæ fra slutningen af 1730-erne. Vestfløjen er ældre, klosterkirken fra dronning Margrethes Dominikanerkloster.

Altertavlen siger de er *Abel Schrøder*. Troen og håbet flankerer et nadverbillede med fynd og klem, men mest er det slyng og vrid, rammer og dekorationer. Opbudet af dekoration er formidabelt, men skæreren har taget sig det lettere med menneskefremstillingerne end på så mange af Schrøderværkstedets andre ting. Og er man først blevet mistænksom ser man også kritisk på de andre sager fra samme tid: den træskårne font, som bæres af hele seks dyder: tro, håb, styrke, kærlighed, klogskab (med *hane*, den står tidlig op) og en sjette uden attribut, som man kan spekulere over hvem er. Prædikestolen bæres af en hovedløs trolld. Set med nutidsøjne ligner det en uforskammethed mod *Trolterne*, som har betalt den. Og man står der og får en lumsk mistanke om hemmelig foragt for bestillerne. Der er alt, hvad man kan forlange af pragt og pral, men ikke den samvittighedsfulde respekt for detaljerne, som ellers karakteriserer

Himmelseng på Gaunø.

L. A. Ring: *Allé ved Yderblæs, Gaunø*, 1893. Hirschsprungs Samling. For neden: Ole Christensen: *Løg*, 1968. Gaunø Park.

Schrøderne. Der er også en brudebænk, som er mere sjælden end køn. For så vidt er der ikke meget gammel dansk kunsthistorie at tage til Gaunø efter, men så meget mere udenlandsk: den største private samling af nederlandsk maleri her i landet.

Og ikke alene er der grund til at skønne på, at man kan få den at se, men at besøget giver lejlighed til at se et af de ellers hermetisk lukkede store slotte indvendig. 1600-tals-møbler på godt og ondt, Damaskværelsets himmelseng er den grimme seng, jeg har set. Man får ligefrem medlidenhed med dem, der har skullet sove i dens lukkede telt; men dengang sov bønderne jo også i lukkede alkover.

I parken er ikke bare blomster – og dem er der mange af – men også et par moderne skulpturer. Og i »Karetmagerens Hus« er der restaurant.

Vejløheksen

I *Vejlø Kirke* er det vel også til ære for *Trollerne* at en »troll« bærer prædikestolen, men var trolden på *Gaunø* hovedløs, har heksen i *Vejlø* et af de skønneste kvindehoveder, som er modeleret her i landet.

Nej vist, vi er meget, meget langt fra ugebladenes begreber om kvindeskønhed. Hun er mer end halvgammel. Men kvindecharme har ikke noget med alder at gøre. De kalder hende »Fandens Oldemor«, »Slattenpat«, »Slaskepat« og folkesagnene lader hende have så lange patter, at hun slår venstre bryst over højre skulder og højre over venstre. Men man skal ikke udelukke at sagnene stammer fra figuren her. Hun er som sagt ældre og ansigtet er karikeret med vældige hængeører. Og hun har horn. Mellem mine to sidste besøg har hun mistet det ene.

Men der er noget højt dobbeltydigt over den hele figur. Foran skødet holder hun en stor rose. »Rosen« er i middelalderpoesien en poetisk omskrivning for kvindeskød. »Le roman de rose« skulle på bramfrit nutidsdansk oversættes »Kusseromanen«. Må jeg i parentes nævne at »kusse« oprindeligt har været alt andet end vulgærprog, det er det franske »*coucher*«, ligge sammen. Den middelalderlige *Centifoliarose* er et nærgående, men også meget poetisk billede på det åbne skød.

Går man *Vejløheksen* ind på livet og ofrer tid på et nærmere bekendtskab, som jeg har gjort det, opdager man at det er et rigtigt menneske. Hun bærer prædikestolen på en ring over issen, som den bondepigerne havde under malkebøtterne, de bar på hovedet.

Og hun vinder ved nærmere bekendtskab. Skønt hun er et godt stykke over de

såkaldte »bedste år« gnistrer hun af vitalitet, nysgerrighed, iver og undren. I disse bekendelsestider må jeg vel tilstå, at det ikke er frit for, at jeg har været en lille smule forelsket i hende.

Som jeg tidligere har fortalt, har jeg truffet hende i virkeligheden: den kloge kone i *Skudersløse*, da jeg var dreng.

Prædikestolen, hun bærer, er *Abel Schrøder d.y.* på højden af sin kunnen. Den gamle lydhimmel er bevaret og de øverste herskabsstole med pragtfuldt ornerede våbenskjolde, på mandssiden *Trolle-Munk*, på kvindesiden *Rosenkrantz-Gyldenstjerne*.

Herskerne har haft kællingen under prædikestolen tæt inde på livet. Gud ved om det har strejft dem, at hun bærer det hele som hendes køn altid har gjort. Men *Abel Schrøder*, den kunstige mand har tænkt sit.

Andreas og Vorherre selv i Vejlø

Men vi er langt fra færdig med *Vejlø Kirke*. Altertavlen må *Schrøder* have skåret samtidig med prædikestolen. Den gamle altertavle, den har fortrængt, står nu i skibet, uskyldigt-troværdigt gotisk træskæreri med apostlen *Andreas'* legende.

Andreas selv sidder i sin brede lænestol midt i og læser op af sin bog og udlægger med højre hånd teksten. I fløjene gør han mirakler, bliver fristet og pint. Og på deres bagside er malerier med negerhelgenen *Skt. Mauritius* og *Skt. Sebastian* gennemboret af pile.

Kalkmaleriet i korets østhælv er efter min mening det skønneste *Vorherrebillede*, vi i det hele taget har.

Unggotisk, endnu ikke den dømmende *Kristus*, der fremviser *corpus delicti*: Se

Abel Schrøder d.y. altertavle i Vejlø Kirke, 1642. Sv. Bessing og Adam S. Paltoft fot.

hvad I har gjort ved mig! men den tidlige kristendoms almægtige hersker, der dømmes »alle syndige sjæle salige«, som han gør det i vort ældste kristne digt »*Drømmekvadet*«.

Han troner på regnbuen med spændebogen trykket ind mod brystet og strækker en tynd smalfingret hånd mod himlen. Hans ansigt med spidsskægget er smalt, asketisk, en tiggermunks og over og bag sig har han det stjernestrøede firmament.

Hammer

Martin A. Hansen mener at »Den gule svane på bjerget ved *Hammer* rækker måske i sin tid så langt tilbage, at den er jævnaldrende med *Dalby Kirke* i *Skåne*. Herligt rejser den sig over det bevægede landskab. Synlig viden om. Tårnet er meget højt og slankt. Det er ikke så gammelt som det øvrige, men dog et romansk tårn, bygget af kvadersten, men selve kirken er af kridt, faksekalk og kamp. Kirken er gulkalket. Sådan lyser den mod en dybblå aftenhimmel.« Indvendig er den en repræsentativ udstilling af vor største barokmester *Abel Schrøder*, med alter fra hans ungdom og prædikestol fra hans alderdom henholdsvis 1643 og 1667, rigdom, pragt og svulmende overdådighed. Lensmand *Fr. Reedtz* og hans frue *Sofie Høg*, hvis adelsvåben kroner altertavlen, har nok villet vise, hvad de havde råd til. De flankerer *Christian 4.s* initial over den opstandne *Kristus* for at det ikke skal være til at misforstå, hvordan der er orden i sagerne både her og hisset. Men der er flere af *Abel Schrøders* skrutryggede og duknakkede figurer end dem på altertavlen og prædikestolen. Også orgelpulpiturets apostle er af ham. Og stolestadegavlene. Derimod næppe pengetavlen. Den er fra samme tid, men

Præstegården i Hammer fra 1645.

»folkekunst« med en krigsmand med bulehat med flot fjerprydelse i spidsbukser støttet til sin lanse.

Skovfogedæblerne fra Hammer

Ved kirkegården lukker den gamle præstegårds stråtede bindingsværksslænger sig om den rummelige gårdsplads og bagved den store præstegårdshave. Den skal være anlagt i begyndelsen af sidste århundrede af præsten *Peter Rosenstand Wøldike*, »som forgæves prøvede at sprede det tykke vankundighedens mørke, som lå over befolkningen, men fik det bedre til at gro i præstegårdshaven end på de himmelske agre«. Hans søn *Jeremias* hjemførte fra skoven en abild, som blev stamfader til *Skovfogedæblerne*.

Ring

Vi kommer gennem landsbyen Ring. Det er den vor store socialrealist *Laurits Andersen Ring* har navn efter. Hans far var landsbyens hjulmand. Han slap som ung malersvend ind på Kunstakademiets forberedelsesklasse, men fandt ud af, at det ikke var noget for ham at »tegne gips«, men arbejdede på egen hånd hjemme. Alle hans tidlige billeder er interiører fra forældrehjemmet og udenørsbilleder fra Ringegnen. Det var i de år i midten af 80-erne hvor der var noget i retning af revolutionsstemning i landet. Venstre-bønderne dannede riffelforeninger og venstres førere idømtes fængselsstraffe for angreb på Estrupdiktaturet. Ring rejste hjem for at forberede det folkeoprør, han var overbevist om var nært forestående, og følte sig helt slået ud, da det hele endte med snak. Han spekulerede alvorligt på at udvandre, ja tænkte på selvmord, da broderen som havde forsørget moderen efter faderens død døde, og han måtte overtage forsørgerpligten. I den første tid malede han bare landskabsbilleder, hvor hans sociale indstilling kun kommer til orde i hans varme og indfølelse skildring af landproletariatet. Malerier, hvor han eftertrykkeligere havde givet luft for sin revolutionære holdning, havde været usælgelige.

Og så alligevel. *Martin A. Hansen* siger: »Klart næsten hvast lys fra luften over Knudshoved og Dybsø Fjord slår igennem i Rings landsbybilleder, en ny, også social topografi i vor kunst, mere måske en tænkens end en kolorists klarhed.«

Hovedgaden i Ring hedder minsandten: *Ringvejen*.

L. A. Ring: *Gadekæret i Ring*, 1890. Statens Museum for Kunst.

L. A. Ring: *En rugmark ved landsbyen Ring*, 1887. Statens Museum for Kunst. For neden: *Interiør på landet*. Stue i Ring 1880. Hirschsprungs Samling.

Køng Kirke. Tårnets nuværende udseende 1792.

Køng

Køng vil for mig altid være stedet Kongsplastrene kom fra. Det var hjemme i Fremmelev universalmiddel mod alle slags gebrækligheder. Et af de mange produkter fra den foretagsomme Niels Rybergs virksomheder.

Det højst usædvanlige kirketårn i Køng er noget af et vartegn for ham. Vi har set det før: i *Dreslette* på Vestfyn, hvor han i 1780-erne opførte originalen; kopien her er fra 1792. Det står i hvert fald ved hans navn i vindfløjen.

Ryberg var stor forretningsmand, direktør i *Asiatisk Kompagni* og foretagssom industrimand ved siden af, bl.a. med tekstilfabrik med tilknyttet spinde-skole. Det gulkalkede hus, den var indrettet i, ligger endnu ved vejen i Køng. På et andet af de stilfulde gule huse med de røde tegltage er en plade med indskrift: »Rybergs Hospital«.

Valdemars og Toves Gurre

I haven til Øbjerggård, som Ryberg opførte som ny residens – den gamle ligger stadig ved hovedgaden i Køng – er et lille gammelt voldsted omgivet af grave. Der er fundamenter af tilhugne granitblokke på det.

Det tilgroede voldsted »Gurre« i Øbjerggårds have.

Ernst Hansen: Træsnit til visen om Valdemar og Tove.

Der er vægtige grunde for at mene, at det er dette *Gurre*, som har været åstedet for Kong Valdemars og Toves kærlighedshistorie – og ikke det nordsjællandske *Gurre* som bl.a. J. P. Jacobsen har henlagt sine *Gurresange* til. Peter Syv, der var rektor i Næstved, har visen i sin folkeviseudgave 1665. Fra lokale kilder: Svend Grundtvig har uimodsagt argumenteret for at det ikke er Valdemar Atterdag, men Valdemar den Store, visen handler om.

Er det rigtigt, er det unægtelig temmelig usandsynligt at han, der selv havde hvad kommer nærmest til residens i Vordingborg, skulle have anbragt hende i det fjerntliggende nordsjællandske *Gurre*.

Ludvig Holsteins drama »Tove« er én eneste kærlighedserklæring til hans barndoms og min ungdoms Sydsjælland med de hvide veje i sommernatslyset.

Svend Gønges Lundby

Svend Gønge havde gård i Lundby, eller rettere sagt: fik det. Hvilken ved vi ikke. Hvis man fra sine drengeårs læsning har »Gøngehøvdingen« i hovedet, kan man ikke lade være at se ham sådan som han uudsletteligt står for en i Poul Steffensens tegninger, på gårdspladsen i de gamle gårde i Lundby. Måske det var denne, eller måske snarere den ved siden af? Det eneste vi ved, er at den var »nord i landsbyen«.

Og det var her på egnen han øvede de fleste af de bedrifter, som folkeoverleveringen har været så optaget af. Han var ikke herfra, og han var heller ikke gønge, d.v.s. fra Gøngebygden i Østerlen. Han var fra Halland, som også da var dansk.

Han har rimeligvis været med Christian 4.s hær i Tyskland, var i al fald underofficer i Holger Rosenkrantz' fynske regiment 1628, og et par år derefter i

nederlandsk tjeneste. Først derefter får han kontakt med gøngerne, da han bliver sergent i et Gøngekompagni.

Snaphanerne

Bønderne på Gønge-egnen var nogen af de hårdeste halse i grænsestridighederne. Når det kommer til stykket er det sagtens Gønge-smedene, som har æren for deres ry, deres »snap-hanebøsser« (altså »hurtig-bøsser«) gjorde dem til den farligste gruppe af partisaner for den svenske besættelseshær. De var »frihedskæmpere« eller partisaner som det nu hedder.

Mens adelen på de fede skånske herregårde, med meget få undtagelser, for længst havde affundet sig med den nye tingenes tilstand, fortsatte bønderne modstanden, og da Svend i 1657-58 kom til Sjælland for sammen med sit regiment at deltage i hovedstadens forsvar mod de svenske belejrere, blev han umiddelbart efter sendt ud på det besatte Sjælland med et opråb fra kongen selv i lommen om »støtte til at yde mest mulig afbrech och schade for de svenske«.

Det er om hans bedrifter i den forbindelse Carit Etlars »Gøngehøvdingen« handler.

Da Carit Etlar skrev romanen var der ikke kendt så meget historisk stof om Svend Poulsen som nu, bl.a. flere yderst nøgterne indberetninger fra hans egen hånd. For at tage et eksempel. »Så drog vi ned ad Vordingborg Len og på rejsen træffer vi 21 ryttere an, som vi kom i chatering med. 19 gjorde vi kaput, de 2 undkom. Og yderligere en regiments-kvartermester, 2 andre kvartermestre og 1 kornet gjorde vi kaput. I Sjolte skød vi også en kvartermester og 2 ryttere.«

Mange af hans folk gik til, nogen af dem regulært henrettede. Efter krigens afslutning anmoder han i et brev kongen om at liget af hans betroede mand Laurids Hemmingsen fra Sjolte, som var blevet stukket af den danske præst, »må blive nedtaget af galgen og begravet i kristenjord«.

Han selv overlevede. Kongen havde, da han blev sendt ud på den farlige færd i det besatte Sjælland, lovet at »komme ham i hu«.

Belønningen blev altså gården i Lundby med »ringe jord, som havde været de tidligere ejere til ruin«, og efter en klage til kongen en anden i Snesere, af samme slags, så han gik fallit 1673.

Den lokale tradition lader ham være begravet ved korets sydmur i Lundby.

Lundbygårds hovedbygning fra o. 1800.

Lundbygård

Det er altså ikke Svend Gønges gård, som lå inde i landsbyen. På kortet står der: Museum, ved herregården. Og museet er der og det er mere museum end nogen anden dansk samling, jeg kender, en oldforskers studerekammer mellem væggenes stopfyldte skabe, med armstol ved det svære egebord, et par kæmpestore elghoveder på væggen, mønsterværdigt konserverede, pragtfulde genstande fra stenaldermoserne og bronzealderhøjene.

Ikke desmindre vil jeg opfordre mine læsere til ikke at opsøge det, medmindre de skulle høre til dem, der har et så grundigt kendskab til Nationalmuseets, Vordingborgs og Næstved Museums Maglemosesamling, at de må supplere deres viden med varianterne i Lundbygårdsamlingen.

Min første reaktion på hofjægernes-

terens bemærkning ved mit besøg dér for tyve år siden om, at han har andet at gøre end at være kustode: »Så giv Vordingborg Museum hele samlingen,« tager jeg i mig igen. Det ville være at ødelægge det vigtigste ved den. Det er heller ingen løsning at gøre den offentligt tilgængelig med faste besøgstider. Hvad med det gamle gulv? Og så skal der støvsuges. Den tørre, indelukkede, støvede luft hører også med. Hofjægernes søn, der nu er indehaver, har bebrejdet mig, at jeg har refereret det gamle ordskifte, og siger at folk, der har forudsætninger for at få noget ud af samlingen, er velkomne.

Men også bortset fra museet er *Lundbygård* et besøg værd, et af Sydsjællands stateligste herresæder på ottekanteret gårdsplads. Begyndelsen af 1800-tallet, men den pompøse hovedtrappe 1950-erne.

Oldsagsmuseet på Lundbygård.

Dommedagsbillede på kalkmaleri i Sværdborg Kirke o. 1400.

Sværdborg

Navnet Sværdborg vækker for den arkæologisk interesserede forestillinger om at fortsætte stenalderstudierne. Sværdborgfundet er et af vore største fra Maglemosetid en halv snes tusind år tilbage, men der er ikke meget mose mere. Marker dækker nu det sømråde, på hvis holme stenalderjægerne har drevet sommerjagt. Om vinteren har de åbenbart holdt til ude ved havet. Sådan skifter det, nu gør vi omvendt. Men det med ferieophold er åbenbart en gammel idé. De har haft en 100 km til kysten, som nu ligger langt ude på havbunden.

Landsbyen Sværdborg ligger på en af de gamle øer, en grøn træbevokset høj i landskabet med tage mellem træerne og kirken på toppen.

Under dens svale hvælvinger møder vi den sene middelalders mennesker.

Dommedag

Kalkmaleriernes billedserie er aldeles enestående; tegnene som bebuder verdens undergang. Intetsteds er man tidens mennesker nærmere. Vi ved heller ikke, hvad fremtiden bærer i sit skød, også i nutiden kendes frygten for verdens undergang. Men dengang havde man noget at holde sig til. Det begyndte med at havet stiger og rejser sig op over bjergene og havets dyr går i land ved siden af fisk og hummer og havmand og havfrue. Jordskælv opsluger markerne, skovens træer vælter og knækkes. Vandet bryder

Døbefont på kalkmaleri over indgangsdøren i Sværdborg Kirke, o. 1400.

i brand, himmel og jord er et ildhav. Men så regner det blod fra himlens skyer og træernes kroner sveder blod. Stjerne-
nerne løsner sig fra himmelhvelvet og rasler som regn ned på jorden. Gravene åbner sig og de døde står op. Verdensdommeren kommer til syne i skyerne. De smukt påklædte frelste flokkes ved himmelborgens port og de nøgne fordømte slæbes sammenbundne ind i det flam-
mende Leviathangab. En af dem løfter kongekronen af sit hoved, nu nytter den ham ikke noget alligevel.

Troskyldige tegneseriebilleder, lige-
som sætstykker stående på små grønne
øer som bebyggelsen i landskabet uden
for kirken. Ved hvert tegn står en eller
flere omvisere og henleder opmærksom-
heden på det interessante med udstrakte
arme og strittende pegefingre.

Over indgangsdøren et enestående
maleri til, en dåbsscene, hvor døbefon-
ten er et regulært bødkerkar. Under det
har døbefonten stået dengang. Dåben er
indgangen til kirken.

Sværdborgs nuværende døbefont fra o.
1625 med 1700-tals »kaffekande«.

Kirken i Udby med graverboligen, på den anden side vejen ligger præstegården.

Grumløse

Ved vejen uden for Lundby lægger vi
mærke til en dysse, som løfter den svære
dæksten som var det en altersten. Vel
sagtens fordi vi er på vej til Grundtvigs
Udby ad en vej, han må være kommet
mange gange, og for ham var dysserne
altre fra hedensk tid.

Grundtvigs barnepige, hans »sprog-
mesterinde« Malene Jensdatter var fra
Grumløse. Det er hendes sjællandske
bondemål, som ligger i bunden af
Grundtvigs sprog, og det var salmerne,
hun sang for den lyttende dreng på
skamlen ved siden af hendes rok, som
blev lænken der kædede Grundtvig til
Kingo.

Jeg kan ikke bare mig for et hjertesuk
over den måde, vi nu behandler gamle
folk på med disse indespærringer i
koncentrationshjem, hvor de sættes i
virksomhed med at flette peddigrør som
arbejdsterapi. Før i tiden var det de
gamle, som tog sig af de små børn, de gik
i barndom og forstod de små og havde
tid til at fortælle dem historier. Hele den
ubrudte historiske folketradition er gået
fra bedsteforældre til børnebørn. Vi har
taget det fra de gamle, de kunne gøre en
stor og vigtig samfundsindsats med, og
vi har berøvet børnene deres bedste
opdragere. Så længe vi hos os havde
børn i huset, har der ikke været en dag,
hvor ikke min kone har citeret et eller
andet af de gamle russiske ordsprog, som
hendes bedstemor i Sibirien havde sagt i
hendes barndom, med mange slægters
visdom. Giv de gamle lov til at være
babysittere. Det ville løse mange proble-
mer!

Grundtvigs Udby

Præstegårdens historiker Flemming
Jerk skriver om Udby: »Som verdenssa-
sken Ygdrasil i den nordiske mytologi,
der blev hans første kirke, rager Grundt-
vigs kæmpeskikkelse op over den plet af
Sydsjælland, hvor Udby Præstegård lig-
ger og den store folkekirkefader 8.
september 1783 lod sig føde. Intet sted
kunne synes mindre velvalgt, for hvad
den store udfordrer og urostifter engang
forlod, ånder i dag en næsten skræm-
mende fred. Museumsagtigt uvirkeligt er
denne nette landsbyidyl af lavloftet,
overhvidtet bindingsværk med kirken
tronende så trygt på bakken, en omhæ-
get helligdom. Nu hviler den helt i
skyggen af den store fortidige, som
nutiden har bragt sig på fornavn med i
sin søgen efter nærværende menneske-
lighed af fylde og lidenskab« – i Ebbe
Reichs »Frederik«.

Mindestuerne

Ved parkeringspladsen neden for kirken
er en klokke, så man kan ringe på
kustoden til Grundtvigs Mindestuer i
præstegården.

Og den ligger som den har ligget, da
Grundtvig blev født der. De stråtede
længer følger terrænets ujævnheder om-
kring den stenpikkede gårdsplads med
det mægtige ahorntræ. Mindestuerne er
indrettet i sidelængen, hvor han boede
som kapellan, med nogen opslåede bøger
og manuskripter, nogen møbler som har
tilhørt ham i andre perioder af hans liv.
Sammenbragte ting uden atmosfære.

Men haven er den gamle, »Præste-

Grundtvigs læsepult i mindestuerne i Udby Præstegård.

havens blå kærminder, påskegult og pinsevidt, rosen med de røde kinder« – og den lille port mellem haven og præstegården som den altid har været.

Bondeblomst fra landsbyhave. Træsnit af Poul Steffensen d.y. 1978.

Gravsten i Udby Kirke med navnet »Ab-salon«.

Rakkerbakken. Tegning af Poul Steffensen d.æ. til Carit Etlars »Gøngehøvdingen«.

Grinnebakken

På kirkegården ligger mod vest Grinnebakken, som er højere end kirketårnet. Der står nu på den en mindesten dekoreret i noget, som skal være oldnordisk stil. Men udsigten derfra er grundtvigsk nok »over til Ambjerg med det lyse hår« – altså husket, når bøgeskoven stod i løvspring – til »Volmers tårn ved verdens ende« og over Smålandshavet. Når Grundtvig på sine gamle dage blev så langsynet, at han, der satte en ære i at kunne sin Palæstinaeografi, kunne skrive: »I Nazareth der var så smukt – på brinkerne de stejle – der så man over skoven smukt – vel snese skibe sejle« er hans »Nazareth« Udby set fra Grinnebakken.

Ugledige

I Ugledige lå huset – hvor den gamle skole nu ligger – hvor Balle-Lars skød gårdmandskonen gennem vinduet for en dusør på 100 rigsdaler. Hvis han gjorde det. Han tilstod aldrig. Var han bare et af de utallige ofre som »retsvæsnen«, den store Molok, har udsøgt sig blandt de forsvarsløseste? Det er forbløffende sjældent dømte forbrydere tilhører den besiddende klasse. Mindre end 1, een procent!

Men Balle-Lars var hård i filten. 21 gange besøgte præsten ham i fængslet, uden at få andet ud af det end sin beretning om »Spildte Guds ord på Balle-Lars«, som blev en bestseller. På Rakkerbakken blev hans forstokkede hoved skilt fra kroppen 1860. Stormen har været hård ved granerne på det

gamle rettersted. De er revet op med rode eller knækkede i hundredvis. Der stinker af ådsel. En hjort er blevet ramt af et af de styrtende træer og ræve og ravne har ikke fået gjort rent bord endnu. Det vil sige det har de nu nok, det er år og dag siden jeg var der.

Til hulvejene i skovkanten er en af »Gøngehøvdingen«s dramatiske episoder henlagt. En svensk brandskat på 2400 rigsdaler skulle føres fra Præstø til Vordingborg. Den svenske salvegarde var blevet overmandet i Risby, hvor de var blevet drukket fulde af Jokum Høne-mand i Møllegården. De blev, efter at være tvunget til at klæde sig af, skudt. Gøngerne iførte sig de svenske uniformer og sluttede sig til eskorten. I Ugledige lå en af Svends betroede mænd Rasmus Hugger i baghold og da han anfaldt eskorten, vendte de falske svenskere under anførsel af Svend selv sig mod de rigtige og gjorde kort proces med dem.

Syd for Ugledige i Mernådalens romantiske landskab med søer mellem bakkerne lå indtil for nylig Kulsoens Hus på brinken, hvorfra hun rullede ankeret med sølvpengene i åen.

Hulvej i Ugledige.

Jungshoved Slot. Tegning af Poul Steffensen d.æ. i Carit Etlars »Gøngehøvdingen«. Dødedans o. 1500.

Allerslev

På norddørens østre karm er der to runeindskrifter: »Jordan ristede runer. Råde dem, som kan.« og: »Gyrth ristede sit navn på ...ør... messe.« Og oppe på loftet en tagværksbjælke med årstallene 1643 og 1697. I H S V, som har skåret det sidste årstal, har været »Diaconus«, altså degn. Skrive har han kunnet, bogstaverne er pragtfulde.

Og når vi er deroppe, kan vi ikke undgå at fundere en smule over de gamle petroleumslamper, der er hængt op under tagbjælkerne. Sådan nogen hang

endnu i forsamlingshuset i min barndom. Og har vel været i de fleste kirker, men er ikke gamle nok til at interessere museumsfolkene, så de er borte, når de opdager dem.

Alterkalken er noget helt for sig selv: prøvesølv, 1812: Blomsterkalk på trefod og låg, som fungerer som oblatæske.

Jungshoved

I Slotsbankens tjørne-, hyld- og vildrosekrat tegner volde og grave sig tydeligt nok. Da Valdemars Jordebog blev skrevet 1231, lå slottet der, men blev så

grundigt demoleret under svenskeringen, at ejerne 1683 lod det nedbryde for at sælge materialerne til nybygninger i bl.a. Vordingborg.

Kirken, der er bygget som slotskirke tidligt i 1200-tallet, har tårnet på nord-siden, ganske simpelt fordi der ikke har været plads til det ved vestenden.

Den har tre døbefonte. Den, som bruges, er firkantet, af brændt ler med fire relieffer af Thorvaldsen, som nu er oliemalede, og dåbsfadet hvilende på en laurbærkrans af tin. Den ældre sandstensfont, fra 1790, som nu står i tårnrummet, er sådan set nok så spændende med sit trælag med dobbelt bladrosen og kogle. Og ved graverens hus fodplade og skaft af middelalderfonten – fra Gotland!

Dødedansen

Men så er i Jungshoved den ene af de tre bevarede danske dødedanse. Den i Nørre Alslev på Falster er desværre fundet så tidligt, at den efter datidens skik er hårdt opmalet og »rekonstrueret«, så man ikke ved hvad der er det gamle og hvad restauratoren selv har fundet på, og den i Egtved er meget medtaget. Tiden har også været hård ved den i Jungshoved, men jeg er lige ved at synes, det ikke har skadet den. Den er fuld af alvorlig poesi. Brune og sorte uhyggelige skyggevæsner med horn og hove i kædedans med en jomfru, en junker og en konge. Skikkelserne er meget menneskelige, jomfruen simpelt hen yndig, svævende, og djævlene trampende grobrianer.

Leif Madsen: Jungshoved Kirke, december 1977.

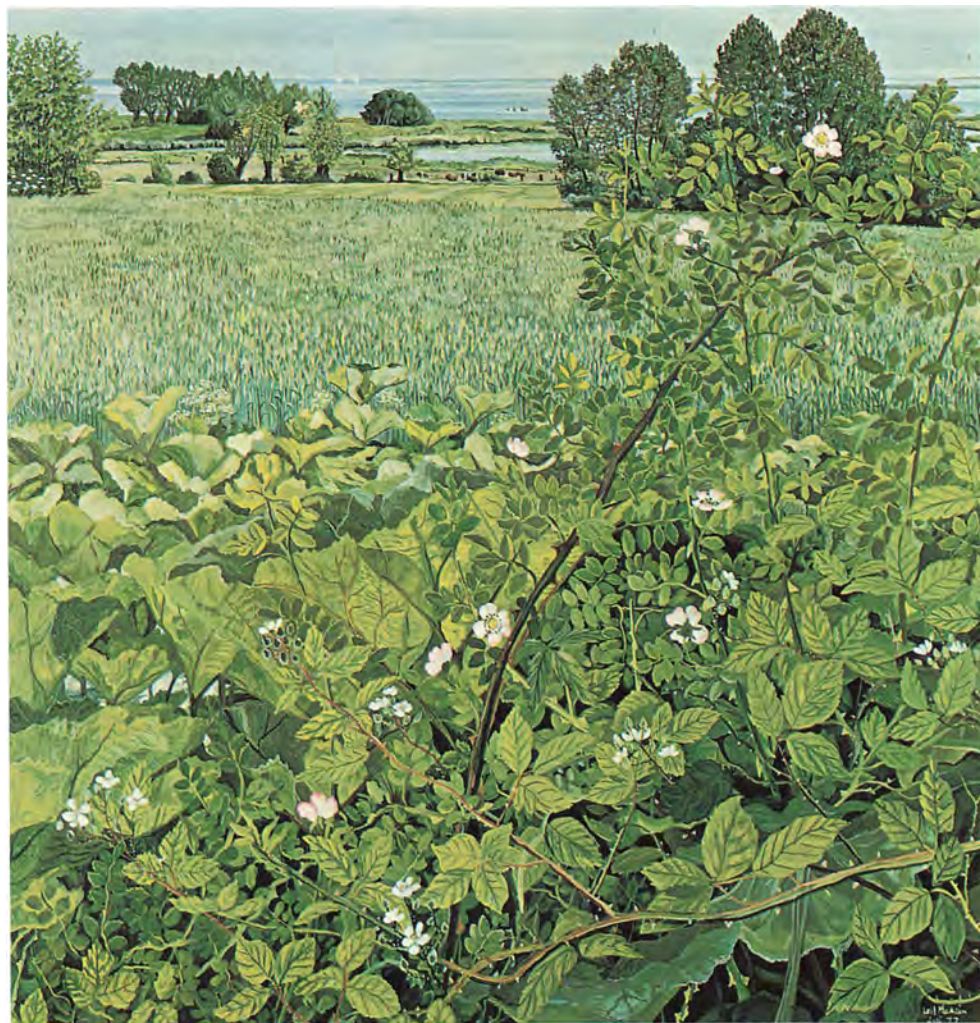

Kalkmaleri i Jungshoved Kirke.

Mern

Man spørger forgæves efter meteorstenen, den 4 kilo tunge hilsen fra verdensrummet, som faldt ned i Mern 29. august

Leif Madsen: Kragevig juni 1977.

1878. Den ligger nu på Mineralogisk Museum i København selvfølgelig.

Men kirken er stor, med hele fire kapeller ud mod vejen med gavle med trappefriser og cirkelblændinger.

Den jernbundne dør har årstal: 1637, men jeg skulle mene, at resten af smedjernet må være ældre, meget ældre, en 400 år sikkert, det er fint romansk smedeværk.

Og uden for den har man stillet det mægtige granitvievandskar og givet det en ny funktion, som blomsterkumme. Et barsk udtryk for tidernes skiften, at man har kunnet få sig til at fylde jord i vievandskarret og plante pelargonier i det.

Høvdingsgård – Sneglehøjen

Gennem Mern-Ådalen forbi Høvdingsgård, der gemmer sig i parken bagved og kun stikker sine avlsbygninger ud mod vejen, som ikke er alt for bemærkelsesværdige, hvis det ikke var for to skøre spiralsnoede skorstene, man funderer en smule på, hvis man da som vi er på vej til spiralhøjen.

Gennem den statelige kastanjeallé til Høvdingsgårds tvillinggård Lilliendal

Jernbunden dør på Mern Kirke.

og derfra til dens aflæggergård Østergård. I dens have ligger den: Sneglehøjen. En spiralgang fører op til dens top. En pæn spadseretur bliver det til, rundt og rundt, et påfund fra de følsomme havers tid vel, en måde at få folk til at bestige udsigten med maner i stedet for at mase bardus op? Men er man der først, slår forklaringen ikke rigtig til alligevel. Den meget store høj kan næppe være et påfund af en rokokogartner. Det er en bronzealderstorhøj med den affladede top, mange af dem har. Vi ved fra helleristningerne og solvognen,

Snoet skorsten på Høvdingsgård.

C. E. Krøger: Balle Strand 16. marts 1980.

at spiralerne har noget med bronzealder-folkenes soldyrkelse at gøre.

Hvad om et af de solaltre, helleristningerne afbilder, har stået på den affladede top? Så er det ingen helt vanvittig idé at processionen op til det har bevæget sig i spiral, også fordi det ville være temmelig umuligt for en værdig procession at kravle lige op. Man noterer, at spiralvejen går solret, er venstresvunget. Den ødelagte Borgbjergbanke ved Korsør med de store guldfund havde »terrasser«, som kan have været rester af en sådan vej, og i Nymarksskoven ved Egeskov på Fyn fører en rampe rundt om en naturlig banke, på hvis top ligger en lille bronzealderhøj med urnegrave, som må være anbragt efter processionsvejens bygning.

De dyrkede solen, de gamle, den store lys-, varme- og livgiver og jeg må tilstå, at jeg synes, der er mere mening i det end dyrkelsen af de menneskelige væsner i stort format, man har placeret i de himmelske regioner i senere tider.

Området syd for os er Viemose overdrev, skoven i horisonten mod havet i øst er Viemose skov. Står vi på solhelligdommen, ved den store helligmose, som navnet antyder? Har profeten fra Udby alligevel anet en stor sammenhæng, når han ilte med vingede fjed – for gudernes alter at kaste sig ned?

Viemose – Balle – Kalvehave

I Balle savner jeg en gammel gård med lerklinede vægge, hvor man mellem

lerflagerne i de store huller kunne se vidjefletværket mellem bindingsværksstolperne.

Sådan et sted forestiller jeg mig Balle-Lars har været fra. Det siges at bønderne i Balle ikke tør lade deres køer stå ude om natten, fordi ellepigerne fra *Ellemosen* kommer og maler dem.

Det er første gang jeg hører om ellepiger, der bestiller andet end danse.

På *Balle Strand* ligger fiskerbådene trukket op på sandet og tørres garn og ordnes grejer, overfor øjnes Møns Nyord og bagved *Kalvehavens* skovland.

Næppe af naturbeskyttelsesgrunde, men med samme påskønnelsesværdige resultat er det forbudt biler at køre i Strandskoven ved Viemose, så det er et fredeligt sted. En af de egerigeste skove i landet med underskov af hassel. Der er nødder når tiden er der! Mægtige ege med kunstigt krogede stammer beregnet til skibstømmer, selvgroede krumme spanter. De er mere end halvandet hundrede år. Det var efter at englæn-

Mirza og Jørgen Rytters malergård i Viemose.

Mønsbroen, fot. 1972.

J. C. Dahl: Kalvehave ved Vordingborg, 1816 eller 1817. Bergens Billedgalleri.

derne havde taget den danske flåde, admiralitetet udstedte en forordning om at opelske træer til skibstømmer til nye orlogsmænd.

Alle vegne mellem stammerne bronzealderhøje. Det er i bronzealderen den er blevet den viede mose.

Kalvehave har som navnet siger været en åben eng heget af skov og mose, en åben by stadigvæk. Mønsbroen tegner de gamle højes bueform på række i landskabet, en stor, luftig stram skulptur med mere mening i end adskillige staværer her og der som prætenderer at være det.

C. W. Eckersberg: Udsigt fra Færgebroen fra Kalvehave til Koster, 1831. Hirschsprungs Samling.

Set fra Sjællandssiden.

Fr. Rohde: Broen ved Petersværft, 1869. F. Larsen lith.

Langebæk Skov

Ludvig Holstein, som er barnefødt på Langebækgård, fortæller: »Da jeg var dreng landede foråret på kysten syd for landevejen mellem Kallehave og Vordingborg nøjagtig den 14. april på en sydskrænt ved Langebæk Skov, hvor vi hvert år på denne dag plukkede de første violer, fodsporene som røbede, hvem der havde været der...

Vist er det, at hernede på øens sydspids mellem landevejen og kysten begynder foråret. Anemonerne plukkes her tidligere end noget andet sted på øen, her bliver de første bøgegrene grønne og slåenhegnene hvide og herfra udgår vejene, ad hvilke Fandens Mælkebøtter tiltræder deres lange kædegang under de stynede pile Sjælland rundt.«

Til venstre: Studietegning af P. C. Skovgaard 1855 fra Iselingen. Kobberstiksamlingen. Til højre: Bøgskov i maj. Iselingen 1857. Glyptoteket.

Petersværft – Stensby

Et kig ned til *Petersværfts* fredfyldte idyl med rødmaledede lagerskure og den lange bådebro, som vidnesbyrd om for-dums storhed, og gennem *Stensby*, som også har en fortid.

Der forhandlede *Valdemar Sejr* med de tyske riddere om delingen af byttet i Estland. Hvorfor i alverden ikke inde i Vordingborg, som var noget i retning af hans residens? Har han været betænkelig ved at få de celebre gæster inden for fæstningsmurene?

Vintersbølle Skov

I *Vintersbølle Skov* har Kong *Valdemar* efterladt det spor, vi forgæves søgte i *Stensby*, hvis det ikke er den anden – den store *Valdemar*, som nok er den, der stadig i mørke høstnætter rider over egnen. I »*Valdemarsstenen*« står aftrykket af en hestehov, så det er ikke til at tage fejl af.

Jernbanestationen for den for længst nedlagte jernbane til Kalvehave har fået lov til at blive liggende i *Nyråd* og det gamle jernbanespor ind til Vordingborg er omdannet til gang- og cykelsti: »*Bakkebøllestien*«.

Vordingborg

Vartegnet er Gåsetårnet, den impo-nerende rest af borgen, byen har navn

efter. »Vord« skal betyde »bred« samme ord som »Oringe«, hvor åndssvageanstalten nu ligger. Anlagt dengang vendte mere eller mindre beherskede de sydlige øer. En flådebase passende beskyttet, men så langt fremme ved frontlinjen som ladsiggørigt. Alle tre Valdemarers navn er knyttet til borgen, hvor de har haft en slags residens – før danske konger havde fast bopæl. Både Valdemar den Store og Valdemar Sejrs døde der. Danmarks første grundlov: Jyske Lov – om borgernes pligter – blev udstedt der 1241 og Erik Klippings håndfæstning – om deres rettigheder – blev der stadfæstet 1282.

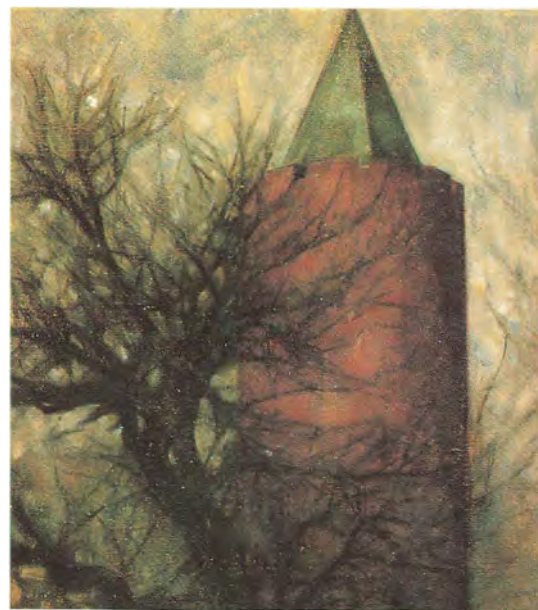
Der er intet levnet fra de tider. Gåsetårnet er fra Valdemar Atterdags dage fra midten af 1300-tallet, og det er ham, som har givet det navn, hvis ellers historien er rigtig med guldgåsen, som skal være en velment, men unægtelig lidt anstrengt vits, en udfordring til Hansestæderne, »die Hänse« eftersom »Gänse«, gæs, rimer på Hänse. De var ved at gøre Nordeuropa til fællesmarked, men det gik ikke dengang.

Ebbe Sadolin: Den botaniske have i Vordingborg, o. 1960.

Gåsetårnet var det ene af de tre store forsvarstårne i ringmuren om borgen. Dets dimensioner giver et godt begreb om befæstningen, det er 33 m i omkreds og der er 36 m op til guldgåsen. Indgangen er ny, den gamle lå i andet stokværk og var fra ringmurens vægtergang.

Set udefra kan det takket være det ny spir navnlig ved natetid i bengalsk belysning virke temmelig teatralisk, en attrap til at demonstrere gotisk stil, men inden for de 3 m tykke mure er det alvor. Nede i bunden var fangekælderens – uden trappe – som fangerne hejsedes ned i. Og i tredje stokværk står landets interessanteste væg stadigvæk, en bulvæg af egeplanker som nok skal være i al fald et par hundrede år ældre end murene, ½ m tykke planker som på ydersiden er tilhugget som halv så brede rundstokke, man har ikke villet være ved, at man brugte træ af så svære dimensioner. Den gamle døråbning er lav, 1 m og 10 og tærsklen høj: ½ m. Man skal bukke sig og løfte benene, ubehageligt for en angriber.

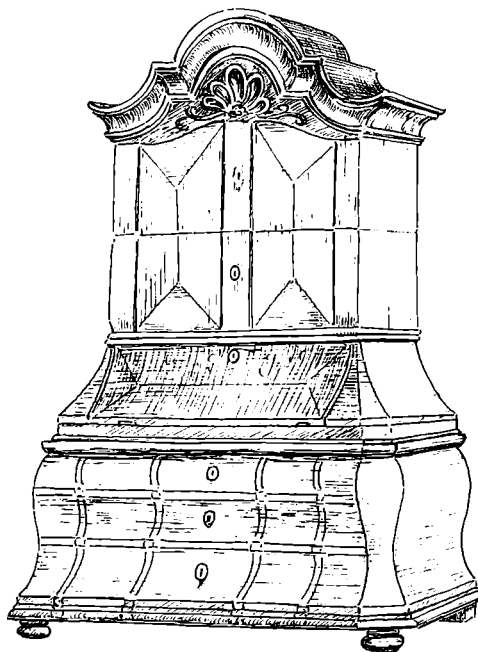

Vilhelm Hammershøj: Gåsetårnet. 1917. Museet på Koldinghus.

På borgbankens sydskråning demonstreres levende historie. Der ligger historiehaven, en botanisk have med blomsterne fra fruestuerne og medicinalvæksterne fra klosterhaverne. Høje klippede hække inddeler den i kvarterer med hver sit plantesamfund i sin stilramme. Røde kinesiske bjælkepagoder giver en stemning af rokokoes lysthaver.

På banken over den museet, en nobel rødstenslænge sammenbygget med Vordingborgs ældste hus i bindingsværk fra omkring 1700, med sammenhobet historie, som museer er.

Chartol på Vordingborg Museum. Tegning af Alfred Truelsen, 1980.

J. P. Møller: *Kysten ved Vordingborg med Gåsetårnet en tidlig morgen 1848*. Statens Museum for Kunst.

Anton Melbye: *Vordingborg Havn 1841*.

I et rum har de Meir Goldschmidt minder. Den danske litteraturs store jøde har i sin selvbiografiske roman »En jøde« fortalt om sin barndoms pogromer i Vordingborg. Hans skrivebord og stol står underligt hjemløse mellem portrætter af andre kendte vordingborgensere og rummet domineres meningsløst af en stor marmorbuste af Julius Lange – en udmærket buste af den udmærkede kunsthistoriker, som ikke har andet med Vordingborg at gøre end at han også har gået i skole der. Det er en anden elev fra Vordingborg-skolen, man kommer til at tænke på i forbindelse med Goldschmidt: P. A. Heiberg, også en frihedsmand, hvis politiske satire er ubarmhertig som Goldschmidts »Cor-sar« og som ligesom Goldschmidt blev

sat udenfor. Man har hentet den landsforvistes gravsten fra den parisiske kirkegård og stillet den op på kirketorvet. En skamstøtte for den konge – Frederik 6. – som handlede sådan mod en af sine ædlestes undersåtter.

Kirken

Altartavlen er en af de store Schrøder-tavler, en af de tidligste om ikke den første, vi har af ham. Temmelig forbløffende synes den svære søjleopbygning med de tunge gesimser formelig at svæve over alteret, hvad kan hænge sammen med at fodstykket er gennembrudt, opløst, næsten flagrende. Den er i det hele taget modsætningsfuld. Arkitekturen er bred og fast afbalanceret renæssance, ornamentikken løssluppen bruskbarok.

Den er signeret. I korsfæstelsen støtter en kriger sig til et skjold med mesterens bomærke og bogstaverne A S. Over korsfæstelsen er der i topstykket et skjold med *Christian 4.s* kronede initial, omgivet af mindre skjolde med rigsvåbens symboler, det hele placeret på et dannebrogskors støttet af vildmænd. Storingernes frugtklaser har slyngtråde, som danner navnetrækkene E N S og K H D. Slyngene gentages på det epitafium *Schrøder* langt senere har udført over *Erik Nielsen* og *Karen Hansdatter*, borgmesterparret, som har været med til at betale altartavlen. Hovedbidragyderne har deres navne på storgesimsens våbenskjolde.

Den altartavle, Schrøders har afløst, står nu i søndre sideskib. Anna selv-tredje og malerier af Marialegenden med fint bevarede farver fra omkring 1500, gotiske farver!

Korgitteret er et rigtigt »tralværk«, som de fleste steder er gået til ved reformationen, da der ikke længere skulle være skel mellem præster og menighed. Siden fandt man ud af, at det var for galt med børn og hunde rendende ved alteret og stillede korskrankerne op, modificerede tralværker. Men enkelte steder holdt man fast ved de gamle høje gitre. Under *Valkendorffs* våben på midtkonsollen er indskåret et C V. *Christoffer Valkendorff* – som *Valkendorffsgade* i København har navn efter – var lensmand i Vordingborg 1589-92, og korgitteret kan ikke være ældre end

Fra Abel d.y.'s altartavle i Vordingborg. Leif Grage fot. 1980.

Hirschsprungs Samling.

J. Th. Lundbye: Gåsetårnet, 1842. Malet efter en akvarel af P. C. Skovgaard. Statens Museum for Kunst.

1640. Initialet må altså være overtaget fra et ældre korgitter, det ny har erstatet. Vi har at gøre med en sammenhængende tradition.

Prædikestolen er stor, ren renæssance. Sådan så træskæreri ud da gamle Abels sønner overtog værkstedet. Ved siden af prædikestolen holder en barmhjertig smedjersengel fire timeglas. Prædikenerne var lange, så det var rart for præst og menighed at kontrollere hvordan tiden skred.

Orgelskranken et gammelt pulpitur fra 1626 med vingede karyatider i bevægede positurer, en spiller luth, en anden violin.

Kalkmaleri i Vordingborg Kirke: Jeppe Murer.

Et pillent udført maleri fra omkring 1600 i ramme fra 1700 er efter påskriften: »Sand fremstilling af vor frelser Jesus Kristus i levende live.« Under portrættet er der en rød streg, 17,5 cm lang. »Denne linje ti gange gentaget er den sande længde af vor frelser Jesu Kristi legeme.«

Kalkmalerierne

På triumfvæggen er der figurer, som har flankeret et nu forsvundet lægmandskrucifiks. Maria med Jacob den ældre i pilgrimsdragt, med Ibsskal i hatten og vandringstav på den ene side. Ved hans skulder står: »Anders smet lot dit male.« På den anden side Johannes og apostlen Andreas med krydskors.

På korhvelvingen er mere af samme maler, som temmelig sikkert må være *Helligtrekongersmesteren*, som har malet *Christian 1.s Kapel* i Roskilde Domkirke, hans særdeles udtryksfulde ansigter går igen begge steder.

I vestkappen er der et stort ansigt, som har givet anledning til mange spekulationer. Måske en karikatur, måske et

realistisk portræt? Det kan være modellen til den ene af de hellige tre konger. Der står ved det: »jeppe murer« og hatten ligner et bomærke. Hvorfor ikke mureren, som har opført hvælvingen? Men det kan også være en spøg, som håndværkerne har moret sig med i frokostpausen og som straks er blevet overkalket.

Jeppe Murer drikker i al fald. Men dragten er en højst mærkelig håndværkerdragt. Mon ikke gejstlig? Og »bomærket« kan være en bispehue. Måske det er nadvervin, han tyller i sig. *Jeppe Murer* kan være præstens navn.

Esprit de Valdemar

Endelig er der i Vordingborg naturligvis det gamle Apotek med mindepladen for apotekeren, som for halvandet hundrede år siden begyndte at fabrikere *Esprit de Valdemar*. Mit første billede af *Gåsetårnet* er det på etiketten blandt de fine flakoner under spejlet hos barberen i Lunde, hvor jeg blev maskinklippet over hele hovedet.

Keramikdekorationer af Kai Klinge 1978, til venstre i Plejehjemmet, til højre i Gymnasiet.

J. C. Dahl: Vinterlandskab ved Vordingborg, 1829. Statens Museum for Kunst.

Knudshoved

På Knudshoved er det et ældre afsnit af Danmarkshistorien, man kommer op i. I Oreby Skov fortsætter eg og bøg stadig den kamp, som begyndte, da dysserne rundt om i den blev bygget. Længere

ude i Knudsskoven synes samlet alt, hvad vi har af skovtræer: Eg, bøg, gran, birk, el, navr.

Ørnebregnekrat til livet og lianer af kaprifolier og efeu som i en urskov. Også en botanisk historiehøve, men lige så

frodig og uregerlig, som den i Vordingborg var sirlig og pyntelig. Om ikke før bliver man ved Knudsskovgård nødt til at indstille sig så vidt på fortiden, at man forlader nutidsbefordringen og betjener sig af apostlenes heste på den videre

Bisoner på Knudshoved. Ellen Skovmand fot. 1979.

Klokkefrøen ligner en tudse. Tegning af Johannes Larsen 1936.

færd over Dragets smalle stenede dæmning ud til tundrasletten med de isole-rede knolde, som engang har været øer i det lavvandede hav, nu bevokset med hvidtjørnekrat og med fritstående vindhærgede ege og linde med mistelten.

»Luften duver af sær, mørkladen sang. Lukker man øjnene en stund toner billeder frem af pilgrimme nærmende sig Gent eller Würzburg, middelalderens klokkeringende stad.

Ved De hvordan klokkefrøen ser ud? Lille og springsk; sort ryg og rød underside. Tager man den i sin hånd, fremviser den med iver sin røde mave, hvilket ikke bør misforstås, det er ingen venlighed efter hvad kyndige lærer, men tværtimod ment som en fjendtlig, skræk-indgydende gestus. Den vil skræmme dig, den er en tapper frø!»

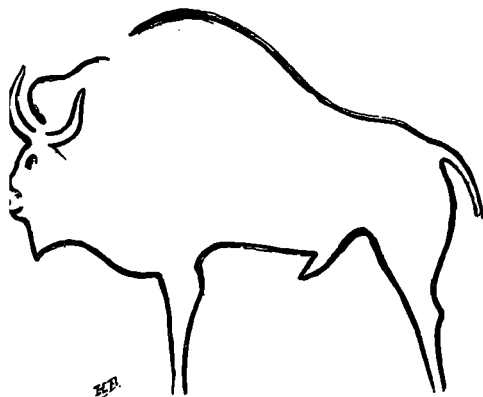
Det var Johannes Brøndsted, jeg citerede. Rigsantikvaren er på hjemmebane.

Det er et fortidslandskab. Og med en pointe, som strækker sig ud over rigsantikvarens domæne:

Der er bisoner på Knudshoved.

De er nu ikke et levn fra urtiden, men import fra Canada, så det er faktisk ikke den rigtige europæiske bison, visenten, den som er afbildet i istidshulerne i Pyrenæerne, men dens amerikanske fætter. De to tyre er indført som kalve og en ko har diet dem. Det var rent ud sagt rørende at se, hvor de to plejesønner behandlede den med sønlig respekt. På et tidspunkt var det f.eks. tydeligt, at den sagde noget i retning af: Hør, nu vil jeg have en smule fred så I må passe jer selv, og de modstræbende gik afsides og pligtskyldigst gnavede græs i sig.

Istidsbison i La Greze-grotten i Dordogne.

Gunnar Slot: Knudshoved Odde. Pastel 1979.

Forvalteren på Knudsskovgård frarådede mig at komme dem alt for nær. Han påstod, de var gået til angreb på ham. Men sådan en forvalter i skaftestøvler og

med egespir i hånden kan nu også være provokerende. Det kan jeg snakke med om fra mine sommerferier hos min mor på herregårdene.

Gertrud Boberg: Knudshoved Skov. Storm. 1966.

OVENSTÅENDE FOTOGRAFI ER VEJEN MOD BÆKKESKOV FOTOGRAFERET AF SIGVART WERNER O. 1930, LIGESOM FORSATSBILLEDET: VILLA GALINA I HESEDE SKOV, TITELBLADET: STRANDEN VED BISSEUP, OG BAGSIDEPERM: PETERSVÆRFT MED UDSIGT TIL TÆRØ. OMSLAGETS FORSIDE: FANDENS OLDEMOR UNDER PRÆDIKESTOLEN I VEJLØ KIRKE, ER FOTOGRAFERET AF LEIF GRAGE 1980. OMSLAGETS BAGSIDE: STORSTRØMSBROEN SET FRA SJÆLLANDSSIDEN ER ET TRÆSNIT AF ELISABETH TYLER 1975. BLINDTRYKKET PÅ BINDET ER EN KALKMALERI-DJÆVEL, JEG HAR AFTEGNET I EN VESTSJÆLLANDSKIRKE UNDER MIT UFRIVILLIGE OPHOLD DER UNDER BESÆTTELSEN, MEN JEG HAR IKKE KUNNET FINDE DEN IGEN. DER ER SÅ MANGE KALKMALERI-DJÆVLE. MÅSKE DEN OGSÅ ER FORSVUNDET; HELLER IKKE DJÆVLE LEVER EVIGT. SKULLE NOGEN STØDE PÅ HAM, VILLE JEG GERNE VIDE, HVOR JEG KAN TRÆFFE HAM IGEN.

KORTENE ER TEGNET AF MARY JO RANDALL OG THOMAS BREDSDORFF. FOTOGRAFIERNE I TEKSTEN, HVOR INTET ANDET ER ANGIVET, FORFATTERENS.

JEG HAR MERE END EN SNES LOKALE MEDARBEJDERE AT TAKKE FOR UVURDERLIG HJÆLP OG VIL SOM SÆDVANLIG VÆRE TAKNEMLIG FOR AT BLIVE GJORT OPMÆRKSOM PÅ EVENTUELLE FEJL OG FOR SUPPLERENDE OPLYSNINGER.

BROBY-JOHANSEN: MED BROBY PÅ VEST- OG SYDSJÆLLAND. - SATS: J. H. SCHULTZ, KØBENHAVN. - TRYKT PÅ PATRICIA OFFSETPAPIR 170 g HOS PERMILD & ROSENGREEN, KBH. - INDBINDING: HIMMELEV BOGBINDERI. - REPROARBEJDE: NORDISK LITO, ÅRHUS. - LAYOUT: BROBY. - TILRETTELÆGNING: LARS THORSEN.

© R. BROBY-JOHANSEN. UDGIVET AF FORLAGET HAMLET 1980. ISBN 87-7321-121-4.

